

REISIKIRJELDUSTE SARI

J. M. KREPS

«VITJAZIL»
VAIKSE OOKSEANI
SAARTELE

ESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

Originaali tiitel:

Е. М. Крепс
НА «ВИТЯЗЕ» К ОСТРОВАМ ТИХОГО ОКЕАНА
Государственное издательство географической
литературы
Москва 1959

TÖLKINUD
A. Mihkelsoo

KUNSTILISELT KUJUNDANUD
U. Külv

SISSEJUHATUS

Igal inimesel on unistus. Juba noorusaastatest peale unistasin atolli näha. Mäletan uduselt, kuidas see tekkis. Lugesin mingit, kas Robert Lewis Stevensoni või Jack Londoni raamatut meresõitudest. Ja seniajani mäletan lauseid: «Kuunar lähenes atollile. Palmid kerkisid merest.» Kujutlesin merest kerkivate palmide rohelisi kroone ja tahtsin kõige enam maailmas seda näha.

Möödusid aastad, sain täiskasvanuks, hakkasin juba vananema. Unistus ei vaibunud, ta elas teadvuse sügavuses, kuid ammu olin leppinud mõttega selle teostamatusest. Elu kulges üldiselt õnnelikult. Teen tööd, mida armastan ja vajalikuks pean, olen palju meredel sõitnud ning palju näinud — küll jäämägesid, Kaug-Ida merede talifuune ja Musta mere lahket sina, uurinud merede loodust ning laskunud nende sügavustesse. Kuid unistus atollist elas, elas ka kibedus teostumatu unistuse pärast. Ja äkki, vanaduse künnisel, ootamatult, nagu võib-olla kõik parem meie elus, unistus täitus, muutus tegelikkuseks.

Viibisin Moskvast, Teaduste Akadeemia bioloogiateaduste osakonna istungil, mis oli pühendatud nõukogude võimu neljakümnendale aastapäevale. Kuulasin Lev Aleksandrovitši Zenkevitsi ülihuvitavat ettekannet elust ookeani süvikutes; kuulasin ta etteheidet meie bioloogidele-füsioloogidele ja biokeemikutele, õiget etteheidet selle kohta, et nad ei huvitu imeliste loodusnähtuste uurimisest, ookeani sügavustes hiiglasliku rõhu tingimustes elavate organismide uurimisest. Tundsin, et see etteheide käib ka minu kohta. Pühendasin ju omal ajal kogu jõu merede ökoloogia uurimisele. Istungi vaheajal istusime koos — vanad töö- ja reisikaaslased — Lev Aleksandro-

vitš Zenkevits, Venjamin Grigorjevitš Bogorov ja mina. Ma rääkisin, et mu nüüdne töö on viinud mind kaugele merest ja merede uurimisest, ning tunnistasin etteheite õigsust. Professor Bogorov püüdis mind sõnast.

«Sul on täiesti võimalik asja parandada. Kümne päeva pärast siirdub «Vitjaz» rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmi kohaselt kaugesõidule. Hakkame töötama Vaikse ookeani keskosas, ületame ekvaatori ja sõidame Uus-Meremaani. Meil on just vaja sinu erialaste teadmistega inimest. Sõida meiega kaasa. Teen sulle ametliku ettepaneku kui ekspeditsiooni ülem.»

Milline segadus puhkes mu hinges! Kodus ootab miljon asjatalitust. Alles hiljuti saabusin vastutusrikkalt komanderingult. Läheneb aasta lõpp, tuleb koostada aruandeid ja plaane. Trükiiks valmistatakse ette raamatut. Erutab mure aspirantide pärast, kelle tööde tähtajad lõpevad. Kuidas suhtuvad merereisi minu ülemused? Mida öeldakse kodus? See on ju ärasõit neljaks kuuks. Ja vaevalt õnnestub nii ruttu õiendada kõiki välisreisiks vajalikke formaalsusi. Ei, see on võimatu!

Ent selline juhus avaneb ainult üks kord elus. Lased ta mööda — ja ongi lõpp, rohkem enam ära looda, seda enam, et oled juba ammu elu «kõrgpunkti» ületanud. Elu lõpuni sa ei andesta endale, et näiliste raskuste ees taganesid. Ja võib-olla just sellepärast, et takistusi sõiduks näis palju, nii lõputult palju olevat, vastasin Bogorovile, et nõustun ja olen valmis sõitma. Kas õnnestub ainult kõike nii kiiresti vormistada?

Sõitsin tagasi Leningradi ja «rattad hakkasid veerema». Ülemused — nii tööil kui kodus — suhtusid minusse arusaamise ja kaasatundmisega. Aruanded ja plaanid kirjutasin töökaaslaste abiga valmis. Töö pärast instituudi laboratooriumis, kus töötasid kogenud ja lootustandvad jõud, ma ei muretsenud. Tavaliselt mitte kiirustav Akadeemia välisosakond osutus seekord ülimalt operatiivseks ja viimasel minutil, kaks päeva enne väljasõitu, jõudsin kõik vormistada. Aitas mind fortuuna või heatahtlik suhtumine kõrgemalt poolt, Akadeemia presiidiumist, seda ma ei tea.

MOSKVA—VLADIVOSTOK

«Vitjazi» ärasõit määrati 1. novembrile.

25. oktoobril sõitsime Venjamin Grigorjevitši ja viimaste ekspeditsiooni liikmetega lennukil Tu-104 Moskvast Vladivostokki.

Kui sõit «Lõunamerel», nagu inglased nimetavad Vaikse ookeani rajoone ekvaatorist lõunas — Korallimerd, Araura ja Fidži ning teisi meresid, näis meile muinasjutuna, siis tegelikkuses algas muinasjutt juba Tu-104 pardal.

Praegu tunnevad väga paljud seda ebatavalist lennukit, temast on palju kirjutatud. Kui aga istute avaras mugavas kabiinis, tajumata kõrgust ja lennukiirust, kuigi kõrgusemõõtja näitab 10 000 meetrist kõrgust ja 3 tunniga olete Moskvast juba Omskis, edasi 3 tunni pärast juba Irkutskis ning veel 3 tunni pärast Habarovskis, kuhu sõidaksite kiirrongil nädalaga või tavalisel Il-il kolme päevaga, siis alles hakkate taipama, mis on Tu-104.

Illuminaatorist paistab sinine taevas ja särav päike, all aga on tihe pilvelinik. Kaugemal idas, Siberis, on kohati pilvitu ja kaugel-kaugel all võib näha vaevu eraldatavat maapinda, kus põldude punakad avarused, metsade tumedad kontuurid ja kuskil isegi lumelaigud vahelduvad nagu maakaardil.

Ajataju läheb segi. Lendasime välja öhtul kell 10. Lennuk aga tõttab kiiresti ajale ja päikesele vastu. Seepärast lendavad ka tunnid kiiresti. See-eest tagasisõidul liigume koos ajaga ja aeg jääb nagu seisma. Kell 9 hommikul lendame välja Vladivostokist ja kell 10 samal päeval oleme Moskvast.

Aga nüüd — tund peatust Omskis ja edasi itta.

Lennukis on kõik mugavused. Sõidu ajal einestasime kaks korda. Stjuuardess, kui väljendada välismaa lennu-

liini keeles, või lihtsalt armas neiuke, tõi kandiku maitsva toidu ja teega. Miski polnud halvem kui «Air France'i» või Belgia «Sabena» neljamootorilisel õhuhiiglasel. On isegi parem, sest esiteks toimub lend palju kiiremini ja teiseks on kabiin avaram, polnud sellist ruumipuudust, kokkusurutust ja lämmatavat õhkkonda.

Kiiresti, mõne minutiga ületasime Baikali. Tunnine peatus Irkutskis ja jälle edasi. Juba paistis Amuuri lai lamm, läigatasid jõeharud. Tegime tiiru Amuuri kohal ja maandusime Habarovskis. Kahjuks lendab Tu-104 ainult Habarovskini, uus lennuliin ei ulatu veel Vladivostokini. Märtsis sõidame tagasi Tu-104-ga juba otse Vladivostokist.

Praegu tuleb aga lennukist lahkuda ja kohe lõpeb muinasjutt. Algab igav askeldamine. Pole teada, millal väljub lennuk Vladivostokki. Kohapeal lennukit ei ole, aga lennukid Moskvast ja Irkutskist on teel hilinenu ning nende saabumist ei teata. Kas neil ka vabu kohti on, see on samuti teadmata. Lennujaama võõrastemajas on kõik numbrid kinni. Istusime, käisime ja otsustasime lõpuks sõita raudteejaama, et jõuda edasi rongiga, rongid sõidavad ikkagi plaani järgi.

Buss viis meid jaama. Habarovski vaksal oli nagu alati rahvast puupüsti täis, terved perekonnad lastega, kompsud ja pakid. Sõidetakse küll itta, küll läände.

Rong saabub kümne tunni pärast. Möödus Siberi postirong. Meie saime piletid Moskva kiirrongile. Lõpuks saabus ka rong ja vajusime naudinguga pehmetele istmetele. Saame veel magada — Vladivostokini sõidab rong peaaegu 24 tundi (Tu-104 ainult ühe tunni).

Vaevalt jõudsimme end kupees sisse seada, kui meie üllatuseks ja rahuloluks ilmusid ekspeditsiooni liikmed, kes sõitsid sama rongiga Moskvast ja olid meid juba Habarovski jaama perroonil märganud.

Vladivostokki jõudsimme kohaliku aja järgi kella 6 paiku õhtul. Meid võttis vastu suur rühm ekspeditsioonist osavõtjaid. Mahukas pagas ja igasugune teaduslik varustus, mis saabus rongiga, tassiti vaksaliesisele väljakule ja peatselt sõitsime autodel sadamakaile, mille ääres seisis «Vitjaz». Laeva peatuskoht oli väga soodne, otse linnas.

Süda hakkas põksuma, kui liginesin «Vitjazi» kõrgele ümarale ja valgele ahtrile. Mul lööb süda alati kiiremini,

kui näen ärasõiduks valmis laeva. See on samuti igand noorusest, igatsus kaugete sõitude järele. Lapsepõlv ja noorus oma meeleolude ja lootustega on meis väga sügavale juurdunud. Võib ju olla, et mitte kõigil, kuid arvan siiski, et enamikul.

Aga nüüd muidugi põksus süda eriti. Siin ta siis on, laev, mis viib meid uutele, kaugetele aladele, troopilistele meredele, kus meile tundmatus taevast särab Lõuna Rist.

Ei usu, nii raske on uskuda, et see on tõsi. Kuid laeva töid ja askeldusi täis elu veenab otsekohe, et see on tõesti nii.

On juba hilja ja täna ei jää muud üle kui saada koht kajutis ja heita magama. Professor Bogorov, sõber ja vana rännukaaslane, teeb ettepaneku asuda tema kajutisse elama. Ekspeditsiooni ülemajakut «Vitjazil» on terve korter — kabinet, magamistuba ja tualettruum suure valge vanni ja dušiga! Milline tohutu kontrast võrreldes ekspeditsioonilaevadega, millel sõitsime möödunud aegadel, nagu «Knipovitš», «Perseus» ja teised.

Homme tutvustab professor Bogorov mind «Vitjaziga». Kuna meil pööratakse suurt tähelepanu teaduse arendamisele, anti see suur külmutuslaev vastavalt valitsuse otsusele nõukogude teadlaste käsutusse.

Kaubaveoks mõeldud laeva ümberehitamine ja muutmine kaasaegseks, pikaajalisteks ja keerukateks uurimistöödeks kõlblikuks ekspeditsioonilaevaks nõudis suuri pingutusi. «Vitjazi» ümberehitamisest võttis aktiivselt osa endine merelaevastiku minister akadeemik P. P. Širšov.

See töö nõudis palju teadmisi, kogemusi, loomingulist initsiatiivi, eelkõige aga energiat ja visadust, ühesõnaga — entusiasmi. Peamised initsiaatorid olid siin andekas insener ja konstruktor N. N. Sõssojev, professorid L. A. Zenkevits ja V. G. Bogorov.

Tekkis küsimus laeva nimest. Pärast mitmeid tagasilükatud variante tärkas hiilgav mõte — «Vitjaz»! Kõlav vene nimi ja ka kõigiti põhjendatud.

Korvett «Vitjaz» viis 1871. a. N. N. Mikluhho-Maklai, väljapaistva vene maadeuurija, etnograafi ja humanisti Uus-Gineale, Astrolaabi, praeguse Mikluhho-Maklai lahe rannikule. «Vitjazi» ohvitserid avastasid ja kirjeldasid sõidu ajal väina Maklai ranniku ja Long Islandi vahel, mis nimetatigi «Vitjazi» väinaks.

Sugugi vähem kuulus pole teine «Vitjaz», samuti auru-
masinaga korvett, millel admiral S. O. Makarov sooritas
1887. a. oma kuulsaks saanud ookeanireisi Lõuna-Ameer-
rikast Valparaisost kuni Jokohamani. Kogu reisi kestel
teostas admiral Makarov hüdroloogilisi vaatlusi, uuris
temperatuuri ja soolsuse jaotumist ookeanis. Okeanograa-
filiste uurimuste tulemused esitas S. O. Makarov sisukas
raamatus ««Vitjaz» ja Vaikne ookean», mis sai 1894. a.
Teaduste Akadeemia esimese preemia. Tänu sellele ra-
amatule sai Vene sõjalaeva tavaline õppesõit tuntuks kogu
maailmas ja tõusis ühte ritta parimate, spetsiaalselt varus-
tatud okeanograafiliste ekspeditsioonidega. «Vitjazi» nimi
seisab kõrvuti väheste valitutega, nagu «Challenger»,
«Tuscarora» ja «Valdivia», Okeanograafia Instituudi
hoone fassaadil Monakos.

Uus Nõukogude uurimislav, mida oli tarvis ristida, on
määratud Vaikse ookeani ja Nõukogude Liidu idaranni-
kut uhtuvate ääremere uuringuks. Lav nimi oli seega
õnnestunud. Loomulikult peab Vaikses ookeanis töötav
Makarovi töö jätkaja kandma «Vitjazi» nime. Ettepanek
leidis otsekohe toetust ja kinnitati. Slaavi tähtedega nimi
«Vitjaz» helgib kullana lava ahtril, Stepan Ossipovitš
Makarovi portree aga kaunistab platvormi «Vitjazi»
messiruumi sissekäigu ees.

«Vitjaz» on õigusega Nõukogude ekspeditsioonilav-
tiku lipulav. See on ilus suur 5600 tonnise veeväljasur-
vega lav. Võimas masin (7-silindriline 3200 HJ diisel)
võimaldab arendada kiirust 12—13 sõlme. Lav on harul-
daselt tugev, püsib hästi laines ja võimaldab vaatluste
teostamist ka 6—7-pallise tuule juures. Mind hämmastas,
et tõelise tubli tormi ajal saime ikkagi täieliku lõuna-
söögi ja sõime suppi taldrikutest kaitsevõrguga laual.
Veega immutatud laudlina oligi kogu «uus tehnika», mis
ei lasknud taldrikuid libiseda lauaseruale ja kaitses põlvi
tulise supi eest.

Eluruumid on laeval väga mugavad, nende ehitamisel
peeti silmas pikema sõite. Kajutite arvu on suurendatud
kaubaruumide vähendamise arvel ja nad mahutavad kogu
lava ligi 70-liikmelise meeskonna ja niisama palju tea-
duslikke töötajaid. Kuigi kajutid on avarad ja ventilat-
siooniga, pole nad siiski ette nähtud troopilisteks sõitu-
deks. Lava siseruumides, eriti vaheteki kajutites oli troo-
pikas umbne ja inimesed eelistasid tekil magamist. Ker-

kis küsimus lava varustamisest konditsioneeritud õhu
sadamega. Hea mulje jättis avar valge kambüüs, kus
kõik on elektrifitseeritud. Kambüüsis on suur elektripliit,
elektriveesoojendusnõud (titaanid), elektriga köetav
leivaahi, kus küpsetati iga päev värsket, väga maitavat
leiba, mis Fidžil täielikult «vallutas» kõrged inglise küla-
lised. Köögis hiilgab kõik puhtusest. Andestagu lugeja
mulle need üksikasjad, mis tahtmatult kõitsid endise mere-
väearsti tähelepanu.

Eriti püüdlikud olid ehitajad laboratooriumide puhul.
Laeval on mitu laboratooriumi hüdroloogiliste, hüdro-
keemiliste, meteoroloogiliste, geoloogiliste, radiomeetri-
liste ja bioloogiliste vaatluste läbiviimiseks vajalike riis-
tadega. Kõik laboratooriumid on ruumikad ja mugavad,
neis saab kasutada merevett ja magedat vett, külma ja
sooja vett, vahelduvat ja alalist voolu. «Vitjaz» on tege-
likult terve ujuv uurimisinstituut, mida pole häbi näi-
data teadlastele välismaa sadamates. Ei ole kiitlemine,
kui öelda, et praegu on «Vitjaz» tõenäoliselt üks täius-
likumaid uurimislavu kogu maailmas.

Laeval on palju erineva võimsusega elektrivintse kõik-
võimaliku aparatuuri vettelaskmiseks ja ülesvinnami-
seks, alates väikestest ja kergetest, mis on mõeldud ker-
gemate riistade (batomeetrid, planktonivõrgud) vettelask-
miseks, ja lõpetades võimsate, spetsiaalselt konstrueeritud
raskete vintsidega, mis võimaldavad traalimist ookeani-
sügavustes ja ankruheitmist avamerel. 12-tonnine traal-
vint ja kõige võimsam 22-tonnine ankruvint asuvad
lavalaual — üks lähemal ahtrile, teine lavaninale. Trum-
lid aga, millele on keritud kuni 14 kilomeetrit jämedat
torastrossi (vaierit), asuvad sügaval trümmis, sest tekil
mõjutaks mitmetonnise trossi raskus lava tasakaalu.
Tross on muutuva ristlõikega, algul peenem, muutub aga
järg-järgult üha jämedamaks, sest trossi viimane osa peab
vastu pidama üle parda lastud mitme kilomeetri pikkuse
trossi raskusele.

Sõites ettenähtud marsruudil, teostab ekspeditsioon
osa töid lava sõidu ajal. Kajaloodide isekirjutajad vea-
vad lintidele jooni, mis peegeldavad mere sügavust lava-
küllu all. Enamik töid aga nõuab mootorite peatamist.
Mõne tunni, mõnikord ka ööpäeva või mitu ööpäeva sei-
sab lav paigal, triivides aeglaselt hoovuses või seistes
ankrus. Selliseid peatusi nimetatakse jaamadeks. Mõnin-

gaid töid — traali ja dredži vedamist tehakse tasasel sõidul.

Mitmesugustest sügavustest veeproovide võtmiseks kasutatakse spetsiaalseid anumaid — batomeetreid. Neid on palju tüüpe, kuid juba 40 aastat peetakse ületamatuks tuntud polaaruuri ja ookeanograafi Fridtjof Nanseni konstrueeritud batomeetreid. Terve batomeetrite seeria (10—12 tükki) kinnitatakse peenikese terastrossi otsa ja lastakse avatult merre. Vesi voolab neist vabalt läbi ja uhub neid. Kogu seeria lastakse vajalikku sügavusse ja hoitakse seal teatud aja, et batomeetritele kinnitatud termomeetrid omandaksid ümbritseva vee temperatuuri. Siis lastakse trossi mööda alla lisaraskus. Raskus langeb vastu ülemist batomeetrit, paneb tööle lihtsa seadme, batomeeter pöörduv ümber, sulgub hermeetiliselt, temast eraldub teine raskus, mis libiseb mööda trossi alla ja teeb sama teise batomeetriga jne. Kogu seeria tõmmatakse üles, termomeetrid näitavad antud horisondi veetemperatuuri, batomeetritest aga võetakse veeproove keemilisteks analüüsideks, hapniku, süsihappe ja mitmesuguste soolade sisalduse ja muudeks uurimusteks.

Põhjapinnase füüsikaliste ja keemiliste omaduste uurimiseks kasutatakse erilisi raskeid metalltorusid, mis mõnikord on varustatud veel lisaseadeldistega. Torud lastakse laevalt suure kiirusega alla, nad tungivad pinnasesse ja lõikavad sealt välja proovi. Laeval surutakse pinnaseproov, mille pikkus on mõnikord mitu meetrit, torust välja hüdraulilise pressiga. Sellise samba üksikasjaline uurimine võib rääkida ookeani ajaloost tuhandete ja miljonite aastate eest, sest ookeanisetted sadestuvad väga aeglaselt. Rannikutest kaugemates Vaikse ookeani osades kasvab settekiht tuhande aastaga umbes 1 sentimeetri võrra.

Vees elunevate pisiorganismide—ainuraksete vetikate, väikeste kalade, vähikeste ja teiste loomade, nende munade ja vastsete, üldse kogu planktoni kogumiseks kasutatakse planktonivõrke ja pelaagilisi võrke. Planktonivõrk on pikk koonusekujuline peenest siid- või kaproonniidist valmistatud kott. Võrk lastakse vajalikku sügavusse ja tõmmatakse seejärel aeglaselt üles, et püüda planktonit teatud horisondist, näiteks 2000 meetrist 1000 meetrini. Lisaraskuse abil saab võrku sulgeda,

nii et edasisel tõusul ei pääse sinna enam planktonit. Võrkude mõõtmed on mitmesugused. «Vitjazil» kasutati ka suuri, 6—7-meetrise läbimõõduga avausega pelaagilisi võrke, peamiselt süvaveekalade püüdmiseks, samuti nn. suuri koonusvõrke.

Merede ja ookeanide põhjaelustiku — bentose püüdmiseks kasutatakse traale, harvemini dredže. Traal on samuti võrgust kott, mis on aga kinnitatud raskele metallraamistikule. Raamistik ja võrk on väga rasked ja tugevad, ette nähtud vedamiseks mööda põhja mitmesugusel pinnasel ja kivide vahel. Tekile tõstetakse traaliga mõnikord üle tonni kaaluvaid raskusi — kive, muda ja nende hulgas loomi. Dredži raam on veelgi raskem ja varustatud pinnasosse lõikuva noaga.

Traalitakse ja dredžitakse väga aeglasel sõidul. Kuna «Vitjazi» masinaga ei saa sõita kiirusega alla 5 sõlme, mis on traalimiseks aga liiga suur kiirus, siis traaliti tavaliselt laeva triivimisel. Kui aga triivi ei olnud, anti masinale korra aeglane edasikäik ja liiguti edasi juba inertsil mõjul.

Hoovuste uurimiseks kasutati vastavaid seadmeid — tiivikuid, mis lasti trossiga määratud sügavusse. Tiivikud registreerivad automaatselt hoovuse kiirust ja suunda. «Vitjazil» oli hoovuste uurimiseks eri tüüpi riistu, nende hulgas ka täiustatud kodumaine Aleksejevi isekirjutaja. Ekspeditsiooni üks tähtsam ülesanne oligi Vaikse ookeani hoovuste uurimine.

Meteoroloogilisi vaatlusi teostati ulatusliku programmi alusel. Kaks korda päevas kogunesid meteoroloogid ahtritekkile ja täitsid õhupalli vesinikuga. Õhupall tõusis atmosfääri ülemistesse kihtidesse ning andis sealt raadiosignaale ümbritseva õhu temperatuuri ja niiskuse kohta. «Vitjazil» kasutati palju uusimaid akustilisi ja geofüüsikalisi meetodeid ookeani ja selle põhja moodustavate kivimite uurimiseks.

«Vitjazi» käesolev reis oli rahvusvahelise geofüüsika-aasta (RGA) programmi kohaselt juba teine ja üldse laeva 20. reis. 24. reisiril uuriti Vaikse ookeani põhjapoolseid rajooni. 25. reisiril, ühtlasi esimene rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmi järgi, pühendati Vaikse ookeani lääneosa uurimisele ekvaatorist põhja ja lõuna pool. Meie ekspeditsiooni ülesandeks oli uurida Vaikse ookeani keskosa.

UNESCO¹ juures asuva teaduslike ühingute rahvusvahelise nõukogu poolt organiseeritud rahvusvahelise geofüüsika-aasta peamiseks ülesandeks on planeet Maa igakülgne ja põhjalik uurimine. Rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmis on Maa mitmesuguste omaduste, tema hüdro sfääri — merede ja ookeanide, jääkatte ja atmosfääri uurimine.

RGA kestab 1. juulist 1957. a. kuni 31. detsembrini 1958. a.² RGA organiseerimisel on arvestatud kahe rahvusvahelise polaaraasta kogemusi (1882—1883 ja 1932—1933), mida on täiendatud kaasaegsete saavutustega raadiotehnika ja rakettide alal. Nõukogude RGA uurimistööde programm on välja töötatud NSVL Teaduste Akadeemia vastava komitee poolt ja kooskõlastatud Rahvusvahelise Komiteega.

Planeet Maa omaduste uurimisel kuulub tähtis koht okeanograafilistele uurimistele. Ookeaniveed avaldavad suurt mõju soojusvahetusele maapinna ja atmosfääri vahel. Vesi soojeneb aeglasemalt, kuid jahtub ka aeglasemalt kui maismaa. Hoovused kannavad soojemat vett külmematele aladele ja vastupidi. See mõjutab tunduvalt temperatuuri ja õhurõhu jaotumist maailmamere ja mandrite eri osade kohal. Õhurõhu erinevused atmosfääris kutsuvad aga esile püsivaid õhuvoole. Nende voolude suunda mõjustab maakera pöörlemine.

Kõigi nende jõudude tulemusel tekivad alalised tuuled — passaadid. Vaikses ookeanis, 20. põhjalaiusest 20. lõunalaiuseni asubki passaatide vöönd. Põhjapoolkeral puhuvad passaadid kirdest edelasse, lõunapoolkeral kagust loodesse.

Alaliselt puhuvad tuuled on hoovuste tekke põhjuseks. Kirdepassaat tekitab põhjapoolkera troopilistel laiustel Põhja-passaathoovuse, mis ületab ookeani ida—lääne suunas 2—3 kilomeetrise tunnikiirusega. Jõudnud Aasia rannikuni, kujuneb see võimsaks soojaks Kurošivo hoovuseks, mis uhab Jaapani rannikut. Kagupassaat tekitab Lõuna-passaathoovuse, mis liigub idast läände kuni 2-kilomeetrise tunnikiirusega.

¹ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) on ÜRO organ, mis tegeleb hariduse, teaduse ja kultuuriliste sidemete valdkonda kuuluvate küsimustega.

² Hiljem otsustati rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmis olevaid uurimusi jätkata kuni 1959. a. lõpuni. — Tolm.

Ekvaatori lähistel eraldab passaathoovusi teineteisest ookeani läänest itta liikuv ekvatoriaalne vastuhoovus.

Ookeanide uurimine nõuab paljude riikide ühiseid jõupingutusi. Vaikse ookeani uurimisest võtavad osa peale Nõukogude Liidu veel Ameerika Ühendriigid, Jaapan, Prantsusmaa, Austraalia ja Uus-Meremaa. Selle ühise plaani kohaselt lasub suur osa töödest nõukogude teadlaste õlul. «Vitjazi» tööde programmis on hoovuste, vee temperatuuri ja soolsuse jaotumise, vee keemilise koostise, ookeani põhjareljeefi ja põhjasetete uurimine. Suurt tähtsust omistatakse ookeani elu, tema fauna ja flora uurimisele, selgitatakse nende sõltuvust välistingimustest, nii füüsikalistest kui keemilistest, mis omakorda sõltuvad geograafilisest asendist. Sõidu spetsiaalseks ülesandeks on ookeani süvikute üksikasjaline uurimine.

RGA programmi kohaselt teostatakse okeanograafilisi vaatlusi laevadelt, mis sõidavad varem kindlaksmääratud marsruudil. Vaiksel ookeanil teeb peamisi vaatlusi «Vitjaz», Antarktikas töötav diisellaev «Ob» hakkab samuti teostama vaatlusi Vaikses ookeanis. Atlandi ookeanis töötavad «Lomonossov», «Ekvaator», «Sevastopol», «Nedov» ja teised laevad.

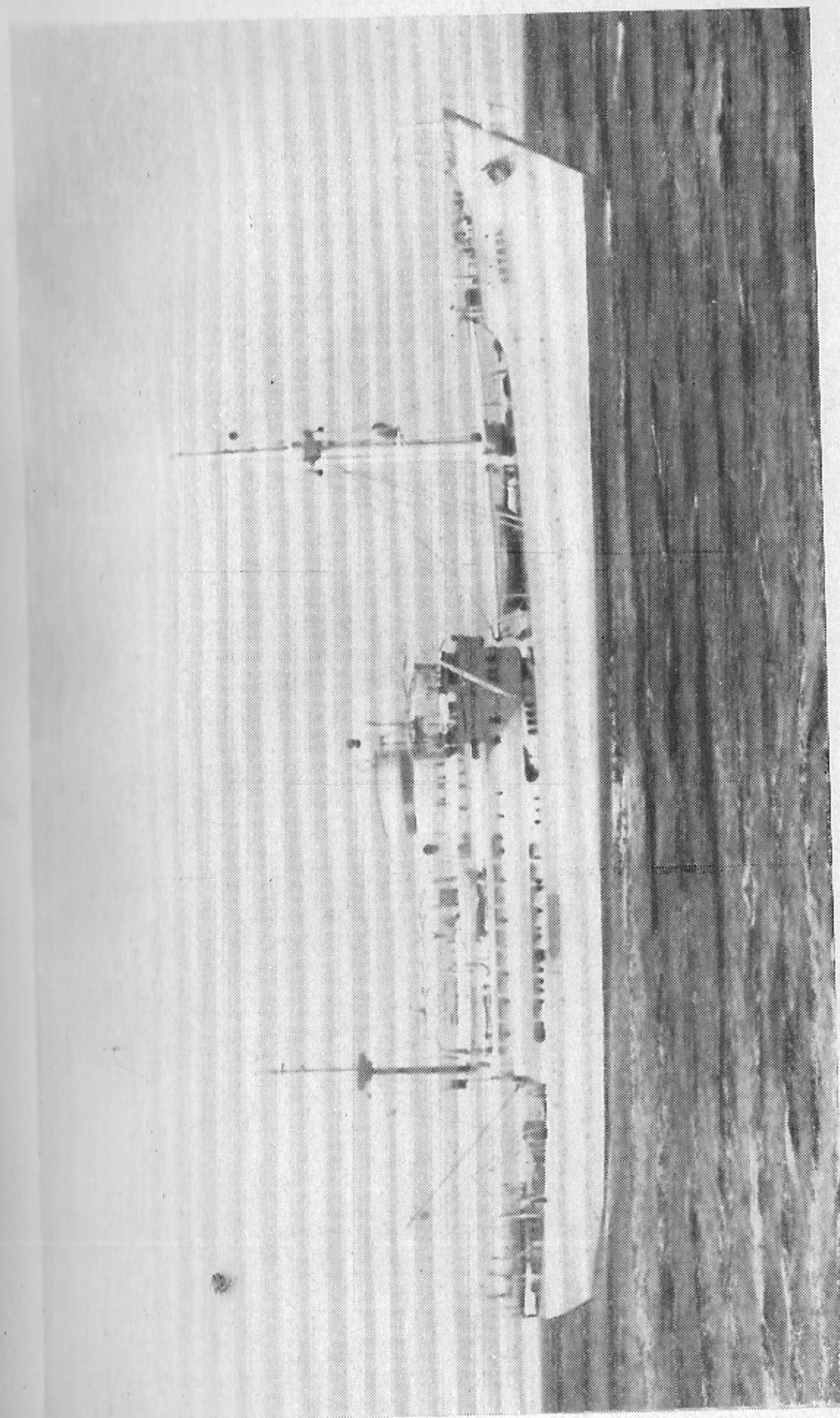
SANGARI VÄINAST EKVAATORINI

Ettevalmistused suureks ekspeditsiooniks ei lõpe kunagi täielikult. Pole sellist hetke, millal võiks rahulikult öelda: «Kõik, mida pean kaasa võtma, on pardal». Kuid pärast palavikulisi viimaseid päevi, vajaliku kauba ootamist, selle saabumist, kõikvõimalike trosside, tagavaraosade, toiduainete, teadusliku varustuse, kütteaine ja mitmesuguste muude materjalide laadimist saabub selline hetk, millal ei ole võimalik kauem oodata. Rangelt kindlaks määratud tähtajad on juba möödunud, meremeheraamatud ekspeditsiooni liikmetele muretsetud, aga need asjad, mida pole veel saadud, on ka laadimata. Taevas temaga, saame ka selleta läbi. Tuleb välja sõita!

Selline hetk saabub meile 4. novembri õhtul. Teatati, et öösel sõidame välja. Kirjutatakse viimaseid kirju, toimuvad viimased telefonikõned lähedastega Moskvast ja Leningradis, meremehed Vladivostokist veedavad viimased öhtutunnid oma perekonna keskel. Hilisõhtul tõmmatakse otsad laevale ja «Vitjaz» siirdub reidile, jäädes «võimude» saabumist oodates ankrusse. Side rannaga on katkenud.

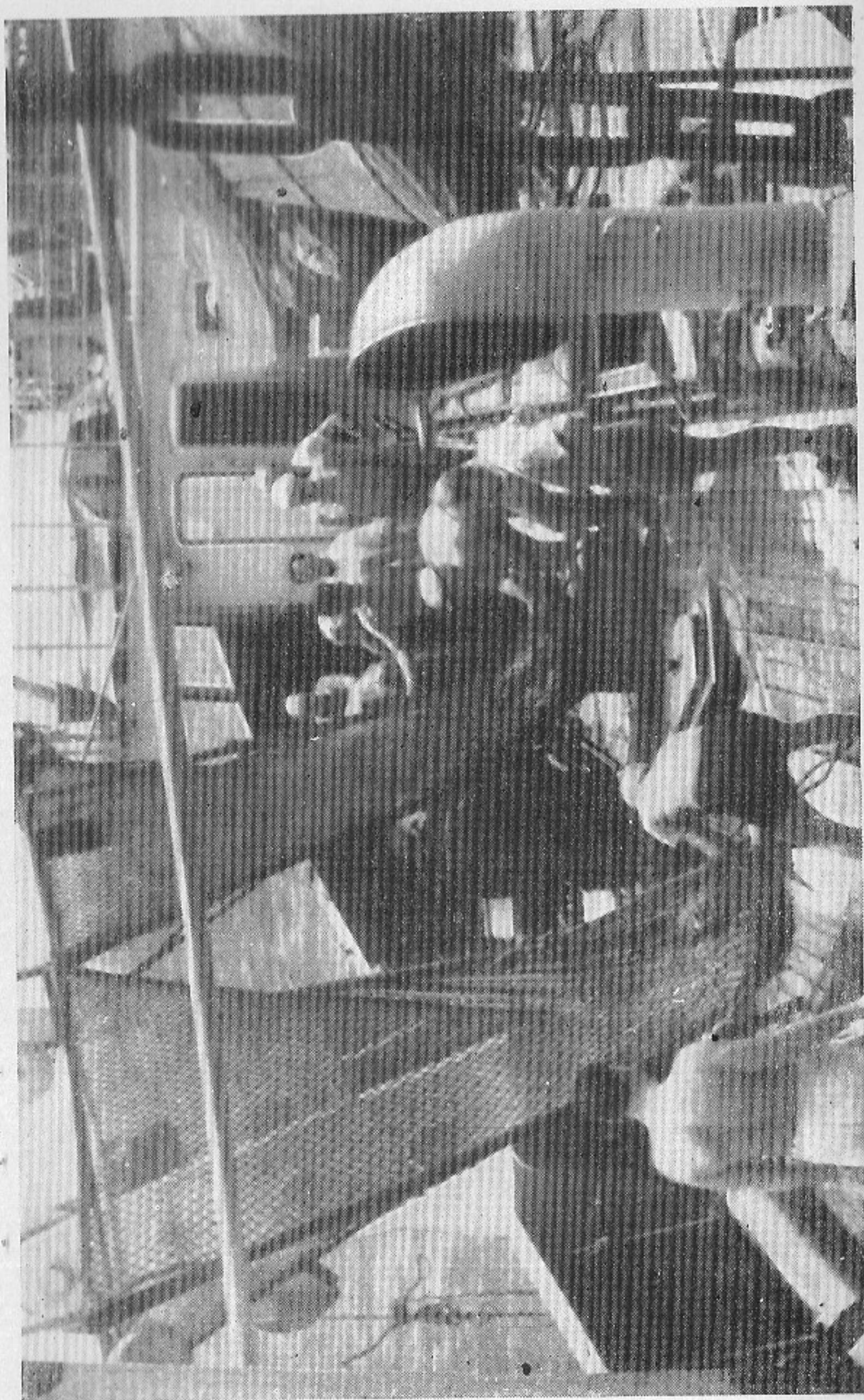
Kesköö paiku sõidab laeva juurde kaater piirivalvurite ja tolliametnikega. Veel viimased formaalsused ja soovid õnnelikuks reisiks. Kaater lahkub parda juurest. Viimase päeva askeldustest piinatuna vajub kogu laev sügavasse unne.

Koidikul, kui ärkasime, lõi «Vitjazi» nina juba Jaapani mere laineid. Vasakust pardast möödub koduse Primorje tuttav rannik. Suviti rohelised, praegu aga punakad sopkad kulgevad ahelik aheliku järel Sihhote-Alini mäestiku poole. Ees paistsid Povorotnõi neeme teravad kontuurid, aga juba jäi ka neem seljataha. Laev eemal-

«Vitjaz».

Traal tõmmati tekile.

stuh üha enam rannikust ja varsti kaob viimane riba Nõukogudemaad horisondi taha. «Vitjaz» ületab Jaapani merd, hoides kurssi itta, Sangari väina suunas.

On selge ja jahe ilm, kerge 2—3-palline tuul puhub paremalt vöörist. Valitseb rõõmus ja ülev meeleolu — sineti algas kauaoodatud huvitav reis, kõik «maapealsed» mured jäid seljataha. Kaugesõitude muusa pööras järsult uue lehekülje meie elus.

Kuni «Vitjaz» Jaapani merel sõidab, tutvume ekspeditsiooni koosseisuga. Laeva kapten Igor Vassiljevits Sergejev, aastatelt noor, kuid kogenud meremees, juhib juba palju aastaid «Vitjazi». Rahuliku, tagasihoidliku ja sõbralikuna sobib Igor Vassiljevits just uurimislaeva kapteniks. Ta tunneb elavat huvi teostatavate uurimistööde vastu, on alati kursis kõigi teaduslike probleemidega ja juhib isiklikult laeva kõigi vähegi keerulisemate okeanoloogiliste tööde, näiteks suurtes sügavustes traalimise ajal. Kui kapten seisab rooli juures ja juhib isiklikult traalimist, oleme selle tulemuste pärast rahulikud.

Kapteni vanemabi Jevgeni Andrejevits Avramenko on lõbus ja seltsiv inimene, messiruumi peremees ja seisab kõige raskemas vahis — kella neljast kaheksani. Mulle meeldis varastel hommikutundidel tulla kaptenisillale ja ookeanil päikesetõusu nautides kuni hommikusöögini temaga lõbusas vestluses aega viita.

Teine ja kolmas tüürimees — mõlemad noored ja mõlemad Petjad — Pjotr Iljitš ja Pjotr Ivanovitš, on vahvad merekarud ning tublid seltsimehed, nõukogude meremeeste noorema põlvkonna esindajad. Ja lõpuks veel neljas tüürimees — Eduard Alfredovitš, pikk ja lõbus, veel päris noor lätlane — on laeva parim astronoom. Ta tunneb põhja- ja lõunapoolkera tähistaevast nagu oma kaju-üht ja tema valvsa sekstandi eest ei jää varju tähed isegi kõige pilvisema ilmaga. Kui «Vitjazi» kaptenisillale kogunevad tüürimehed ja ekspeditsiooni hüdrograafid ning viis sekstanti suunatakse taeva poole, tunneb igaüks hingega rahuldust, kui tema kohamääramine langeb ühte Eduardi leitud punktiga.

Valvekorvast vaba aja veedab Eduard parem raamatutega kui kaarte mängides.

Kapteni esimene abi Nikolai Trofimovitš Pavlov sõidab alles lühikest aega «Vitjazil», kuid on saanud väga popu-

laarseks tänu oma ammendamatu initsiatiivile ja organiseerimisvõimele. Oma põhitöö kõrval suutis ta õhutada kunstilist isetegevust, mis tõi laeval esile palju talente. Ta on laeva elu-olu käsitlevate lõbusate ja teravmeelsete laulukeste ja tsastuškade autor, väsimatu fotograaf ja rahvamuusika koguja.

Vanemmehaanik Lev Jossifovitš Rutkovski juhtimisel töötav arvukas ja sõbralik mehaanikute ja elektrikute pere hoolitseb laeva mootorite ja kaasaegsele uurimislaevale vajalike arvutute mehhanismide, nii võimsate raskete vintside kui ka kõige peenemate õrnade automaatsete hoovusemõõtjate ja termograafide häireteta töö eest. Pikal sõidul paratamatud avariid likvideerib kiiresti brigaad vanemremondimehaaniku Saša Belomestnoi juhtimisel, kelle suurtes pihkudes süvaveevintside massiivsed malmosad näivad väikeste mänguasjadena.

Laeva sõbralik ja osav meeskond armastab oma laeva ja kaugesõite. Tema aktiivse abita kõigis töödes pole ekspeditsiooni edu võimalik.

Ekspeditsiooni teadlaste koosseisus on tuttavaid varasemast tööst ja sõitudest Barentsi merel, mis olid nõukogude okeanoloogide peamiseks «kooliks». Professor Z. A. Filatova, zooloog, laboratooriumi, või nagu laeval kõneldakse, bentoserühma juhataja; professor T. S. Rass, üks meie paremaid kalade ja kalapüügi tundjaid. Nema, nagu ka ekspeditsiooni ülem, okeanoloog ja planktonoloog professor Bogorov, kuuluvad vanemasse põlvkonda, kes on läbi teinud väikestel ekspeditsioonilaevadel mere karmi kooli. Meie ekspeditsioonis on palju ka noorema põlvkonna võimekaid teadlasi — geoloogiarühma juhataja, elava ja ekspansiivse loomuga G. B. Udintsev, suur eriteadlane süvikute geoloogia alal, kes on palju töötanud Kuriili-Kamtsatka süviku uurimisel. On ka spetsialiste süvikute elustiku, eriti fauna alal — zooloogid G. M. Beljajev ja N. G. Vinogradova, kes omavad juba küllaldast meresõidu staaži ja on mitu korda sõitnud «Vitjazil». Minu erilist sümpaatiat pälvib aga andekas bioloog ja samal ajal ka andekas kunstnik A. I. Savilov, kes teostab huvitavaid vaatlusi ookeani kõige ülemises, pindmises kihis elavate loomade kohta. See ülemine veekiht on omapärane maailm, kus elavad üksteisega tihedalt seotud mitmesugused organismid — sifonofoorid, molluskid, vähi- kesed ja paljud teised, kes on kõik intensiivse tumesinise

värvusega, mis muudab nad röövlindudele ülalt nähtamatuks.

Planktonirühma ülem M. J. Vinogradov on noor, kuid võimekas ja energiline töötaja. Tema ja G. M. Beljajev on sõitnud küll «Vitjazil» ja «Obil», olnud Antarktikas, ületanud ekvaatori ja ainsatena laevalolijaist viibinud möödunud aastal Uus-Meremaal Wellingtonis.

Ekspeditsiooni ülema asetäitja Venjamin Petrovitš Petelin, meresetete spetsialist, on «Vitjazi» vana elanik ja teeb juba mitmendat sõitu järjest.

Hüdrokeemikuid juhatab samuti noor teadlane Dima Anetani, kes täielikule kurtusele vaatamata on lõbus ja elurõõmus inimene ning laeva üldine lemmik. Ta on väga põhjalik ja range enda ja oma noorte abiliste suhtes, garanteerides meie töö tähtsa ja raske «keemilise» osa tähtsust.

Ekspeditsiooni vastutusrikas ja väga tähtis tööloik, hüdrololoogilised vaatlused, temperatuuri, merevee soolsuse ja hoovuste uurimine allub noorele andekale teadlasele Valentin Aleksejevitsš Burkovile. Minu arvates on ekspeditsiooni ülem väga õieti toiminud, edutades vastutustähtsatele tööloikudele võimekat noorust ja teda usaldades. Meie kesksetes instituutides istuvad vastutavatel kohtadel sageli liiga «üliküpsed» teadlased.

Ruum ei luba mul peatuda paljudel teistel ekspeditsioonist osavõtjatel, kelle ennastsalgav töö aitas kaasa pingelise tööplaani edukale täitmisele.

Igas rühmas töötas meie ülikooli lõpetanud noori, kes said kaugesõidul palju kogemusi. See on elav, sümpaatne ja teadlik noorus, kes aga mõnikord mõtleb, et «Vitjazil» tööpoolest luksuslikud elu- ja töötingimused on mereekspeditsioonidel alati olnud. Need noored inimesed pole läbi teinud kooli väikestel viletsatel laevukestel, kus iga ruutsentimeeter pinda oli kallis, kus ainult vaikse ilmaga sai sööki keeta, kus pesti pangetäie mereveega ning kus laboratooriumi kitsikuses oli vaja ranget korda ja ühtki tööriista ei jäetud vastavasse pessa kinnitamata. Noorus «Vitjazil» oli harjunud suure ja kindla laevaga ning suhtus kergekäeliselt laboratooriumi sisseseadesse, mille eest ta tuligi maksta tugeva ummiklainetuse ajal, mil riistad ja pudelid lahustega, mis seisid siin niisama vabalt nagu Lenini mägedel laboratooriumis või olid halvasti kinnitatud, «lendasid» põrandale.

Teisel päeval läheneme Sangari väinale, mida jaapanlased nimetavad Tsugaruks. On juba märgatavalt soojem, käime tekil ilma mantlita. Meie pilgule avanuvad kaks järsu rannikuga saart — Odzima ja seejärel Kodzima, kus helendab kõrge tuletorn.

Sõidame väina. Paremalt ja vasakult paistab Jaapani rand kollakate, kidura taimkattega kaetud kaljudega. Väin on 6—7 miili laiune. Meist möödub suur nelja korstnaga aurupraam, mis veab raudteeronge Hokaido ja Jaapani peasaare Honšiu vahel.

Sõidame mööda Hakodate linnast. Neeme tagant paistavad valged majakesed, väina teisel kaldal on tuletorn ja asula. Väinas sõidab palju mootorlaevu ja tavalisi paari-kolme mehega kaluripaate.

Äkki kaikub terav heli ja mägede tagant ilmub Ameerika reaktiivhävitaaja. Madalal lennul suundub ta laeva kohale, teeb kaks-kolm tiiru ja lendab ära. Tuleb ju kontrollida, mida teeb Nõukogude laev Jaapani vetes!

Hakkas juba hämarduma, kui «Vitjaz» sõitis väinast Vaiksesse ookeani. Ahtri poolt liiguvad ummiklained, kiigutades sujuvalt laeva. Ilm on vaikne, naudime aeglaselt rulluvaid laineid.

Siin ta on, Suur ehk Vaikne ookean. Muidugi, epiteet «suur» sobib talle enam kui «vaikne». Ta on tõepoolest suur, suurim maakeral. Kuid kaugeltki mitte alati pole ta vaikne. Mitte üheski ookeanis ei saavuta tormid ja orkaanid sellist raevutsevat jõudu nagu selles «vaikses» ookeanis.

1520—1521. a. sõitis Magalhães esimese eurooplasena sellesse ookeani Atlandi ookeanist väina kaudu, mis nimetati hiljem tema nime järgi, ja ületas ookeani. Vaiksed ilmad, mis soodustasid Magalhãesi sõitu, andsidki talle aluse nende vete nimetamiseks *Mare Pacificum*'iks.

Kuid juba seitse aastat enne Magalhãesi, 25. septembril 1513. a. ületas hispaania konkistador Vasco Nunez de Balboa Panama maakitsuse ja nägi esimesena ookeani piiratud vetevälja, mille ta nimetas Lõunamereks — *Mar del Sur*.

Kuid juba mitu sajandit enne Balboad ja Magalhãesi sooritasid Vaikse ookeani saarte elanikud, kes olid maailma parimad meresõitjad, oma purjelaevadel palju kaugesõite saarte vahel, õppides tundma ookeani tuuli ja hoovusi.

Pärast Magalhãesi alustavad eurooplased sagedasi meresõite Vaiksel ookeanil. Meenutame neist tähelepandavamaid.

Hispaanlane Urdaneta ületas esimesena Vaikse ookeani läänest itta. Hispaanlase Mendaña mereretkedel avastati mustadega asustatud kõrged, mägised ja metsased Saalomoni saared. Mendaña arvas, et ta on avastanud maa, kuhu piibli legendi järgi kuningas Saalomon saatis laevu kulla järele. Oma meresõitude ajal Mendaña nägi arvata-vasti ka esimesena Havai saari, avastas Markiisaared ja mõned atollid tõenäoliselt Tokelau saarestikus.

Hispaania teenistuses oleva portugallase Quirose ekspeditsioonidel 1605. a. avastati Tuamotu — «Madalad saared», mõned saared Samoa arhipelaagist ja ookeani lääne-osas asuvad Uus-Hebriidid, mida Quiros pidas «Lõunamandri» osaks.

Inglise piraat ja meresõitja Francis Drake, kes teise-na pärast Magalhãesi sooritas ümbermaailmareisi, purjetas piki Ameerika läänerrannikut Tulemaast San Francisco laheni ning ületas seejärel ookeani Moluki saarte suunas.

XVII ja XVIII sajandi väljapaistvatest meresõitjatest ei saa jätta mainimata hollandlast Abel Tasmanit. Ta avastas 1642—1643. aastatel saare, mis hiljem nimetati tema nimega (Tasmaania), samuti avastas ta Uus-Meremaa läänerranniku ja läbis Fidži saarestiku. Inglise kapten James Cook teostas kolm tuntuks saanud mereretke Vaikses ookeanis, uuris Uus-Meremaad, avastas Uus-Kaledoonia ja rea teisi saari.

Vaikse ookeani vete ja saarte uurimises etendasid tähtsat osa vene meresõitjad, Vene laevastiku meremehed. 1804—1806. a. toimunud I. F. Krusensterni ja G. F. Lisjanski ümbermaailmareis laevadel «Nadežda» ja «Neeva» pani aluse hüdroloogilistele uurimustele. Neid jätkas 1816—1818. a. Kotzebue ekspeditsioon laeval «Rjurik». Väljapaistvad olid F. F. Bellingshauseni ja M. P. Lazarevi juhtimisel toimunud esimese Vene Antarktika ekspeditsiooni uurimused laevadel «Vostok» ja «Mirnõi», mis peatusid Tahitiil ja avastasid mitu saart Fidži saarestikus.

Möödunud sajandi 30. aastatel võttis Inglise ekspeditsiooni tööst laeval «Beagle» osa ka noor Darwin. Rääkime juba, millise määratu suure panuse Vaikse ookeani hüdroloogia uurimisse andsid admiral Stepan Ossipovitš Makarovi tööd laeval «Vitjaz».

Kuid pöördume tagasi meie sõidu juurde. Õhtul teeme vaikse, ilusa ilmaga esimese vaatluse. Sügavus on väike — 1300 m, sest siin jätkub veel mandrilava. Kontrollitakse kõiki mehhanisme, mere uurimise kogu mitmekesist tehnikat.

Liigume kagusse. Meie ülesanne on jõuda «nurka», punkti 174° läänepikkusel ja 33° põhjalaiusel, kust algab pikk profiil lõunasse läbi kogu Vaikse ookeani kuni Uus-Meremaani.

Iga 50 miili järel teeme kõiki vaatlusi, mis on ette nähtud rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmis. Juba ilmus ookeanifauna, püütakse kalmaare ja suure majandusliku tähtsusega kala — sairat. Kalmaar ja saira on (püügi mahult) tähtsamad jaapani kalurite püügikalad.

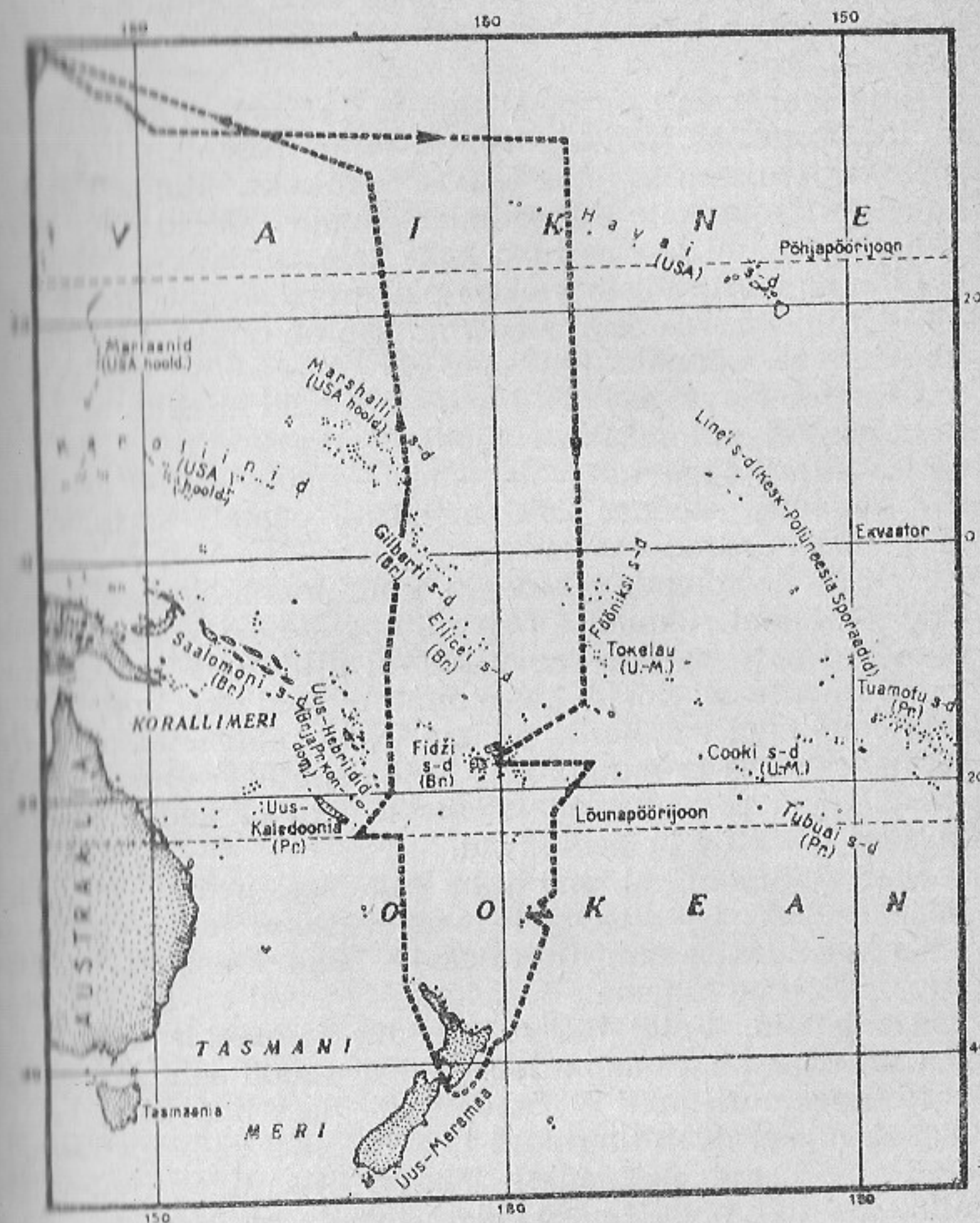
Kui vaatlused satuvad pimedale ajale, lastakse vette eredad elektrilambid. Valgusest juurde meelitatuina ujuvad ligemale mitmesugused kalad, kellele peavad jahti ihtüoloogid ja asjaarmastajad-kalamehed. Peamiseks püügivahendiks on pika trossi otsas olev võrk, mida «spetsialistid» viskavad osavalt oma valitud ohvrile. Juurde ujub ka rohkearvuliselt suurte mustade silmadega kalmaare, kümme kombitsat kätena ette sirutatud. Need mere kiskjad libisevad aeglaselt vees ja äkki viskuvad mingi kala jahil noolkiirelt edasi. Kalmaarid, nagu teisedki peajalgseid, ujuvad «reaktiivmeetodil», heites erilisest avausest tugeva joana vett välja.

Üritame püüda kalmaare konksuga, kuid kiiduväärsele kannatlikkusele vaatamata ei toimu püük meil kuigi edukalt. Proovime püütud kalmaare süüa. Praetult on nende liha tihe, veidi magus ega maitse meile.

Ihtüoloogide võrku sattus uudishimulik süvaveekala haullood (*Chauliodes*), täiesti must nagu enamus süvaveekaladest, pikkade hammaste ja ridamisi asetatud helendavate organitega.

Sünoptik ennustab ilma halvenemist. Ja tõesti, ööseks tuul ja lainetus tugevnevad. Öösel algas torm. Tuul tõusis kaheksa, siis üheksa pallini. Kuigi «Vitjaz» on väga stabiilne laev, ei seisnud kajutites asjad paigal, toolid kukkusid ümber, kuskil klirisesid nõud.

Kaks päeva polnud tormi pärast võimalik töötada ja sõitsime ettenähtud kursil ilma tööta. See polnud küll eriti suur kaotus, sest põhilised plaanipärased tööd algavad alles «nurgast».

«Vitjazi» 1957./58. a. ekspeditsiooni marsruut.

Meri oli sünge, tuul ajas tumedaid pilvi, rebis laineharju ja pildus neid vastu kajutiaknaid. Imetlesime albatrosse, kes saatsid laeva ja liuglesid tiibu liigutamata piki laineid, jäljendades kõiki tormise merepinna ebatasasusi.

Kuid igal tormil on oma lõpp ja 11. novembril muutus tuul vaiksemaks, pilvede vahelt piilus päike ja ilm läks soojaks. Ookean muutus taas sõbralikuks. Ilmusid lendkalad — troopikale lähenemise tunnus. Neid oli veel vähe, aga öösel lendas juba kaks kala pardale.

13. novembril. Püsib vaikne päikesepaisteline ilm. Meie all ulatub sügavus 5600 meetrini. See on ookeaninõo harilik sügavus. Lõunaks jõudsime Havai veealuse ahelikuni, mis kulgeb Havai saartelt loodesse Kuriili aheliku suunas. Katkematult automaatselt sügavusi registreeriv kajalood näitas kiirelt sügavuse vähenemist — 4000—3000 meetrit. Kui sügavus vähenes 2500 meetrini, peatati masinad ja tehti järjekordsed vaatlused.

Kuni hüdroloogid, geoloogid, planktonoloogid ja teised ekspeditsiooni rühmad töötavad, kogunevad vahist vabad inimesed ahtrisse, kus laeva kõrval ujub umbes nelikümme albatrossi meie kaaskonnast. Nad on inimestega juba harjunud ega karda midagi. Neid pildistatakse, neile visatakse leiba ja muud toitu. Toidu suhtes osutusid albatrossid väga pirtsakateks. Võileiba söövad nad meeleldi, kuivast leivast aga keelduvad.

Ühel õhtupoolikul, kui juba pimenes, peatus «Vitjaz» järjekordseks vaatluseks. Laevast vasakul ja paremal oli näha helendamas mingeid tulesid — üks, kaks, kolm, viis, kuus. Sõitsime lähemale ja osutus, et need on ankrus olevad tulepoid. Veidi hiljem möödus jaapani tuunipüügi-kuunar. See on esimene laev, mida oleme seni kohanud.

15. novembril kell 4 hommikul ületasime 180. meridiaani, mis eraldab tinglikult läänepoolkera idapoolkerast. 180. meridiaani ületamisel läänest itta tuleb kalendrit nihutada üks päev tagasi, idast läände minekul aga üks päev edasi. Aga kuna meie pöördume uuesti tagasi idapoolkerale ja meie vaatlused toimuvad ka idapoolkeral (180. meridiaanist läänes), siis otsustati kuupäeva mitte muuta.

16. novembri hommikul kell 7 saabusimegi «nurka» — 33. põhjalaiusele ja 174. läänepikkusele. Siin tuleb suur ööpäevane vaatlustetsükkel — «jaam» kõigi tema mitme-

koostate vaatlustega ja siit algab meie pikk põhjast lõunasse kulgev profiil lõunapoolkerale.

Ilm oli ilus ja soe, puhus 2—3-palline kagutuul, merel oli kerge säbarlainetus. Kuid ilus ilm ei kestnud kaua. Tuul tõusis, lainetus tugevnes, üle parda lastud mõõtemistadega trossid olid üha suurema nurga all.

Lasti alla toru pinnaseproovide võtmiseks, kuid see vähenes lainetuses lahti koos 3000 meetri trossiga. Kogu tööplaani täitmata sõitsime edasi piki oma meridiaani lõunasse.

Ühel lähematest vaatluspunktidest heideti merre tuuniõnged, mis jäid mõneks tunniks sisse. Tuune sinna ei hakanud, kuid mõne konksu otsas oli ilusaid kalu — kuldmakrelle. Selle kala teaduslik nimetus on *Coriphenia hippurus*. Kuldmakrell on «kirjeldamatult ilus», nagu temast kirjutavad avamere kalu käsitleva soliidse inglise raamatu autorid. Ja tõesti, kala on imeilus. Tema selg on tumesinine, küljed kullakas-hõbedased, vikerkaarevärviliste triipudega. Kahjuks kaob see haruldane ilu pärast surma. Kuldmakrell on suur kala, ta pikkus küünib 70 sentimeetrini, mõnikord kuni meetrini. Tal on kõrge järsk laup, mis eristab teda teistest kaladest. Kuldmakrell on kiire ja tugev röövkala, lendkalade hirm. Tema liha on väga maitsev. Sportliku kalapüügi objektina hinnatakse kuldmakrelli avamere spinningumeeste poolt väga kõrgelt. Võib-olla lugeja mäletab, et kuldmakrell oli ka «Kon-Tiki» kangelaste armastatumaks püügiobjektiks.

Sõidame edasi lõunasse. Õhtuti lahutame meelt kinos, mida praegu veel korraldatakse messiruumis, kuna muutlik ilmastik ja sagedased vihmahood võiksid tekil seansi katkestada. Meie esimesed «reisikaaslased» — albatrossid, valmistavad meile endiselt palju rõõmu. Vaatluste ajal ümbritsevad nad vees laeva ja sööstavad nagu pardid kisaga kambüüsist visatud toidujäänuste kallale. Kui aga laev sõidab, saadavad nad laeva kõiki lainete kumerusi jäljendades tiibu liigutamata kord liuglennul, kord tiirlevad laeva ümber, kord nagu tarduvad õhus korstna ja masti kohal ja vaatavad alla meie peale oma mustade ümmarguste silmadega.

Õhtul ujus laeva juurde parv suuri kuldmakrelle, kes olid tugevate lampide valguses hästi nähtavad. Hakkasime neid spinningutega püüdma ja väikesekaliibrilisest püssist laskma, kuid märkimisväärse eduta. Tapeti kaks

kala, kuid neidki ei õnnestunud kätte saada, sest nad vajusid kiiresti põhja. Laeva kõrgel pardal ei ole selliseid «eeliseid» nagu balsatüvedest parvel.

20. november. Ligineme põhja- ehk Vähi pöörijoonele. Ilm on soe, käime kergetes spordisärkides, aga möödunud-aastasest 25. ekspeditsioonist osavõtjad käivad teiste kadeduseks lühikestes pükstes, «šortsides», millega nad endid varustasid «Vitjazi» peatuse ajal troopilises Rabauli sadamas Uus-Britannia saarel.

Asume üsna ligidal Havai saartele, kus paiknevad Ameerika mereväebaasid. Saared ei paista, kuid peatuse ajal lendas Ameerika lennuk mitu korda laevani ja tiirles laeva kohal, ilmselt huvituses sellest, mida me teeme.

Vaatlused selles «jaamas» osutusid väga huvitavateks. Kuldmakrelle me õngedega ei saanud, kuid püüdsime 2 meetri pikkuse hai (*Pterolamiops longimanus*). Meie esimene hai tekitas loomulikult suurt elevust. Hiljem püüdsime neid õngedega palju. Kujunesid erilised hai-püügi harrastajad. Kõnelus haidest seisab meil veel ees. On, mida neist kaladest rääkida!

Mäletan, kuidas me omal ajal sõime haisid Murmanskis. Mina lõikasin hai seljast suuri lihakantsakaid ja andsin kambüüsi. Öhtusöögiks sõime küll keedetud, küll praetud hailiha; keedetult see ei maitsenud, kuid praetut kiitsime.

Selles «jaamas» lasti merre traal. Sellesse sattus terve hulk väga suuri kivistunud haihambaid. Hammas meenutab kujult kolmnurka, mille pikem külg on 6—7 cm pikkune. Hammaste järgi otsustades pidi nende haide pikkus ulatuma 15—20 meetrini. Ja kui palju selliseid koletisi pidi meres ujuma, kui juhuslikus kohas merre heidetud traal tõi välja terve kuhja hambaid! Selliseid haihammaste «lademeid» avastasid traalid korduvalt. Nende kivistunud hammaste vanust hinnatakse ligikaudu 10—15 miljoni aastale. Täpsem vanuse määramine saab toimuda juba radioaktiivsete isotoopide meetodil pärast meie tagasijõudmist. Ka kaasaegsete haide hulgas võib kohata selliseid hiiglasi. Vaalhaid kasvavad kuni 20 meetri pikkuseks, kuid just need haid, nii kummaline kui see ka pole, on rahulikud mereelanikud ja toituvad planktonist.

Jätkame teed lõunasse. Troopika õigustab oma nime. Hommik, esimene troopiline hommik oli pimestav.

Sinine meri, hoopis sinisem kui varem. Selge, samuti sinine taevaskuumus. Enamik käib juba ainult lühikestes spordipükstes ja ainult lõuna- ja öhtusöögiks tullakse «paraadülikonnas» messiruumi, see tähendab, pannakse laega mingid püksid või «šortsid» ja selga särk.

Juba mõnda päeva puhub ühtlane, 4—5-palline kirdepassaat. See õnnistatud passaat mahendab kuumust ja niiskust. Ta täidaks tuulega meie purjed, kui meil need oleksid.

Albatrosse on juba hoopis vähem ja peatselt, ekvaatori lähistel kaovad nad täiesti. Kaugel lõunas kõrgetel laustel teisel pool ekvaatorit ilmub juba uus, lõunapoolkera hiidalbatross.

Üllatavalt mitmekesine on ookeani kõige ülemise pindmise veekihi elustik, nn. pleiston. Anatoli Ivanovitš Savilov tegeleb spetsiaalselt pleistoni uurimisega ja näitab mulle huvitavaid asju. Pleiston on terve üksteisega seostatud organismide kooslus. Siin, troopikas, on selle koosluse juhtivaks liigiks purilane *Velella*. *Velella* kuulub väga primitiivsete, kuid küllaltki omapäraste selgrootute — sifonofooride hulka, kes omakorda kuuluvad ainuõõssete hulka. Tal on ujupõis ja püünisniidid eresinised nagu merevesigi troopilistel aladel. *Velella* biotsünoosis on kõik selles elavad ja ka sellest toituvad vormid samuti sinised: sifonofoor *Physalia* on helesiniste püünisniitidega, sinised või helesinised on ka paljaslõpuselised perekondadest *Glaucus* ja *Aeolis*; tigudel perekonnast *Janthina* on helesinine koda, väike vähike *Planes* on rüütatud helesinisesse koorikusse, vääneljalalistel vähkidel perekonnast *Lepus* on tagakeha helesinine. Igal hõimkonnal — molluskitel, vähkidel ja ainuõõssetel on kogu ainevahetus ja organismi keemiline koostis erinev, kuid kõik leiavad võimalusi välja töötada mingeid siniseid värvaineid, mis sarnaneksid selle koosluse «peremehe»-purilase värvusele.

Ihtüoloogiarühma ülem professor T. S. Rass palub ühtlasi sisse astuda laboratooriumi imetlema võrku sattunud uusi kummalisi kalu. Nende hulgas on tähelepanuväärne vastne (*Stylophthalmus paradoxus*), kelle pikkadel varrekestel asuvad silmad moodustavad ligi kolmandiku keha pikkusest. Need kalakesed osutusid 3000—4000 m sügavuses elava süvaveekala *Idiacanthus* maimudeks. Ihtüoloogid püüdsid ka mõne siilkala (*Diodon hystrix*), kes

ärrituse korral või lihtsalt siis, kui neid veest välja tõmmatakse, koguvad endasse vett või õhku ja paisuvad suurteks okkalisteks keradeks. Mõne aja pärast õhk või vesi väljub suu kaudu ja kera vajub kokku nagu tühi põis.

Veel üheks huvitavaks ihtüoloogiliseks leiuks on purikala (*Istiophorus*) maim. Täiskasvanud purikala on lähedane mõõkkalale (*Xiphias*) ja marliinile ehk «mõõgakandjale» (*Macaira*) — suurtele ja tugevatele kaladele, kes suudavad arendada kuni sajakilomeetrist tunnikiirust ja purustada oma «mõõgaga» paadikülgi.

Spetsiaalselt süvaveekalade püüdmiseks kasutatav ringtraal tõi veepinnale musta, pikkade ettepoole painutatud hammaste ja teleskoobitaoliste, ülespoole vaatavate silmadega süvaveekala *Odontostomus*.

24. november. 13°30' põhjalaius. Albatrosse pole enam, see-eest on meres palju kalmaare, keda meelitab öösel laeva juurde heledate lampide valgus ja keda me püüame õnge või kahvaga. Kahva satuvad küllalt suured, 40—50 sentimeetri pikkused kalmaarid. Hämmastavat vaatepilti pakuvad kalmaaride välkkiired liigutused, kui nad, heites oma avausest tugeva veejoa, sööstavad edasi nagu rakeetid. Hiiglasuuri kalmaare me ei näinud, kuid on teada, et peajalgsete — kalmaaride ja kaheksajalgsete hulgas on tõelisi hiiglasi. Sügavas vees elavad kaheksajalgsed saavutavad sellise suuruse, et astuvad kahevõitlusse isegi suurte hammasvaalade — kašelottidega, kes sukelduvad suurtesse sügavustesse ja kelle peamiseks toiduks on meresügavustes elavad peajalgsed. On teada tõestisündinud juhtumeid, kus kaheksajalgne või kalmaar on surmahetluses võtnud oma hiiglaslike kombitsate haardesse kašeloti, tekitades oma küünistega varustatud iminappadega kašeloti nahale suuri ja sügavaid jälgi.

Täna tegime geograafilise avastuse. Avastati tundmatu veealune mägi. Kajaloodi kõver, mis näitab pidevalt ligi 5500-meetrist sügavust, hakkas äkki järsult tõusma ja ulatus 850 meetrini. Selle kontrollimiseks lülitati sisse ka teine kajalood. Sügavus vähenes kuni 810 meetrini, kaardil aga on märgitud sügavused üle 5600 meetri.

Uut veealust mäge, mille kõrgus jalamilt tipuni on ligi 4300 meetrit, seega enam kui Elbrusel, uuriti, risteldes ta kohal, selgitati ta ulatus ja määrati astronoomiliselt tema asukoht. Mäetipu läbimõõt on umbes kaks miili, tema pea-

tipind on künklik, vee sügavus mäe kohal 800—900 meetrit.

Nikita Lvovitš Zenkevits, allveefotograafia eriteadlane ja üpris täiusliku vees kasutatava fotoaparaadi konstrueerija, pildistas merepõhja mäe rajoonis. Võte õnnestus hästi, sellel olid näha isegi korallide harud. Põhjaammutaja, spetsiaalne riist merepõhja pealmisest kihist proovide võtmiseks, toob päevavalgele raua ja mangaani konkretioonidega kaetud kiviplaadi. Traalvõrku on sattunud imekaunite punaste ja valgete elavate korallide kimp. Need on süvaveekorallid, mis ei moodusta riffe. Korallide oksakeste ristumiskohtadel on — madutähtede esindajad perekonnast *Ophiura*.

Ekspeditsiooni nõukogu istungil otsustatakse uus mägi nimetada Vitjazi mäeks. Geoloogiasalga ülem Gleb Borisovitš Udintsev, kelle kajalood «tabas» mäe, on ristiisaks ja tema sünnipärane elavus ja impulsiivsus suurenevad veelgi.

Sõidame edasi lõunasse, üha lähemale ekvaatorile. Juba lõppes kirdepassaatide ja passaathoovuste vöönd. Oleme läänest itta liikuva ekvatoriaalse ehk passaatidevahelise vastuhoovuse piirkonnas. Jõudsimme ekvatoriaalsesse vaikusvöötmesse.

Naudime soojust ja päikest. Näod, õlad ja seljad on muutunud tumedaks ja kattunud pronksikarva päevitusega. Pardal organiseeriti mereveega dušš. Vantide külge on horisontaalselt seotud auke täis puuritud raudtoru. Toru juurde viib jäme tuletõrjevoolik ja troopilisest päikesest kuumendatud merevee võimsad joad uhavad tekki. Naudinguga laseme soolastel jugadel üle keha voolata ja kuivatame endid seejärel teki kuumenenud plankudel.

Aga ka ekvaatori kohal pole alati «ekvatoriaalne» tuulevaikus ja päike. Ma ei jõudnud veel lõpetada päeviku kiidulaulu ekvaatorile ja oma mittenõustumist nendega, kes kirjutavad, nagu oleks troopilistel meredel sõitmine kurnav, kui juba läänest sööstis kallale torm. Tuul puhus tugevasti, tõusis lainetus, sadas vihma ja muutus uduseks. Tuul paisus tormiks. Meteoroloogid mõeldavad tuule kiirust ja teatavad — kaheksa palli, üheksa, kümme.

Lained peksavad vastu parrast. Pärast eriti raevukat lainet paiskus meie kajutis ümber raske pehme tool. Peatselt on jälle kuulda tormile tüüpilist «heli» — kuskil purunevad nõud. Kui laevakruvi ulatub veest välja, suureneb

ta tiirude arv otsekohe ja kogu laeva läbib nõrk vibreerimine.

Uletame 5. põhjalaiuskraadi. Torm ei vaibu. Kella 1 paiku päeval andis tugev laine laevale suure kalde. Meie tugev ja soliidne «Vitjaz» «rüüpas» vasaku pardaga vett. Jälle lendab mööbel, raamatud, laud, jälle on kuulda nõude klirinat. Kapten muudab kurssi, loovime edelasse ja laskume jälle lainetesse. Sõidame keskmise kiirusega, ainult viis sõlme. Kõikumine väheneb, laevakruvi ei kerki enam veest välja.

Ei tea miks, kuid troopika torm, isegi tugev, raevuka tuulega, kõrgete vahuharjaliste lainetega ja nende vaheliste kuristikuga, kuhu kord laev ninaga sukeldub, kord nina kõrgele tõstes vaevaliselt tumedale veemäele ronib, on ikkagi troopikatorm, mille raevukat stiihiat naudid kaptenisillalt ainult spordipükste väel. Ta ei jäta mulle sellist ähvardavat ja karmi muljet kui meie põhjamaa külmad, jäise tuulega tormid, kus taglas jäätub, vandid muutuvad jäätunud palkideks ja ankruvinn laevaninas muutub vormituks jääpangaks.

See oli ebatavaline torm. Meie hüdrograafid arvavad, et ekvaatori lähistel peaks olema tuulevaikus, aga siin 3—4 laiuskraadi kaugusel ekvaatorist äkki selline torm ja veel läänest.

Läänetuul püsib visalt edasi, kuid ta jõud aegamööda vaibub. Tormi ajal sõitis laev edela suunas, aga tuul ajas teda itta, nii et kui 29. novembri hommikul päikesepaistel tüürimehed tegid astronoomilisi vaatlusi, selgus, et oleme peaaegu täpselt oma meridiaanil.

Järgmisel ööl, vastu 1. detsembrit ületasime ekvaatori. Oleme lõunapoolkeral. Ilm on tunduvalt paranenud, tuul nõrgenes viie pallini, üksikud pilved toovad vihma ja kuigi ummiklainetus segab töötamast, teeme siiski «jaama», kuna ekvaatori rajoon, selle hoovused ja vastahoovused on huvitavad kõigi erialade teadlastele. Meil, nõukogude okeanoloogidel, ei tule just sageli võtta pinnaseproove ja koguda põhjaloomi või planktonit ekvaatori rajoonis.

Meremehed peavad pühaks oma meretraditsioone. Ekvaatori ületamisele kaasnevad alati pidustused. Pidul algas kell kaks. Osutub, et selleks valmistuti kaua ja hoolikalt. Ilmub traditsiooniline habemik Neptunus ahinguga ja kogu tema kaaskond meisterlikult, lausa kunsti-

päraselt valmistatud kostüümides — merede kuninganna, näkineid, nõid, habemeajaja, paapuad ja kurat. Üldise valmistuse kutsus esile must, sarviline, elastse vetruva sabaga ja saatanlike hüpete ning grimassidega kurat. Kes oleks tundnud temas meie armsat kapteniabi Stjopa Vjatkinit, andekat laevapoeeti? Aga need iludused — merede kuninganna ja näkid? On nad tõesti meie laeva tütarlapsed? Efektne oli nõid, kelles tundsime imestusega kapteni esimese abi seltsimees Pavlovi.

Purjest oli tehtud basseini, kus «ristiti» uustulnukaid, kes esmakordselt ületasid «tarkade poolt kindlaks tehtud joone, mida nimetatakse ekvaatoriks», nagu on kirjutatud «diplomis», mille Neptunus andis «seda joont ületanud meresõitjatele». Esialgu ristiti uustulnukaid, kelle hulka ka mina kuulusin, aga siis, olles juba hasardis, ristiti kõiki, kes kätte sattusid. Supelda soojas ekvatoriaalses vees, kui kogu riietus koosneb ainult spordipükstest, on ainult meeldiv. Hoopis hirksam on, kui Neptunus mõistab sind enne «puhastustulest» läbi käima. Selleks on jame toru, mille sisemine vildist vooderdis on tahmaga segatud tavotiga paksult kokku määratud. Esimesena muidugi lasti läbi «puhastustule» meteoroloogid ja kõige enne sünoptik, kes ei «kindlustanud» ekvaatori ületamise ajaks vaikset ilma. Nad suplesid basseinis lõputult, pestes endalt maha musta nõge.

Kõikjal lõbutseti, suurest kastrulist joodi peekritega šampanjat. Kui pidu oli täies hoos, piilus päikegi pilvelagant ja hakkas palav. Meenutasime, et kodus on tõenäoliselt pakane ja tuisud. Meremehed lõbutsesid kunni ilma määrani. Terve kuu sõita ilma rannikul viibimata oli kõigile igavaks muutunud. Öhtul jagati välja Anatoli Ivanovitš Savilovi poolt kunstipäraselt kujundatud diplomid.

Pärast ekvaatori ületamist muutus ilm püsivaks. Meri rahunes, tuul vaibus ja muutus palavaks. Vee- ja õhu-temperatuur on 30 kraadi. Vaheteki kajutites on juba umbne magada ja kõik ronivad pardale ööbima. Püütakse äärida end purikatuste alla, sest öösiti koguneb alatasapilvi ning igaüks neist toob tingimata kaasa lühikese, aga tugeva troopilise vihmajärgi ja märg tusane meremees jookseb kirudes oma kajutisse.

Alates sellest öhtust, mil väljusime Sangari väinast ja ahtris muutus ähmaseks Jaapani rannik, näeme ainult

merd ja taevast. Kuidas tahaks uuesti näha maad! Üha sagedamini minnakse messiruumi sissekäigu juures rippuvat merekaarti vaatama, millele hüdrograaf Vassili Nilõtš märgib laeva poolt läbitud teekonna. Täpselt meie kursil, otse lõunas ja juba üsna lähedal näeme mitut musta punkti. See on väike Fööniksisaarestik, mis asub meie meridiaanil umbes 4. lõunalaiusel ja koosneb korallsaarest.

Hommikuks peaksime jõudma Fööniksisaarte traaversile. Koidust alates tunglevad ülemisel sillal kõige uudishimulikumad ja kannatamatumad. Ilm on selge ja päikeseline, meri on veel kahvatusinine.

Umbes kell 7 paistab binoklis must kitsas ribake maismaad. Juba võib eristada merest kõrguvaid palme ja lainemurru vahupritsmeid saarest vasakul ja paremal rahudel. Unustamatu, palju kordi raamatuist loetud vaade. Kes meist pole unistanud oma silmaga näha, kuidas sinisest merest kerkivad rohelised palmid?

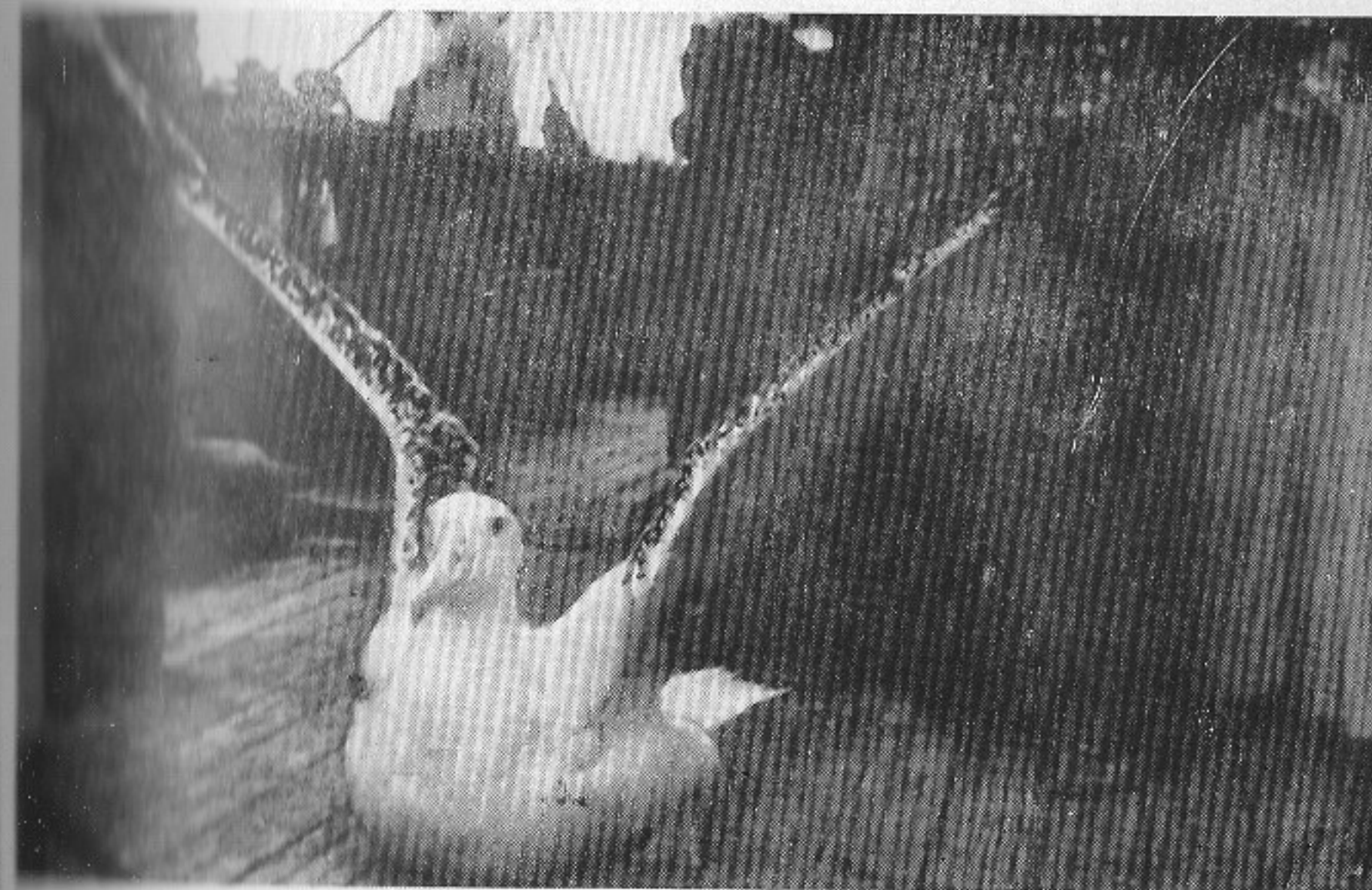
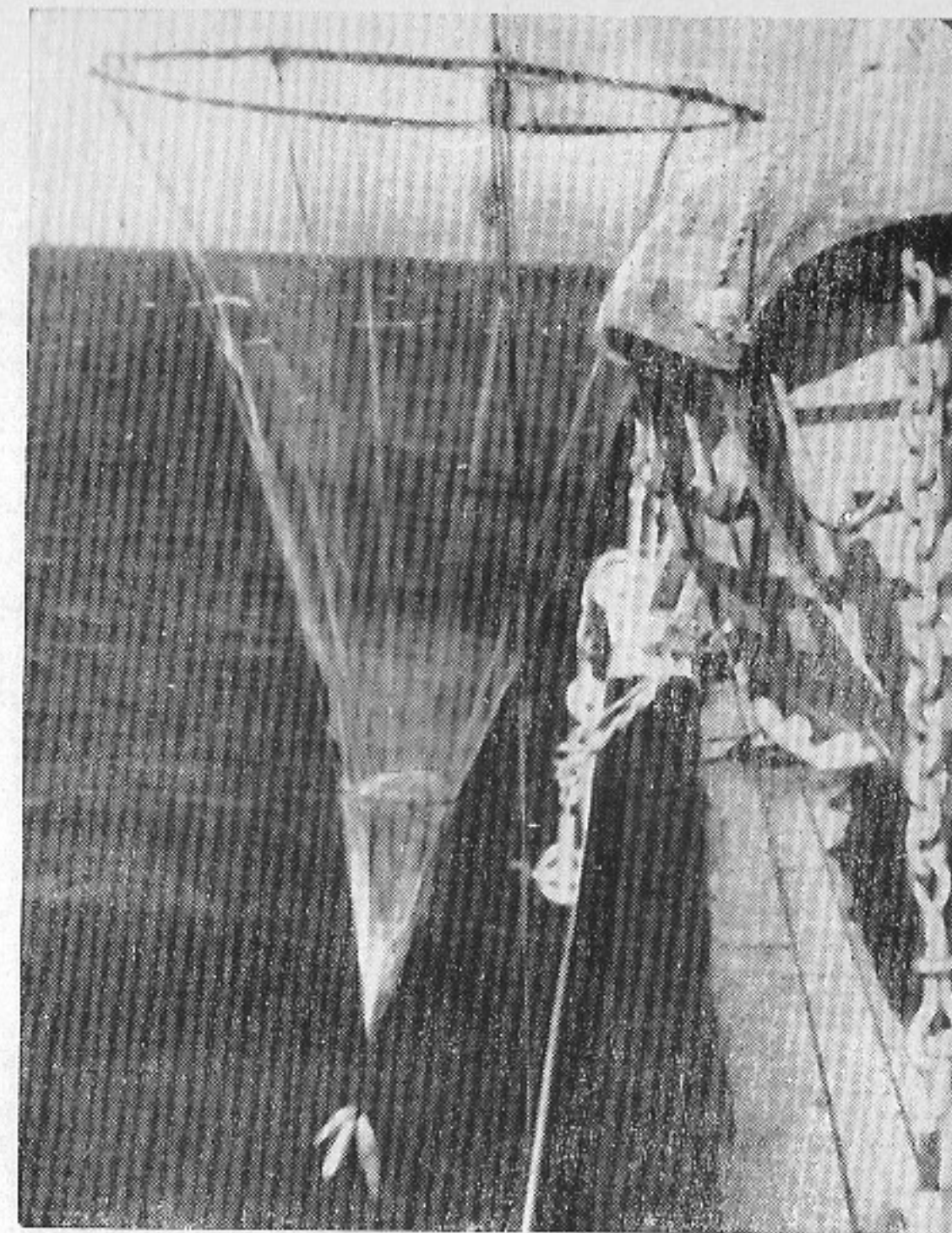
Kuid nähtavasti on inimesed erineva «ehitusega». Ühed, sõltumata vanusest, vaatavad ahnelt kaugusesse, elades erutatult läbi esimest kohtumist atolliga. Teised, isegi noored, on kajutites rahulikult tegevuses oma igapäevaste asjadega, mängivad malet ega jaga «entusiastide» uudishimu ja erutust.

Saar läheneb silmnähtavalt. Juba on näha valge sädelev riba liivast plaazi, paistavad kookospalmide tumerohelised salud, valge lipuvarras ja mingi kõrge ehitis.

Peatume saarest kolme miili kaugusel. See on Halli saar Inglismaale kuulavas Fööniksisaarestikus. Lootsiramatust loeme, et saare pikkus on 5,5 miili ja et saar ümbritseb ligi kahemiilise läbimõõduga laguuni. Rõngakujulises korallrahus on mõni kitsas, paatidele sobiv läbipääs. Saarel on ligi 800 elanikku, kelle peamiseks tululadeks on kookospalmikasvatus, kopra kuivatamine ja kalapüük. Elanikeks on polüneeslased, valgeid ei ole.

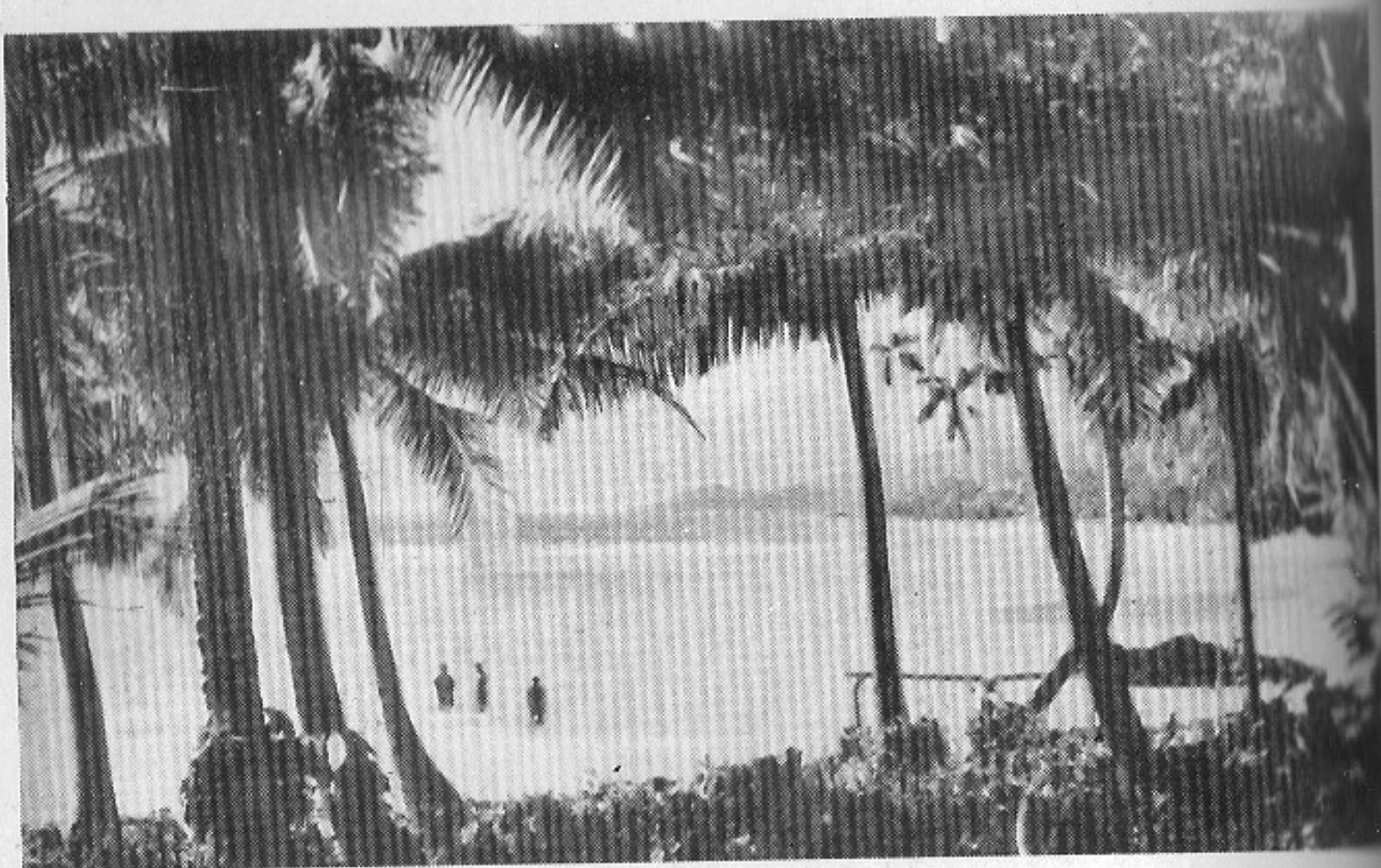
Kuni teeme vaatlusi, triivib laev saarele ligemale, näeme kookospalmide varjus pärismaalaste onne. Randa tulevad pruunid, suuremalt jaolt peaaegu riideteta inimesed. Keskpäevaks triivime päris lähedale; näeme kogu küla ja selles eraldi seisvat palmilehtedega kaetud ja kivist müüriga ümbritsetud kõrget hoonet, nähtavasti koprakodu ning kõikjal palme, palme, palme. Rannikul laiub lumivalge koralliliivast plaaz.

Ilm koonusvõrk.

Gigantalbatross «Vitjazi» tekil.

Viti Levu rannik.

Kookospalmiistandik Fidžil.

Randa oli kogunenud palju inimesi, mehi ja naisi valgetes, helesinistes ja punastes riietes. Süüdati suured lõksed, käidi edasi-tagasi. Vilksatas mingi valgus. Nagu meile hiljem seletati, on saartel kombeks peegli abil valgussignaale anda. Nähtavasti tahtsid nad pööraselt tundmatu laevaga kontakti luua ja ootasid, et laevalt tuleb paat. Sama hullupööra tahtsime ka meie lähemalt näha ja tutvuda polüneeslastega, teada saada, kuidas nad elavad. Kuid meie järeleandmatu kapten ei pidanud võimalikuks paati randa saata.

Seisime saare juures kuus tundi, kuid rannast ei sõitnud keegi meie juurde. Kas neil polnud paate või peitus põhjus milleski muus, ei tea. Öhtul sõitsime edasi.

Hoidame üha edasi lõunasse. On vaikne ja soe. Öhtul näidatakse tekil kinofilme. Ööd on pimedad, taevast siravad suured tähed. Taevast on juba teistsugune, tundmatu. Suur Vanker on kadunud, pole ka tuttavat Põhjanaela. Kell 11 öhtul tõuseb taevasse Lõuna Rist ja temast madalamal ere Kentauri alfa. Laeva täävi alt paiskuvad tuhandetest helenduvatest organismidest sädelevad lained.

Homme peame saabuma Tokelau saarestikku, õigemini kolmele madalale atollile — Nukunonole, Fakaofole ja Atafule, mis alluvad Uus-Meremaale.

Võib-olla on meil Tokelau saartel rohkem õnne.

OKEAANIA SAARED

Kui vaadata Vaikse ookeani kaarti, näib see olevat suurte ja väikeste saartega üle külvatud. Aga laeval sõites alles mõistad, et see on suurte kauguste ookean, kus kaasaegne kiire käiguga laev sõidab mitu päeva, nägemata midagi peale mere ja taeva. Ujub mööda üksik saareke ... ja uuesti ainult ookeani piiritud avarused. Tõeline üksinduse ookean.

Sellele vaatamata on Vaiksesse ookeani laiali pillatud tuhandeid erineva suuruse, looduslike tingimuste ja rahvastikuga saari.

Käsitleme siin ainult Vaikse ookeani troopiliste ja subtropiliste osade sooja kliimaga saari, mis asuvad peamiselt ekvaatorist lõuna pool. Need saared ulatuvad Uus-Gineast itta Lihavõttesaareni ning loodest Ameerika Ühendriikidele kuuluvate pisisaarte labürindist koosnevatest Marshalli, Mariaani ja Karoliini saarestikest Uus-Meremaa ja Kermadeci saarteni lõunas. See on laialdane ala, ligi 6 000 miilise ulatusega idast läände ja umbes 3 500 miilise ulatusega põhjast lõunasse, mille 20 miljoni ruutmiili suurusest pindalast hõlmab maismaa mitte üle $\frac{1}{35}$. Kui liita kõik saared ühte, moodustaksid nad ainult 4 korda Uus-Meremaast suurema maismaa-ala. Seejuures kuuluks lõviosa Uus-Gineale, mille pindala on peaaegu 3 korda suurem Uus-Meremaast.

Saartel elab ligi $3\frac{1}{2}$ miljonit põliselanikku, neist umbes 2 miljonit Uus-Gineal.

Okeaania saari rühmitatakse tavaliselt kõrgeteks ja madalateks. See jaotus on võib-olla küll lihtsustatud, kuid vastab siiski tegelikkusele. Ta iseloomustab saarte geoloogilist struktuuri, kuju, sageli mõõtmeid, aga ka taimkatet, loomastikku ning rahvastiku elulaadi.

Kõrged saared on vulkaanilise päritoluga. Nad ulatuvad 1500—2000 meetri kõrgusele, mõnikord ka kõrgemale. Nende tipud on sageli peitunud pilvedesse. Vulkaanilisi saari on suuri ja väikesi. Väikesed vulkaanilised saared kujutavad tavaliselt ühe domineeriva, kõrgema tipuga koonusekujulisi künkaid. Juhul, kui kõrgem tipp kuulub tegevate vulkaanide hulka, on kraatri servad rebenenud ja hambulised.

Sageli võib näha merre laskuvaid tardunud laavavoole. Järsk kaljune rannik vaheldub liivase plaažiga, millest kaugemal kulgevad palmide ja teiste puudega palistatud orud, või siis mangroovtihnikesse kasvanud lauskraanikuga.

Kõrgete vulkaaniliste saarte tuulepealseid, püsivatest niisketest meretuultest (passaatidest) mõjustatud nõlvu katab tihe troopiline taimkate. Tuulealustel nõlvadel on taimkate hoopis kiduram, künkaid katavad ainult kuivad põõsastikud ja rohi. Vaikse ookeani troopilises osas asuvate saarte rannikut ääristavad tavaliselt korallrahud — ranna- või vallrifid, mille pikkus ulatub mõnikord sadade ja isegi tuhandete miilideni.

Korallsaari loetakse madalateks. Nende laius ületab harva $\frac{1}{2}$ või $\frac{1}{4}$ kilomeetrit, kuigi pikkus võib ulatuda mitme kilomeetrini. Korallsaarte tekke suhtes pole senini veel ühtset arvamust. Korallsaared on maastikuliselt hoopis ühetoonilisemad, kuid neil on siiski omapärane võlu. Madalad ja lamedad nagu laud, on nad kerkinud ainult sellise kõrguseni, milleni lained ja tuul suudavad kanda korallide tükke ja koralliliiva, tavaliselt mitte üle mõne meetri. Ohuke koralle kattev mullakiht võimaldab siiski kinnituda liigivaesel, aga lopsakal taimestikul.

Kõige huvitavam ja tähelepanu köitvam korallsaare tüüp on atoll. Atoll on korallsaar või õigemini saarekeste rühm, mis moodustab keske laguuni ümber enam-vähem suletud rõnga. Atolli saarekesed kerkivad rifilt, milles on tavaliselt lõhesid — sissekäike laguuni, mis kohati mõõna ajal kuivavad, mõnikord on aga läbitavad väikestele laevadele.

Vesi laguunis on erk- või ultramariinsinine, kui laguun on sügav, ning smaragdroheline, kui korallmoodustised ulatuvad veepinna lähedale.

Suurem osa atolle asub Vaikses ookeanis, kus nende arvu hinnatakse üle 300. Atolle leidub ka teistes ookea-

nides — 68 India ookeanis, 26 Kariibi meres ja üks Atlandi ookeanis.¹

Atoll on meile paljudest kirjeldustest hästi tuntud, kuid jätab laevatekilt vaadatuna seepärast mitte vähem unustamatu mulje. Pimestavvalge koralliliivast plaaz, kookospalmide ja pandaanide tume roheline ja nende taga, saarekeste vahel, laguuni sinised või smaragdroheline veed. Aga kaugemal, laguuni vastaskaldal, paistab sinine ookean ja lainemurru hõbedane vaht rahul.

Kuid atolli elanike elu pole kaugeltki ainult poeesia. See on pidev ja raske olemisvõitlus, võitlus toidu, mageda vee ja eluruumi pärast. Hoopis kergem on elu viljakatel, rikkalikult veega varustatud suurtel vulkaanilistel saartel.

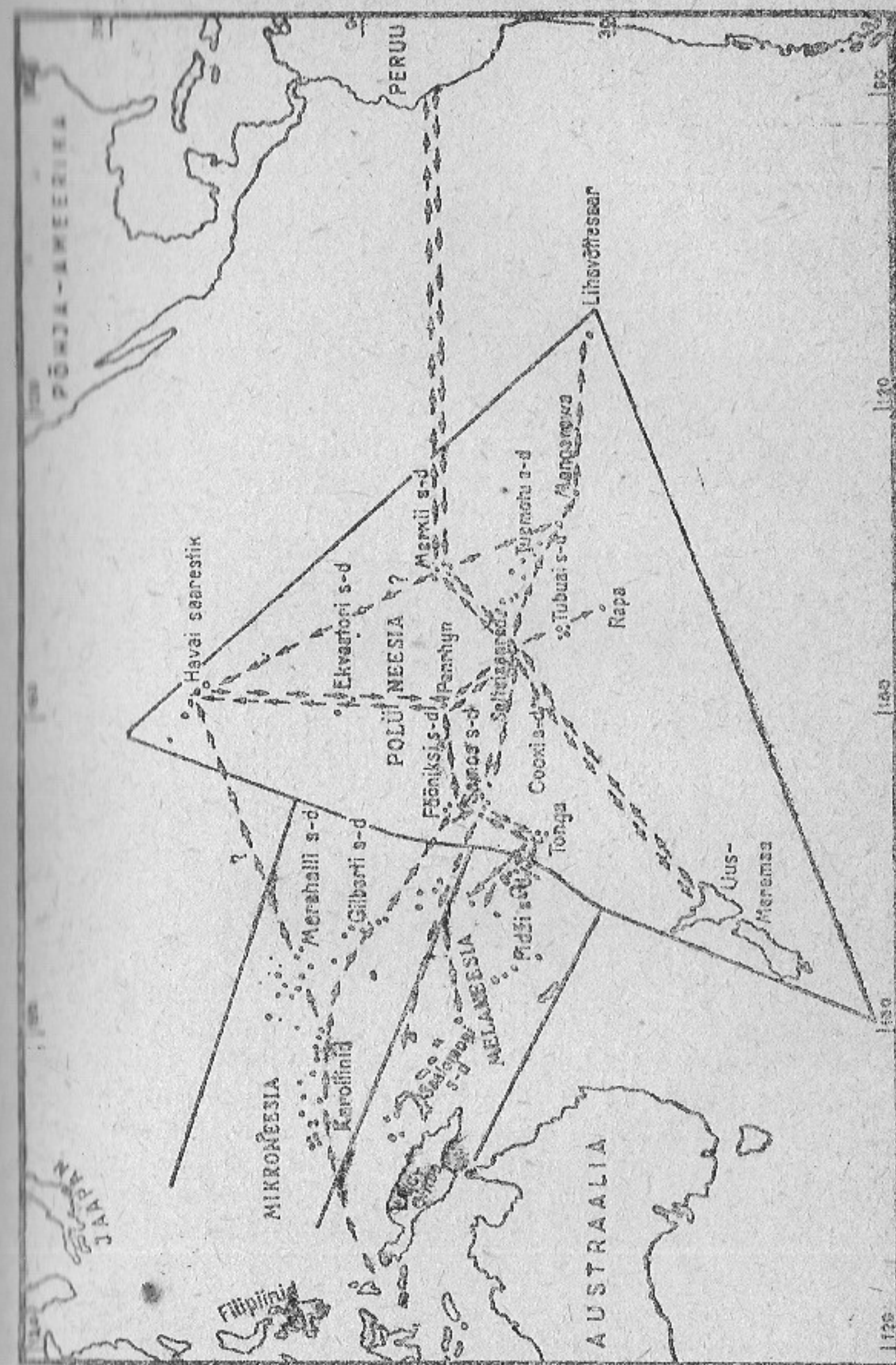
Tänapäeval eraldatakse veel üht saarte tüüpi — lubjakivist koosnevad saared. Need saared näivad eemalt kiltmaadena. Järsk murranguline rannik viitab sellele, et nad on kergitatud ookeani põhjast. Lähedalt on näha, et nende tasane pealispind on ainult illusoorne. Tegelikult on nad lõhestatud sügavatest jäärakutest, sageli kerkib kiltmaalt kummalise kujuga kaljusid. Kõik see on kaetud tiheda metsa ja võsastikuga. Üksikud väikesed lubjakivist saarekesed kerkivad merest seene- või kuplikujulistena.

Geograafilise asendi järgi jagatakse Okeania saared kolmeks suureks rühmaks: idas — Polüneesia, läänes — Melaneesia ja põhjas — Mikroneesia. Need nimetused on võetud kreeka keelest: «neesia» kreeka sõnast *nesos* — saar, «mela» sõnast *melas* — must, «polü» sõnast *pollus* — palju ja «mikro» sõnast *mikros* — väike. Niisiis, Melaneesia tähendab «mustad saared», Polüneesia — «palju saari» ja Mikroneesia — «väikesed saared». Melaneesia nimi pole tekkinud sellest, nagu paljud ekslikult arvavad, et melaneeslased on tumeda või peaaegu musta nahaga, vaid hoopis sellest, et Melaneesia vulkaaniliste saarte järsud nõlvad, eriti kui nad on varjus, näivad laevalt vaadates tumedate, peaaegu mustadena.

Okeania saarte jaotamine Polüneesia, Melaneesia ja Mikroneesia ühtib nende rahvastiku etniliste, rassiliste ja kultuuriliste erinevustega. Ükski neist rühmadest pole homogeenne.

Melaneesiasse kuuluvad suured saared ja saarestikud, mis ulatuvad Uus-Gineast Fidži saarteni. Melaneeslased

¹ Tegelikult on Kariibi meri samuti Atlandi ookeani osa.

Okeania jagamine Melaneesiaks, Mikroneesiaks ja Polüneesiaks.

paistavad silma tumeda, vahel peaaegu musta nahavärviga, tihedate väga krässus juuste ja paksude huultega, omades hästi väljakujunenud negroidse tüübi tunnuseid. Melaneeslaste hulgas eraldatakse mitmeid erinevaid tüüpe: paapud, kes asustavad Uus-Ginead ja Bismarcki saarestikku ning Saalomoni saarte, Uus-Kaledoonia, Uus-Hebriidi ja Fidži elanikud.

Polüneesia rahvad asustavad saari, mis on suletud suurde kolmnurka: Havai saared — Tonga saared — Tuamotu saared. Uus-Meremaa päriselanikud — maoorid on päritolult samuti polüneeslased, olles välja rännanud Kesk- ja Lõuna-Polüneesia saartelt (Seltsisaared, Cooki saared).

Polüneeslased paistavad silma heleda pronksikarva nahavärvusega, sirgete või laineliste juustega ja korrapärase näojoontega, mis erinevad vähe eurooplase omadest. Meie vaatepunktist on polüneeslased väga ilus rahvas. Kuulus prantsuse meresõitja ja õpetlane Bougainville, kes ühe esimese eurooplasena külastas Tahiti saart, oli nii üllatunud polüneesia naiste ilust, et nimetas saare Uus-Küitiraks.¹

Oma kultuuritasemelt ja kaasaegse tsivilisatsiooni omandamise kerguselt on polüneeslased ees teiste saarestike päriselanikest. Meresõitjatena pole polüneeslastele võrdseid kogu Vaikses ookeanis.

Ookeaniavarused, mis lahutavad Polüneesia eri saarterühmi ja sellest tingitud üksikute saarte eraldatus on sajandite vältel kujundanud olulisi erinevusi keeles ja tavades. Uus-Meremaa maoorid ja Cooki saarte elanikud kõnelevad väga lähedasi keeli, kuid erinevate intonatsioonidega ja mõistavad üksteist inglise keeles paremini kui nende ühiste esivanemate keeles. Tonga või Samoa saarte elanikud (Lääne-Polüneesia) ei mõista Tahiti polüneeslaste keelt, kuigi neis keeltes on palju ühiseid sõnu.

Polüneesia (samuti ka fidži) keel erineb teistest kohalistest keeltest oma laulvuse ja poeetilise poolest. Polüneesia hääldamine on meile kerge. Kõik sõnad ja silbid lõpevad täishäälikuga. Polüneesia keel meenutab itaalia keelt.

¹ Küitira (Kythira) — Kreekale kuuluv saar Peloponnesose poolsaare ja Kreeti vahel; muinasajal oli see saar armastuse ja ilu jumalanna Afrodite austamise keskuseks. — *Toim.*

Okeaania päriselanike hulgas on rahvaarvult esikohal melaneeslased — 2 700 000, neile järgneb 455 000 polüneeslast (kaasa arvatud 135 000 maoorit) ja 120 000 mikroneeslast. Okeaania jagamine Mela-, Mikro- ja Polüneeslaks pole rasside suhtes kuigi täpne. Sajandeid kestnud migratsioon ja rännakud üksikute saarte vahel põhjustasid rahvaste segunemist. Nii on lausa Melaneesia südames puht polüneeslaste saari ja samal ajal melaneeslaste kolooniaid Mikroneesia ja Polüneesia piires.

Fidži saared asuvad Melaneesia ja Polüneesia piiril. Tõuliselt kuuluvad fidžilased põhiliselt melaneeslaste hulka, kuid paljudel neist, eriti saarestiku idaosas asuvate madalate Lau saarte elanikel on selgesti märgatavad ka polüneeslastele omased jooned. Ka keelel ja tavadel on mõlema rassi ja kultuuri segunemise tunnuseid. Väike Rotuma saareke Fidži põhjaosas oma 20 000 elanikkonnaga on tüüpiline Mikroneesia saar, mille elanike näojooned omavad malai tõu tunnuseid.

Üldse on Okeaanias pea igal saarel oma, naabersaartel sageli raskesti mõistetav dialekt. Keelte ja dialektide küllusest tingitud raskustest ülesaamiseks on Melaneesias tekkinud ja levinud veider inglise keele pärismaine žargon, nn. pidžin-ingliš, mida omavahel kõnelevad erinevate saarte elanikud ja mida kasutavad isegi valged kõneluses pärismaalastega.

Selles pidžin-inglišis peavad mõnikord jutlusi ka kohalikud ristiusu vaimulikud. Juhtusin siin nägema adventistide palvetundi ja naersin kaua selle humoristlik-religioosse etenduse üle.

Sõna «vorst» kõlab pidžin-inglišis: *bull-makau-banana*, s. o. härg-liha-banaan; «tasku» — *basket-belong-trousers* ehk korvike-kuuluma-püksid; «nafta» — *ticky-ticky-water*, s. o. paks-paks-vesi; «päike» — *lamp-belong-Jesus* ehk lamp, mis kuulub Jeesusele jne.

Ükski neist rassidest ei omanud kirjakeelt. Paljusid muistendeid, legende ja laule, üksikasjalisi teadmisi ümbritsevast loodusest ning laevaehituse ja meresõidu kogemusi anti põlvest põlve edasi eranditult suulisel teel.

Eurooplaste siiatuleku ajaks oli kultuur Melaneesias ja Polüneesias kiviaja (neoliitikumi) tasemel. Metall ja metallist tööriistu saarte rahvad ei tundnud. Teritatud kivi, basalt või nefriit, aga mõnikord ainult vastupidav teokarp või kont olid ainsaks materjaliks, millest tehti nuge ja

kirveid. Ja nende riistadega ehitasid nad oma imetlusväärseid meresõidukeid — pirooge, katsid ühiskondlikke ehitisi ja sõjalaevade eestääve kunstipäraste nikerdustega.

Melaneeslased kasutasid küttimisel ja sõjas viskodasid, nuiasid ja vibu ning nooli. Polüneeslased ei tundnud vibusid ega vajanudki neid jahiks, kuna Polüneesias polnud jahiloomi.

Melaneesia rahvad pole olnud meresõitjad varem ega ka praegu. Kalapüügil nad ei sõitnud oma piroogidel kaugele rannikuvetest.

Polüneeslased aga olid head navigaatorid ja nende ookeaniretked kuuluvad inimajaloo kuulsamate ja tähelepanuväärsete saavutuste hulka. Ajaloos tuntud meresõidurahvaste hulgas võib vaevalt kedagi vanade polüneeslastega võrrelda. Palju sajandeid enne seda, kui eurooplased avastasid Vaikse ookeani — *Mar del Suri* ehk *Mare Pacificum*, siis, kui eurooplased, hiinlased ja indialased oma laevadel sõites ei julgenud silmist lasta randa, ületasid polüneeslased oma suurtel piroogidel julgesti maailma suurima ookeani ääretuid avarusi.

Uute elukohtade otsinguil, kui saared muutusid ülerahvastatuiks, kui ei jatkunud toitu või kui puhkesid suguharude vahelised sõjad, tungisid nad kaugele ookeanile: põhjas Havai saarteni, lõunas Uus-Meremaani ning idas Lihavõttesaareni. Oma «luureretkedel» jõudsid troopiliste saarte meremehed Antarktikasse, kus nad nägid esmakordselt lund. Oma legendides kirjeldavad nad lund nagu «vihma, mis langeb alla nagu suled». Kujutlegem hetkeks neid kartmatuid meresõitjaid. Alasti metslane, kelle ainsaks relvaks oli teritatud kivi, uuristas kõvast puust kitsa paadi, sidus kookospalmi kiududega mõned lauad selle külgedele, pani sinna istuma naise ja lapsed, võttis kaasa mõned kookospähklid ja siirdus kompassita tundmatule ookeanile, juhindudes öösel tähtede ja päeval päikese järgi, et lõpuks elama asuda tuhandete miilide kaugusele üksikule saarele.

Enamik uurijaid arvab, et polüneeslaste esiisad on pärit Aasia lääneosast. Sajandeid kestnud liikumisel itta jõudsid nad esialgu Indoneesia saartele. Neid arvuliselt ületavate Aasia rahvaste surve tõttu algas siit nende suur edasitung mööda meresid itta Vaiksele ookeanile. Polüneeslased on ainuke rahvas maailmas, kes levis mitte maismaad, vaid merd mööda.

Peetakse väheusutavaks ja vähe põhjendatuks, et Polüneesia rahvaste kujunemist on mõjutanud immigratsioon Ameerika mandrilt, kuigi «Kon-Tiki» ekspeditsioon sõitis primitiivsel parvel Peruu rannikult üle Vaikse ookeani lõunaosa Puka-Puka saarele ja tõestas, et sellised mere-retked pole võimatud.

Kuhu ka polüneeslased ei sõitnud, kõikjale tõid nad kaasa vanu pärimusi, legende ja jutustusi oma sugukonnaloost. Kõik see anti edasi mälu järgi suust suhu. Pärimused jumal-kangelasest Mauist ja teised legendid on säilinud Tahitiil, Tongal ja kümnetel teistel Polüneesia saartel täpselt samal kujul nagu maoridel kaugel Uus-Meremaal.

Maui oli oiuline kalur. Ta õngitses ookeanist välja Tahiti, Tongatabu, Rarotonga ja palju teisi troopilisi saari, ta püüdis ka Uus-Meremaa Põhjaosa, mida maorid nimetavad «Te Ikaa-Maui» — «Maui kala». Võib öelda, et kus ka polüneeslased endale koduks uut saart poleks leidnud, selle saare püüdis neile merest kindlasti Maui oma imelise õngega.

Pärimus räägib, et Maui koos teiste jumalatega elab õnnelikul ja salapärasel saarel. Fidžil, kus polüneesia kultuur kohtus melaneesia kultuuriga, nimetatakse seda saart Mbuluks ehk Mbulotuks. Paljud saarte asukad on näinud sinisel ookeanil ujumas Mbulotut — muinasjutulist, imeilusat, alati mahedast päikesepaistest valgustatud saart. Kui aga inimene püüab sellele läheneda, kaob see.

Sajandist sajandisse suundusid uljad piroogid Mbulotut otsima. Vähesed, väga vähesed neist tulid tagasi, et jutustada oma ebaõnnest. Neist, kes tagasi ei jõudnud, ei saadud kunagi midagi teada. Võib-olla otsisid nad senikaua nõiduslikku maad, kuni kookoskiududest köied, millega piroogid olid kinnitatud, läksid lahti ja vaprad meresõitjad hukkusid, aga võib-olla nad ka leidsidki Mbulotu.

Kaugete meresõitude tulemusel kujunes ookeanlastel kõrgetasemeline laevaehitustehnika, mille poolest mõned saared olid eriti kuulsad. Polüneesia suured piroogid¹, millel on tasakaaluks pardaga paralleelselt asuvad

¹ Pärismaalaste paate, olgu suuri või väikesi, nimetavad inglased kanuudeks, prantslased piroogideks. Mõlemad terminid on Ameerika päritoluga ja tähistavad Põhja-Ameerika indiaanlaste või Lääne-India pärismaalaste paate.

oskuslikult ritvade abil kinnitatud puutüved, või siis suured kuni 150 inimest mahutavad lahingupiroogid pandaanikiust punutud suurte kolmnurksete purjedega on tõelised kunstiteosed. Nad paistavad silma erakordselt heade meresõiduomaduste ja suure vastupidavuse poolest. Piroogid Samoa või Gilberti saarelt arendavad tugeva tuulega kiirust kuni 15 ja isegi kuni 20 sõlme! Piroogide ehitamiseks vajati erilisi puiduliike ja seetõttu arenes laevaehitus eriti seal, kus kasvasid vajalikud puuliigid. Fidži saared, mis on rikkad vastupidava puiduga vezipuust ja teistest liikidest, olid varem kuulsad oma osavate meistrite poolest. Ka tongalased sõitsid Fidžile kuulsate fidži piroogide järele.

Praegusel ajal, seoses laevaühenduse arenguga saarte vahel ja erinevate saarterühmade vaheliste seoste nõrgenemisega teeb ka laevaehitustehnika vähikäiku. Viimane suur kaksikpiroog (*drua*), ehitati Fidži saartel 1943. aastal. See oli ühtlasi viimase 30—40 aasta jooksul esimene.

ATAFU ATOLL

5. november oli meie meresõidul silmapaistev päev. Sel päeval tutvusime esmakordselt Polüneesia «pärismaalastest» kohalike elanikega.

Hommik oli soe ja rahulik, puhus 3—4-palline idatuul. Päike oli küll pilvede taga, aga küpsetas palavalt. Kohamääramine näitas, et kuskil läheduses pidi asuma Tokelau saarestikku kuuluv Atafu atoll. Ja tõesti, kell 10.20 nägime ülemiselt sillalt binokliga vaadates jällegi nõiduslikku vaadet atolli «sünnist». Paistsid merest tõusvad palmiladvad. Lähenesime atollile. Taevast kadusid pilved ja ookean säras pimestavsiniselt.

Tiheda taimkattega kaetud saar üha lähenes. Tema rannik on kohati lõhestatud, paistab korallrahude vöönd oma kohiseva lainemurruga, õhus püsib veepiisakeste valge tolm. Seejärel uuesti palmidesse kasvanud saareke ja jälle korallrahu. Kaugemal rahude taga paistavad laguuni erkrohelised rahulikud veed. Laguuni taga on jälle väikesi palmidega kaetud saari — see on juba rōngassaare teine külg, mille taga valges vahus murduvad ookeani lained.

Sinine ookean, põõsaste tume rohelus, mille kohal kõrguvad kookospalmid, ranna valge koralliliiv, laguuni roheline vesi ja kõige selle kohal ere troopikapäike jätab atolli ilust kustumatu mulje.

Ehitisi pole näha. Lootsiraamatu järgi peab ühel atolli saarekesel asuma küla, kuid see on laguuni rannikul, puudest varjatud ega paista seepärast merele.

Kolme miili kaugusel atolli loodetipust peatusime ja alustasime vaatlust.

Need, kes olid tööst vabad, jälgisid pidevalt rannikut. Peatselt nägimegi, et saare rannikult eraldus puri, mis liikus laeva suunas, selle järel teine ja kolmas. Värske pärituulega lendasid piroogid laeva juurde.

Paar sõna polüneeslaste piroogist. Kolmnurkne puri on terava nurgaga kinnitatud paadinina külge. Vasakult pardalt on paadist mõne jala kaugusele kinnitatud katamaraan — pikk teritatud otstega puutüvi. Katamaraan on Vaikse ookeani meremeeste geniaalne leiutis. Ta muudab piroogi stabiilseks ja võimaldab neil igerikel paatidel teha kaugeid meresõite.

Esimeses piroogis paistis viis pruuni kuju, neist üks valgetes riietes. Meetrit kakssada laevast eemal võeti mast maha, rulliti kiiresti puri kokku ja asetati paati katamaraaniga ühendavale latile. Igatüki hoidis käes üht lühikest laia labaga aeru ja nii sõudsid nad kiiresti ning osavalt laeva juurde. Neile visati köis, lasti alla nõorredel ja külalised ronisid pardale, neli peaaegu alasti pronksikarva musklilist noort ja lõbusalt naeratavat inimest ja viies — samuti põlenud, kuid valges särgis ja pükstes. See oli nende hulgas vanim ja töötab õpetajana. Lignes teine piroog, ka selles oli õpetaja. Mõlemad õpetajad, Sinapati ja Kio, viis kapten enda juurde, teisi ümbritses hulk vitjazlasi, tutvuti ja alustati elavat vestlust.

Suurem osa külalistest rääkis inglise keelt, üks halvemini, teine paremini. Laeva peremeeste inglise keele oskus on halvem, kuid ühine keel leitakse kiiresti.

Peatselt saabusid uued piroogid ja pardale kogunes umbes 25 saarlast. Nad kinnitasid, et see on tõepoolest Atafu atoll, et küla asub laguuni rannikul, laguuni aga veetakse piroog (kohapealse nimetusega *vauka*) rifis oleva läbipääsu kaudu ja et nad ise peavad ennast Samoalt tulnukateks. Endistel aegadel, kui ehitati suuri kaksikpirooge, oli neil sagedane ühendus Samoaga. Keel on neil peaaegu sama mis samoalastelgi. Jutustati veel, et saarel elab üle 400 inimese, nende hulgas pole aga ühtki valget. Naabersaarel Fakaofol on üks valge vaimulik.

Meie polüneeslastest külalised on ilusad, pikakasvulised ja hea kehaehitusega. Pronksjas, mitte väga tumenahk, mustad, mõnel sirged, mõnel lokkis juuksed ja korrapärase näojooned erinevad vähe eurooplaste omadest. Kui külalised segunesid laeval meie madrustega, oli mõnigi kord võimatu eraldada, kes on polüneeslane, kes madrus.

Riides olid saarlased erinevalt. Enamikul oli ainult niudevöö, *lava-lava*: ribake valget või kirjut riiet, mida tuleb pidevalt keerutada, et ta alla ei libiseks. Mõni on ka vanas

apordisärgis või triibulises madrusesärgis. Ühel on ameerika sõdurimüts ja vanad katkised püksid.

Mõnedel olid laubal prillid, mida kasutatakse kalapüügil sukeldumiseks. Need on peale kõige muu ka heaks kaitses erea troopikapäikese eest.

Külalised seletasid meile juba algul, et neil pole midagi selga panna. Kõige vajalikuga varustab neid Apiast tulev laev. See toob toitu, riideid ja korjab kokku kopra — ainsa väljaveoartikli ja tuluallika, mille arvel nad võivad endale kaupu osta. Kuunar Apiast ei sõida regulaarselt. Viimane kord oli ta saarel enam kui aasta tagasi.

Külalisi kutsuti kõigepealt sööklasse ja kostitati lõunaga. Nähtavasti ei meeldinud meie neile harjumatu toit eriti, ka pole nad näljased. Borštši ainult prooviti, putru ei hakatud söömagi; praetud liha kohta küsiti, mis see on, ja teada saanud, et see on loomaliha, hakati sööma — meeldis. Meie muutumatult igapäevast kompotti ei söödud, kuid pakutud õunu maitsti heameelega, olid ju need tuttavad.

Peale kerget, lõbusas ja sundimatus õhkkonnas möödunud elnet näidati külalistele laeva. Kutsusin endaga kaasa kaks noort lõbusat jõumeest, kes rääkisid üpris hästi inglise keelt ja kuulsin neilt palju huvitavat.

Üks noormeestest tundis muret, kas ta piroog on küllalt hästi kinnitatud ja laskus alla kinnitusköit kontrollima. Tutvusin lähemalt piroogi ehitusega.

Paat on hästi ehitatud. Ta on 7—8 meetri pikkune, kitsas, kuid kõrge pardaga. Põhi on ühest tüvest uuristatud, pardad aga laudadest. Pirooge ehitatakse siin erilise puust, mida kohapeal nimetatakse *tauanave*'ks. See on madal tugeva puiduga puu. Kumbki parras on tehtud kolmest lauast. Paadi põhja ja üksteise külge on laudad kinnitatud kookoskiust sidemetega. Piroogi nina on kõrgem, pealt kaetud ja kaunistatud puulõigetega. Istmed on samuti kinnitatud kookoskõitega. Balanssiir on paadiga ühendatud tugevate ritvade ja kepikeste abil. Kõik need on kookoskiududega kinnitatud, kuskil pole ühtki naela. Külalised rääkisid, et merevees ei kõdune kookoskõied kiiresti. Kitsas paat on väga kiire käiguga. Saarlased juhivad oma pirooge väga osavalt. Egas siis asjata nimetata Samoa saari Meresõitjate saarteks. Nii nimetas neid Bougainville, keda Samoa pärismaalaste meresõiduoskus väga üllatas.

Minu kaks külalist, Vama ja Famaoni, palusid endile näidata meie laeva. Tekki ületades ja tähelepanelikult kõike vaadates küsisid nad: «Aga kus on kahurid?» (*Where are your guns?*).

Imestati, et meil pole kahureid. Sõja ajal siin viibinud Ameerika laevadel olid alati kahurid.

Venelastest polnud nad kunagi midagi kuulnud. Õpetajad aga, kes istusid kapteni juures ja esindasid «ametlikult» kogu gruppi, teadsid ka Venemaast ja venelastest ning revolutsioonist, kuid olid hämmastunud, et «venelased näevad välja päris nagu inglased».

Vama ja Famaoni kaebasid, et nad on väga vaesed, pole *lava-lava*'t (riideid) ja küsisid pükse ja särke. Ammu kannatavad nad suitsunälga, suur puudus on õngekonksudest.

Riietega aidata oli meil muidugi raske, sest üleliigset on meil samuti vähe, kuid meremehed ja teaduslikud töötajad kogusid siiski kuigipalju särke, pükse ja muid riideid. Kuid see-eest paberosside ja sigarettidega varustasid vitjazlased külalisi heldelt, ihtüoloogiasalga ülem professor Rass aga andis korraliku koguse õngekonkse ja -nööri.

Külalised ei jäänud võlgu. Ka nemad tõid kingitusi — pandaanilehtedest osavasti punutud matte, käekotte ja lehvikuid, mille poolest Tokelau saared on kuulsad, samuti värskeid kookospähkleid. Nad eraldasid noaga osavalt pähkli ülemise osa ja valasid klaasi valkjat sogast vedelikku — kookospiima. Proovisime huviga üpris maitsvat, pisut magusat vedelikku, mis kuival perioodil on korallsaarte asukatele ainsaks joogiks.

Külalised jutustasid, et nende asulas on kool ja kaks õpetajat, et neile õpetatakse lugemist ja kirjutamist inglise ja polüneesia keeles (polüneeslastel ja melaneeslastel on praegu ladina tähestikul põhinev kirjakeel), aritmeetikat, geograafiat ja veidi Okeaania ja Inglismaa ajalugu. Kõiki aineid õpitakse inglise keeles. Andekamaid õpilasi suunatakse edasi õppima Samoale, Apiasse, kus on 7-klassiline kool. Eriti andekad võivad jätkata õpinguid Uus-Meremaal, kuid seda juhtub väga harva.

Kapteni kajutis jutustasid õpetajad, et Tokelau saared kuulusid varem Inglismaa valitsuse alla ja neid valitses Lääne-Vaikse ookeani Ülemkomisjon (*High Commission for Western Pacific*), mis asus Fidži saartel, Suvas. 1925. a. anti saarte valitsemine üle Uus-Meremaale. 1949. aastast

loetakse neid Uus-Meremaale kuuluvaiks. Uus-Meremaa administratsioon asub Apias. Lääne-Samoa on ÜRO hooldusalune territoorium, mandaat selle valitsemiseks on antud Uus-Meremaale.

Tokelau saartel ei ela eurooplastest ametiisikuid. Administratsioon koosneb kohalikust polüneesia ametnikust — *taipule*'st — kes elab Fakaofu saarel ja on Uus-Meremaa valitsuse esindajaks. Faktiliselt korraldab elu igal saarel suguharude esindajaist koosnev vanemate nõukogu, mille eesotsas seisab kohalik pealik. Atafu saarel on kaks pealikut — Mune ja Atoni, kes mõlemad on väga vanad ega saanud seepärast laevale tulla.

Saartel on säilinud patriarhaalne sugukondlik kord. Vanemate nõukogu käsutab noortest meestest koosnevat tööjõudu.

Külas on pärismaalasest kirjutaja, kes registreerib sündi, abielusid ja surmajuhtumeid, arst ja radist, kes on ühtlasi ka meteoroloog. Õpetajad jutustasid, et elu saarel on raske. Atafu atolli 19 saarekesel on ainult 500 aakrit (umbes 200 ha) tasast, taimekasvuks sobivat pinda. Atolli veidi üle 400 inimese ulatuv rahvastik on koondunud liivasele tasandikule atolli tuulealusesse ossa, kus läbipääs rahust võimaldab paatidel enam-vähem ohutult sõita reidil peatuvate laevade juurde. Atolli asustamata saarekesi kasutatakse kookospähklite korjamiseks. Madala veega saab nendele minna jalgsi, mööda rahu.

Rahvas elatub siin peamiselt kookospähklitest. Kookospalm on troopikasaarte elanikele tõeline «jumala kingitus». See vähenõudlik puu kasvab viljatul koralliliival, kus põhjavesi on sageli segatud mereveega, ja annab juba ammust ajast inimestele toitu ja juua, materjali elamute ja kanuude ehitamiseks, köite, mattide ja korvide punumiseks. Ta kasvab ja kannab vilja peaaegu sada aastat, kolm või neli põlvkonda inimesi kasutavad tema ande. Üks palm annab 60—80 pähklit aastas. Kypse pähkli tuum sisaldab kuni 64 protsenti rasva! Tükkideks lõigatud ja kuivatatud tuum — kopra — on korallsaarte peamine väljaveoartikkel.

Botaanikud ütlevad, et kookospähkel pole mitte pähkel, vaid luuvili. Esitan mõned read kookospalmi kohta tuntud botaaniku P. A. Baranovi huvitavast raamatust «Troopilises Aafrikas», et mind ei süüdistataks mitte küllalt teaduslikus aine esitamises.

«Pähkli» sisemust täidab vedel endosperm — veniv ja väga maitsev piim. Kõige hinnalisem neis viljades on pähkli seinte külge hangunud endosperm, mida nimetatakse kopraks. Koprast pressitakse kookosõli, jäägist valmistatakse loomadele toiduks õlikooke, kogu viljaseina (perikarp) kasutatakse samuti: kõva endokarp läheb nõõpide ja teiste esemete valmistamiseks, vilja kiulisest osast saadakse vastupidavat kiudu, millest tehakse köisi, matte ja teisi esemeid. Lehti kasutatakse katusteks, tüvesid ehitusmaterjalina.»

Kõneleme pisut ka saarlaste elu-olust. Toit on väga ühekülgne. Kookospähkleid tarvitatakse söögiks ja joogiks, toorelt või küpsetatult. Maitsvat, kuid vähetoitvat rooga tehakse pandaani viljast. Laguunis ja merel püütakse kalu: tuunikalu, makrelle ja mõningaid teisi liike, mille nime ma ei teadnud. Püütakse ka haisid, rahult korjatakse molluskeid ja krevette. Merest ja laguunist eemal, saare keskosas, kasvatatakse koralliliiva kaevatud aukudes taro. Mage vesi on siin läätsekujulise kihina põhjavee peal. On välja töötatud eriline «atolli agrotehnika». Auku kraabitakse veidi mulda, sellele visatakse teatud taimede lehti ja lastakse neil kõduneda. Mõnikord visatakse sinna ka pisut rauda (vanu konservikarpe) taimede kloroosi vältimiseks.

Neisse aukudesse istutatakse taro (*Cyrtosperma*, kohapealse nimega *pulaka* või *paama*), üks peamisi troopilisi mugultaimi. Taro suurtest mugulatest valmistatakse tärgliserikast toitu, mis on peamine roog kogu troopikas.

Ei puudu ka banaanid, kuid neid on siin vähe, sest atolli mullad on vähese viljakusega. Tokelau saarestikus kasvavad banaanid ainult Fakaofol enam-vähem hästi. Kivisel lubjarikkal pinnasel haljendavad peale kookospalmide ja pandaanide ainult kuivuslembesed põõsad, sealhulgas ka *tauanave*, mille lühikestest tüvedest ehitatakse pirooge.

Saarlased peavad vähesel hulgal ka kanu ja sigu, keda nad toidavad kookospähklitega.

Atolli elanike toit sisaldab oma ühekülgsusele ja piiratusetele vaatamata küllaldaselt hulgal valke, rasvu, süsivesikuid ja ka vajalikke vitamiine, nagu seda näitasid Lõuna-Vaikse Ookeani Komisjoni uurimused. Komisjon on rahvusvaheline organisatsioon, kes tegeleb pärismaise rah-

vastiku ühiskondliku korralduse, majanduselu ja tervishoole küsimustega. Komisjon asub Uus-Kaledoonias, Nouméas ja tema tööst räägime veel edaspidi.

Seoses kopra müügiga on viimasel ajal saartele ilmunud ka Euroopa toiduained — jahu, suhkur, riis, konservid jm. Nähes, kui kiiresti saab neist toitu valmistada, on saarlased hakanud neid laialdaselt kasutama. Sellega muutus kohalike elanike toit vähem väärtuslikuks ja üha enam ähvardab avitaminoosi oht.

Kõige tõsisemaks küsimuseks Ataful ja üldse atollidel on joogivee probleem. Ainsaks joogiveeks on vihmavesi. Nõda kogutakse kookospalmi tüvesse uuristatud lõhedest suurtesse reservuaaridesse, betoontsisternidesse ja kõikvõimalikesse nõudesse. Korall-lubjakivisse raiutakse kaevud, kuigi vesi neis on sageli soo'akas. Ja lõpuks, viimane reserv on valmimata pähklitest saadav kookospiim.

Kõigile raskustele vaatamata on korallisaared tihedasti asustatud ja ülerahvastus on raske probleem mitte üksnes Tokelau saarestikus, vaid kogu Okeaanias. Kuigi suured vulkaanilised saared on võrratult rikkamad looduslike ressursside ja vee poolest, ei vaheta atollide elanikud kuigi meelsasti oma atolli suure viljaka saarega ja kohanevad uue keskkonnaga aeglaselt. Atollidel valitsevat rasket olukorda maaküsimuses illustreerib kujukalt järgmine juhtum. Üks polüneesia misjonär Rarotonga saarelt tahtis elama asuda Tokelau saarestikku Fakafo atollile. Fakafo elanikud olid selle vastu, tehes talle selgeks, et tema jaoks pole maad ja et ta riskib näljasurmaga.

Tokelau saared on selles suhtes õnnelikud, et neil pole malaariat ja paljusid troopilisi haigusi. Küllalt levinud on saartel aga filarioos — haigus, mida nagu malaariatki kannavad edasi sääsed ja mis kutsub esile elevantsust ning teisi haiguslikke nähteid. Kahel meie külalistest olid sääsed ja puusad koletuslikult jämenenud. Muuseas, eriuurimused on näidanud, et filarioosi edasikandvate sääskede paljunemiskohaks atollidel võivad olla kookospähklite koored, kuhu koguneb vesi.

Tokelau saared, nagu teisedki madalad korallisaared, mis kerkivad ainult mõni jalg üle merepinna, satuvad mõnikord Vaiksel ookeanil esinevate kohutavate orkaanide ohvriks. 1914. a. jaanuaris tormas üle Atafu atolli orkaan. Kaks hiiglasuurt lainet purustasid ja uhtusid ära enamiku hoonetest ning kandsid merre palju ohvreid.

Õpetajad kutsusid meid maale külla. Tokelaulased uhkustavad oma küla ja majade välimusega. Sirgetes ridades rõdudega hooned asuvad palmide varjus ning on ehitatud ritvadest, seinad ja katus aga pandaanilehtedest. Kahjuks ei võimaldanud «ajahäda» meil vastu võtta seda armastusväärsset ja meelitavat ettepanekut.

Pealikute nimel palusid õpetajad, kas meil poleks võimalik anda külale toiduaineid, kuna Samoalt pole kaua aega laeva tulnud. Kapten laskiski paatidesse kanda jahu, tangu, makarone, tikke ja muud kaupa.

Senikaua kui õpetajad vestlesid, algas tekil laul ja tants. Meie polüneeslastest külalised on lõbus ja musikaalne rahvas. Nad demonstreerisid meile meelsasti oma tantse, laulsid kooris ja mängisid kitarri, mis on neile hästi tuttav. Tugevate, ilusate ja päevitunud tantsijate esinemisel oli suur menu. Võtsime polüneesia meloodiaid ka magnetofonilindile.

Viie tunni vältel, mil külalised olid laeval, oli viimane triivitud saarest kaugele. Et neil ei tuleks sõuda mitu miili vastu üha tugevnevat tuult, käskis kapten mootorid käima panna ja, võtnud paadid sleppi, suundus «Vitjaz» atolli poole.

Hoogu sattunud tuul pillutas väikesi laevuke, lained uhtusid neist üle, kuid paadis istuvad kaks poolpaljast inimest tüürisid osavalt päraaeruga ja ainult naersid lõbusalt, kui lained kallutasid paate küljele ja valasid neid soolase veega üle.

Jõudnud saare ligidale, «Vitjaz» peatus. Ettevaatlikult ja osavalt laadisid külalised kotte toiduainetega ja laskusid otse vette, ujusid vee all paadini ja ronisid osavalt, peaaegu paati riivamata üle parda. Kingitused muutsid neid eriti rõõmsaks ja nad sõudsid sõbralikult «guudbai» hüüdes saarele. Varsti kadus kanuu kanuu järel rifi läbi-pääsu. Binoklis nägime, kuidas pronksikarva meremehed hüppasid oma paatidest, vedasid nad ettevaatlikult läbi rifil kohiseva lainemurru valge vahu ja kadusid siis, siirdudes laguuni vaiksesse vette.

«Vitjazil» käivitati mootorid ja laev liikus edasi lõunasse. Kerkisid mustad pilved ja algas tugev äikesevihm. Just samal ajal hakati laevalael filmi näitama ning vihm ajas vaatajad laiali.

FIDŽI SAARTELE

Sõidame üha edasi ja edasi lõunasse. Ekvaatori lähiseid uuritakse väga üksikasjaliselt. Selles alas asub nn. ekvatoriaalne vastuhoovus, mis hõlmab laialdase ala, ligikaudu 9. põhjalaiuskraadilt 7. lõunalaiuseni. Siin puhuvad peamiselt läänetuuled, mis panevad ka vee samas suunas liikuma.

Vaatlused on pikaajalised, kestes ööpäeva ja enamgi. Siiski ei jõuta teaduslike töötajate «isu» rahuldada ja mõned tunnevad ennast solvatutena. Meie sõidul, nagu muide ekspeditsioonidel üldse, valitseb suur ajapuudus. Tööde programm on ulatuslik, profiilid väga pikad, päevi aga vähe. Tagasipöördumise tähtajast tuleb rangelt kinni pidada.

Ekspeditsioonil on muidugi kindel tööplaan. Plaanid aga koostati Moskva kabinetides ja elu ei arvesta neid just eriti. Nii oli kogu sõidule planeeritud ainult kolm tormipäeva! Neid oli aga praegu, sõidu esimesel kuul juba kaks korda rohkem. Sadamates peatumisele oli ette nähtud viis päeva, tegelikkus aga näitas, et mageveetsisteralde täitmine ainuüksi Suva sadamas kestis viis päeva.

Ja lõpuks on olemas veel «teaduslik ahnus». Iga salk tahab teha maksimaalselt vaatlusi. Planktonisalk pidi näiteks plaani kohaselt selles vaatluspunktis koguma planktonit ülemisest, 1500 meetri sügavuseni ulatuvast veekihi. Uurimisülesanded aga nõuavad (ja nõuavad tõepoolest) selles punktis planktoni kogumist kuni merepõhjani. See aga tähendab 12 tundi tööd, 12 liigset seisutundi.

Pinnaseproove võetakse plaani järgi ühes vaatluspunktis riistadega, mis haaravad ainult ülemise pinnasekihi. Selle põhjal tehakse merepõhja ühe pinnaühiku kohta elustiku täpne kvantitatiivne analüüs. Järgmises vaatlus-

punktis tehakse pinnaseproov Peterseni toruga, mis lõikab merepõhjast välja geolooge huvitava mõne meetri tuseduse samba. Sageli aga nõuavad geoloogid ja bentose uurijad mõlema tegemist. Oma nõudmisi argumenteeritakse teaduslikult ja visalt. Sellele kulub jällegi mõni liigne tund.

Aga ihtüoloogide salk! Teodor Saulovitš Rass on valmis igas peatuses vette laskma nii oma hiiglasliku koonusvõrgu kui ka teisi võrke ja heitma merre ridaõnge. Ja tal on oma seisukohast muidugi õigus. Tema võrgud toovad veepinnale huvitavaid, kummalise välimusega, mõnikord teadusele täiesti tundmatuid süvaveekalu, ridaõnge otsa aga satub peale hai mõnikord ka kuldmakrell ning isegi töõnduslikku tähtsust omavate kalade kuningas — tuunikala. Hoiame alati põialt, et makrell oleks väga suur ega mahuks formaliiniga täidetud tsinkvanni, kuhu ihtüoloogid oma saagi peidavad. Sel juhul satuks väga maitsva lihaga kala kambüüsi meile õhtusöögiks.

Kui tahaks rahuldada kõikide nõudeid, tuleks sõita mitte neli, vaid hoopis kaheksa kuud. Raske on ekspeditsiooni ülemal, kes peab kooskõlastama reisi plaani, teaduslikud huvid ja tegelikud võimalused ning arvestama ka salgaülemate temperamenti.

Teostame vaatlusi pikaajalises, üle ööpäeva kestvas «jaamas». Esialgu töötatakse ühe vintsiga — vette lastakse seeria batomeetreid või siis planktonivõrk, teistel tuleb oodata, sest 5—6—7 tuhande meetriste sügavuste puhul võivad trossid ja aparaadid segamini minna. Igavust ei tunta, tööst vabad tegelevad haipüügiga. Haisid on palju. Meri on rahulik ja seetõttu on hästi näha, kuidas laeva ümber vaikselt vees peaaegu veepinnal liuglevad hallid ja helesinised kiskjad. Mõnikord on neid korraga näha 5—6, kui aga teha ring ümber laeva, võib neid loetleda veelgi rohkem.

Haisid on mitmesuguse suurusega. Küll väikesi, poolteise meetri pikkusi, sagedamini 2—3-meetrise, mõnikord näeme aga suuri, üle kolme meetri pikkusi sinihaisid (*Prionace glauca*). Haisid saadavad alati lootsid — väikesed — 15 sentimeetri pikkused vöödilised kalakesed, keda meil kunagi ei õnnestunud püüda.

Haid tunnevad huvi kambüüsist vette visatud köögi- ja äätmete vastu. Nad ahmivad kõike, kuid eelistavad siiski liha. Kapsalehed meeldivad neile vähem, nad haaravad

lehti küll hammaste vahele, kuid heidavad siis tagasi vette.

Haisid püüame õngega. Jämeda kaablitraadi otsa kinnitatud suurele konksule pannakse tükk köögis väljapraagitud rasva või liha ja visatakse üle parda. Haid reageerivad väga kiiresti liha lõhnale, ujuvad ligi ja haaravad sööda. Kurgus konksu tundes hakkab hai edasi-tagasi sööstma, tõmmatakse aga laeva juurde ja 5—6 mehe ühendatud jõul tiritakse tekile. Et hai ei vabaneks konksust, mida juhtub sageli, või et konks ei tõmbuks sirgeks ja rüüv ei murduks, lastakse trossi otsas alla suur võrk ja 100—150 kg raskune kala lohistatakse tekile. Nüüd tuleb olla ettevaatlik. Hai viskleb, peksab oma võimsa sabaga ümberringi ja võib kõik ettejuhtuva oma hirmsate hammaste vahele haarata. Tema nahk on kare, kaetud teravate torkivate ogadega ja tõmbab ettevaatamatul puudutusel käe marraski'e. Aegamööda jääb hai vaikseks ja sureb. Alles siis võib terava noaga ta kõhu lõhki lõigata ja vaadata, mis seal peitub.

Hai mao uurimine pakub suurt huvi, andes hea ülevaate ookeani faunast. Mida kõike leidsime nende ahnete «ookeanihuntide» maost! Küll kõikvõimalikke kalu, hailiha tükke, merelinde, keda haid haaravad, kui linnud puhkavad või magavad veepinnal. Mäletan, et leidsin ühe pikk-käsihai maost hulga suuri hailiha tükke (nähtavasti rebiti üks hai tükkideks), kaks lindu — fregattlinnu ja kormorani, laevalt heidetud kapsalehti ja möödaminnes allakugistatud ajalehe. Haid on üllatavalt ahned ja samal ajal tundetud vigastuste suhtes. Tekile tiritud poolsurnud, lõhki lõigatud maoga ja uimedeta hai visati tagasi merre. Veis elustus ta kiiresti, haaras mõne minuti pärast juba konksu otsast sööda ja tõmmati uuesti pardale. Hail võib mao välja lõigata, panna see konksu otsa söödaks ja uuesti merre visatud maota hai haarab konksu otsast omaenda mao.

Olen muuseas lugenud, et enne toidu haaramist pöördub hai kõhuga ülespoole. See pole tõsi, vähemalt nende liikide puhul, kellega meil oli tegemist. Pikk-käsihai ja sinihai haarasid alati sööda või üle parda heidetud toitu tavalises asendis, selg ülespoole.

Hai kehal on tavaliselt mitu tugevasti naha külge kinnitunud imikala. Imikala peas on suur iminapp, mis on kujunenud muundunud seljauimest.

Selles «jaamas» heideti merre ka ridaõng lootuses püüda tuunikalu ja makrelle. Kui aga õng välja tõmmati, olid üheteistkümnest konksust kuue otsas kahemeetrised haid! Arusaamatu, kuidas sellise hulga haide juures veel teised kalad võivad elada. Püüdsin kujutleda, mis juhtuks siis, kui meie põldudel ja võsastikes oleks nii palju hunte. Kas oleks siis veel põllul jäneseid ja karjamaal lambaid?

Lõpuks on vaatlused lõpetatud ja sõidame edasi. Ekvaatori lähedus annab tunda. Varjus on õhutemperatuur $+30^{\circ}$, meres samuti $+30^{\circ}$. Relatiivne õhuniiskus ületab 90 protsenti. Laevalael on hea olla, aga siseruumides, eriti vaheteki kajutites, on umbne.

Õhtupoolikul kell 5 joonistus laevaninast vasakul silmapiirile kõrge mäGINE saar. Juba varem, umbes tunni aja eest, teatas radar maa lähenemisest. See peaks olema Savaii, Samoa saarestiku kõige loodepoolsem saar. Mägise saare kõrged tipud on pilvedesse mähkunud.

Läheneme. Paistab madal, tiheda metsaga kaetud rand. Sellele järgnevad üha kõrgemad küngad, mille taga kõrguvad üksikud vulkaanid. Merre ulatuvad madalate lahkedega eraldatud neemed. Juba on näha väike, mõnest punasekatuselisest majast koosnev asula. Liivasel rannal valendab lainemurd.

Kolme miili kaugusel rannast teeme peatuse vaatlusteks. Pimeneb kiiresti. Kaugel ees paistab ere tuli, nähtavasti tule torn või mingi meremärk. Saare lõunatipus vilguvad tuled, nähtavasti asub seal küla.

Kuu ilmub välja, taevast ruttavad tumedad pilved, mäetipud on pilvedesse mattunud. Öine ookean hingab kuuvalguses rahulikult. Muinasjutuline vaade, eriti kui mõelda, et see on Samoa. Töötasime keskööni ja sõitsime siis edasi. Saarelt ei sõitnud keegi laeva juurde.

Samoa ehk Meresõitjate saared, nagu neid Bougainville nimetas, avastati 1772. aastal hollandlase Roggeveeni poolt. Saarestik koosneb kolmest suurest — Savaii, Upolu ja Tutuila ning mõnest väiksemast saarest. Samoa on kõrge vulkaaniline saarestik ja väga sarnane Havai saartega, nagu märgitakse inglise lootsiraamatus.

Saared asuvad 13. ja 14. lõunalaiuskraadi vahel lõunapoolkera passaatide vööndis. Siin valitseb soe ja niiske troopiline kliima. Suurem osa aastast puhub kagupassaat, mis toob rikkalikult vihma. Novembrist maini, seega just

praegu, puhuvad lääne- ja loodetuuled, millega kaasneb samuti palju sademeid.

Mägised Samoa saared on tekkinud paljude vulkaaniliste pursete tagajärjel, millal laava voolas saarte keskosast äärealade suunas. Savaii saarel oli viimase 50 aasta jooksul kaks suurt purset. Neist viimane kestis 1905. kuni 1911. aastani. Pikk laavakeel tungis läbi istandike, teede ja külade, must sulavedel aine voolas põhjarannikul üle rifi ookeani. Noorema laavaga kaetud pinnas on viljatu, kuid vanematel, juba murenenud laavavooludel on tekkinud viljakad mullad, kus rikkaliku niiskuse puhul kasvab lopsakas troopikataimestik.

Kõigil Samoa saartel on ühesugune kliima ja taimkate, rahvastiku moodustavad sarnase keele, kultuuri ja kommetega polüneeslased. Administratiivselt aga jaguneb saarestik Lääne-Samoaks (Upolu ja Savaii saared) ja Ida-Samoaks (Tutuila saar).

Tänapäeval on Lääne-Samoa ÜRO hooldusterritoorium, mida ÜRO mandaadi alusel haldab Uus-Meremaa.

Samoa saarte saatus, nagu suuremal osal Okeania saartel pärast nende vallutamist eurooplaste poolt, oli raske ja kurb. Asudes kaubateede ristumiskohas ning omades viljakat pinnast ja soodsat kliimat, muutusid Samoa saared varakult imperialistlike suurriikide — Suurbritannia, Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide vahelise poliitilise, strateegilise ja majandusliku võitluse objektiks. Mitmed riigid püüdsid rikkaid troopilisi saari endale allutada.

Riikidevaheline võistlus pidi puhkema relvastatud konfliktiks. 1889. a. kogunes kolm Saksa, üks Inglise ja kolm Ameerika sõjalaeva, kokku seitse laeva Apiasse (Lääne-Samoa), kui puhkes nende alade kohta ebatavaliselt tugev orkaan. Inglise ristleja «Calliope» pääses suure vaevaga lahest, oli tormi käes avamerel ja jäi terveks. Teised laevad aga paisati rahudele ja hukkusid. Saksa sõjalaeva «Adler» katkine ja roostetanud kere vedeleb senini Apia sadama kõrval rahudel.

Saksamaa majanduslikud huvid domineerisid Samoa rajoonis ning 1899. a. kokkuleppega jagati Samoa Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide vahel. Ameeriklased hõivasid Tutuila ja rajasid sinna Pago Pago mereväebaasi. Sakslased säilitasid endale majanduslikult enam tähtsad Lääne-Samoa saared.

Kolonisaatorite valitsemine oli karm ja range. Viljakad

maad võeti suurte kaubakompaniide istandike alla. Saksa võimud toetasid plantaatorite kõiki nõudlusi, tuues nendele ohvriks samoalaste huvid.

Saksa istandikke majandati väga efektiivselt, troopikas seni kasutusel olnud maaharimisviisidele võeti lisaks agronoomiateadus. Hakati kasvatama uusi kultuure, kohvi ja kakaod. Kuna samoalased ei sobinud raskeks, süstemaatiliseks ja kurnavaks tööks istandikes, tõid sakslased sisse mõni tuhat hiina kuli ning peituse teel värvatud melaneesia töölisi Saalomoni saartelt.

Saarestik muutus rikkaks ja tulutoovaks troopika-aiaks, mis andis plantaatoritele ja aktsionäridele hiiglasuri kasumeid. Kohalikke elanikke rõhuti rängalt. Uute peremeeste halastamatu poliitika hajutas samoalaste lootused omavalitsusele ja rahvuslikule arengule. Rahvaarv vähenes, algas samoalaste väljasuremine.

Sakslaste peremehetsemine ei kestnud kaua. Algas Esimene maailmasõda. 1914. a. maabusid Uus-Meremaa sõjaväed Lääne-Samoaal ja okupeerisid saared. Pärast sõja lõppu anti Lääne-Samoa Rahvasteliidu mandaadiga Uus-Meremaale.

Ajad olid nüüd muutunud. Tööjõu sissevedu keelati, hiina ja melaneesia töölisel viidi enamasti tagasi kodumaale. Sakslaste istandikud konfiskeeriti, neid kasutati kui reparatsioonivara.

Siiski ei kujunenud kaua aega normaalseid suhteid uue valitsuse ja samoalaste ühiskondlike rühmituste vahel, kes taotlesid rahvuslikku sõltumatust. Lahkelid jõudsid avalike väljaastumisteni, mille vastu Uus-Meremaa võimud tõid kohale sõjaväe.

Pärast Teist maailmasõda, 1946. a. kuulutati Lääne-Samoa ÜRO hooldusterritooriumiks. Saarte valitsemine usaldati Uus-Meremaale. Uus-Meremaal jutustati meile, et järjest kasvavale rahvusliku sõltumatuse taotlusele järele andes töötatakse välja ettepanekud, mis annaksid Lääne-Samoaale iseseisvuse siseasjades. Selline iseseisvus on juba Tonga saartel. Tulevik näitab, mil määral seda teostatakse.¹

Praegusel ajal elab Lääne-Samoaal — Savaii, Upolu ning väikestel Manono ja Apolima saartel 85 500 inimest, seal-

¹ Nüüd on vastu võetud otsus, et Lääne-Samoa kuulutatakse 1. jaanuaril 1962. a. sõltumatuks riigiks. Toim.

hulgas ainult 308 eurooplast — administratsiooni esindajad, kaubandus- ja muude ettevõtete töötajad.

Rahvas elab piki rannikut asuvates külates, ainsaks linnaks on Apia, kus elab ligi 15 000 inimest. Elanikud töötavad peamiselt põllumajanduses. Istandikes ja aedades kasvatavad samoalased kookospalme, banaane, leivapuid ning omaenda tarbeks jamssi ja taro. Loomadest peetakse sigu ja kanu, kes hulguvad poolmetsikult ringi ja keda tapetakse peamiselt pidustuste puhul ja külaliste kostitamiseks.

Viimasel ajal on esikohale nihkunud kakao, mida kasvatatakse müügiks. Samoalased ise on suurel määral hakanud kasutama ostetud toiduaineid, mida kaupmehed veavad sisse Uus-Meremaalt. Nagu kõikjal mujal, mõjub see ka siin halvasti rahva tervisele.

Suurem osa maast kuulub nüüd samoalastele. Samoa külad ja väikesed põliselanike istandikud annavad 80 protsenti kogu väljaveetavast koprast ja 73 protsenti kakaost. Saarestiku kaubakäive on üle 3 miljoni naela, kusjuures eksport ületab impordi tunduvalt. Peamine tulallikas on kakao.

Endised Saksa reparatsioonivaldused on troopika mustermajandid. Nende majandite sissetulekuid tuleb kasutada samoalaste sotsiaalseteks ja kultuurilisteks vajadusteks. Kuidas see tegelikult on, seda me ei tea.

Samoalastel on suurel määral säilinud vana elulaad. Suurema osa tööajast — kaks kuni kolm päeva nädalas, töötavad nad kiirustamata oma aedades, kasvatades banaane ja teisi kohalikke puuvilju.

Samoa elanike arv kasvab praegu tähelepandava kiirusega. 1921. aastast alates on elanike arv 30 aasta jooksul suurenenud 34 000-lt 82 000-ni, seega 140 protsendi võrra. 1945.—1951. a., kuue aasta jooksul on elanike arv tõusnud 15 000 ehk 22 protsendi võrra. Tekkis uus, ülerahvastuse probleem, mis on eriti terav Upolu saarel Apia rajoonis.

Ameerika Samoad hinnatakse seal asuva Pago Pago mereväebaasi tõttu harva teisiti kui sõjalisest ja strateegilisest seisukohast. Ida-Samoa on samuti ÜRO hooldusterritoorium, mis on praegu Ameerika Ühendriikide halduse all. Haldus- ja majandusküsimusi korraldab mereväebaasi administratsioon. Saarlased (ligi 14 000 inimest) töötavad enamasti baasis töolistena. Ameerika baas oma arvukate

ametnikega on kohalike produktide — ananasside, banaanide ja apelsinide peamine tarbija. Isegi koprat, peamist ekspordiartiklit, ostetakse kohalikelt baasi administratsiooni poolt.

Meid ootas meeldiv uudis — radistid andsid üle teadaande Moskvast, et 8. detsembril kell 10 õhtul meie aja järgi toimub raadiovestlus. Kuulame oma sugulaste ja lähedaste häält, kuuleme, kuidas meie perekonnad elavad, tunneme tihedat elavat sidet kodumaaga.

Tõepoolest, täpselt kell 10 algas ülekanne. Üksteise järel kutsuti välja ekspeditsiooni töötajaid, peamiselt moskvalasi. Kuulsime naiste, emade, isade ja laste sooje, erutavaid sõnu, sõnu erutusest, hoolest, rõõmust ja ootusest. Ei unustatud ka leningradlasi. Kuuldavus oli eeskujulik ja hääled peaaegu moonutamata. Laeva radistid fikseerisid ülekande magnetofonilindile ja nii võis igaüks hiljem veel täiendavalt kuulata koduste häält.

Ekspeditsiooni liikmed avaldavad siirast, kuigi hilinenud tänu raadiokomiteele selle ülekande organiseerimise eest. Ainus üleliigne, mis mõjus dissonantsina kuulajatesse, oli muusika, millega vaheldusid meie naiste ja emade tervitused. Rahuldustundega kuulati «Vitjazi» eelmise, 25. ekspeditsiooni ülema professor A. D. Dobrovolski tervitust ja häid soove edukaks tööks professor L. A. Zenkevitsilt, meie zooloogide õpetajalt, kes tundis kadedust, et ei saanud osa võtta sellisest huvitavast ekspeditsioonist.

«Vitjaz» hoiab kurssi Fidži saartele. Saarestiku suurimal, Viti Levu saarel asuvas Suva linnas toimub peatus. Laev varub magedat vett ja värsked toiduained. Ootame erutusega tutvumist tundmatu troopilise saare, selle looduse ja inimestega.

Fidži saared asuvad lääne pool meridiaanist, millel teostame vaatlusi, Viti Levu saar aga asub selle rohkem kui 300 saarest koosneva saarestiku läänepoolseimas osas. Seetõttu tuleb meil läbida kogu saarestik, mööduda tema idaosas asuvast Lau saarterühmast ja ületada Koro sise-meri. Meie kurss viib lähedalt mööda paljudest saarest ja rõõmustame, et näeme korallrahusid, vulkaanide tippe ja üldse kõike, mis paelub uudishimuliku reisija pilku, kui ta on esimest korda sattunud tundmatutesse muinasjutulistesse kohtadesse.

Juba mitmendat päeva pestakse, kraabitakse ja värvitakse laeva, et mitte jätta halba muljet sissesõidul esi-

messe välismaisesse sadamasse, kuigi see asub ookeani-avarustesse hajunud kaugetel Fidži saartel.

Veel enne Fidži saartele lähenemist nägime Samoa saartest läänes kord varahommikul väikest, kuid kõrget mägist üksikut saart. Tüürimehed määrasid sekstandiga tema koordinaatideks 15°36' lõunalaiust ja 175°04' läänepikkust. Kaardilt selgus, et see on Niuafo (Niuafo'ou) saar. Oma lootsiraamatust loeme, et saar kuulub Tonga saarestikku, et elanikeks on seal polüneeslased, arvuliselt 1300 inimest, neist suurem osa elab saare põhjatipus asuvas Angaha külas ja et peamine väljaveoartikkel on kopra. Saarel on suuri kookospalmi- ja banaanistandikke. Küla lähedal asub sadam, mille juures on ka hoone kopra kuivatamiseks ja hoidmiseks. Jutukam inglise lootsiraamat lisab veel, et Niuafo on üks lõunamerede maalilise-maid saari.

Meie vana hüdrograaf leningradlane Dimitri Aleksejevitš on binokliga nagu ühte sulanud ja tema terava pilgu eest ei jää varju ükski detail. Kapten annab käsu sõita üsna lähedalt ümber saare. Nüüd on hästi näha tihedad metsad ja palmid, mis kasvavad mäe nõlvul peaaegu tipuni. Rannajärsakutel näeme tardunud laavat ja vulkaanilist tuhka. Kohati on taimkate ja isegi muld nagu põlenud, must ja kuiv. Roheluse keskelt paistab üksik punane katus, rannas vedelevad korratutes puutüved. Ei küla, ei sadamat, inimesi ega mingeid inimtegevuse jälgi me ei märganud. See on imelik, sest lootsiraamat räägib tihedast asustusest. Siiski pole kahtlust, et meie ees on Niuafo saar, sest ranna kontuurid ja reljeef vastavad täpselt kirjeldusele lootsiraamatus.

Alles hiljem, Fidžil, saime teada selle saare kurvast loost. Kuigi Niuafo kuulub administratiivselt Tonga saarestikku, asub ta teistest Tonga saartest tunduvalt põhja pool ja üldse küllalt kaugel teistest asustatud saartest. Seal elas tõepoolest 1300 polüneeslast. Niuafo on merelt raskesti juurdepääsetav, isegi paatidele pole ohutut juurdepääsu ja seetõttu külastasid laevad saart harva. Nii säiliski saar kuni viimase ajani sellisena nagu saja aasta eest, mil harvad juhuslikud külastajad kirjeldasid teda õitsva troopika-aiana, kus elavad polüneesia rahvaste kõige tüüpilisemad esindajad.

Saare tragöödia seisneb selles, et siin asub tegev vulkaan. Pursked katsid musta laavakihi järk-järgult kogu

saare lõuna- ja lääneosa. Inimesed elasid saare põhjaosas, kus loodus polnud veel vulkanismist puudutatud.

1946. a. septembris pärast mõnda maa-alust tõuget, mille ajal rahvas jõudis õnneks põgeneda ohutusse paika, algasid pursked Angaha küla keskel. Maa seest purskusid auravad geisrid, seejärel katsid hõõguva laava voolud majad, raadiojaama, kopralaod ja muud ehitised. Kõik hävis. Laavavoolud tungisid seejärel üle rannakaljude merre, uputades sadama ja väikesed kopraveolaevad.

Pärast Angaha küla hävimist oli selge, et saarel pole enam kuskil ohutut paika ja Tonga sõltumatu kuningriigi valitsus otsustas elanikkonna ümber asustada. Paljud elanikud ei tahtnud kuidagi ära sõita, soovides hädaohule vaatamata armastatud saarele jääda. Polüneesia lahkumislaulude helide saatel sõitsid 21. detsembril 1946. a. kõik saare elanikud Tonga valitsuse poolt saadetud laeval «Matua» saarelt jäädavalt minema. Ajutiselt paigutati põgenikud peasaarele — Tongatabule, kuninganna Salote valdusse. Hiljem anti neile elamiseks lähedal asuv Eua saar.

Palju aastaid tunti Niuafo saart «Plekk-karbisaare» nime all (*Tin Can Island*). See nimi tulenes kombest, mille kohaselt saarest juhuslikult mööduvad laevad viskasid plekk-karbis merre posti. Kuni 1931. aastani ujusid tugevad ujujad merele ja töid karbi kaldale. Pärast seda, kui üks ujaja langes hai ohvriks, sõideti karbi järele juba piroogiga.

FIDŽI SAARED

11. detsembri hommik tabas meid juba Fidži saarte vahelises Koro sisemeres. Läbi valge vahuga kaetud korallrahude ja väikeste atollide labürindi ja mööda Lau saarestiku kõrgetest vulkaanidest ning madalatest korallsaarest jõudis «Vitjaz» Koro merre. Läbime Nanuku väina, mis viib kirdest otse saarestiku südamesse. Lootsiraamat kirjutab, et selles «rahudest kihisevas» meres (*reef infested sea*) sõitmiseks on vaja häid merekaarte ja kapteni suurt valvsust. Vaiksel Koro merel sõites vaatleme naudinguga möödasõudvaid saari. Paremal, umbes miili kaugusel kerkib suur metsane kõrgete, pilvedesse mähkunud mäetippudega Taveuni saar, mis on saarestiku suuremaid. Vasakul paistab väike Naitamba saar, selle taga on kaks lähestikku asuvat omapäraste kontuuridega saart — Jatata ja Koimbu.

Meile sõidab vastu väike aurik, mis peab ühendust Fidži saarte vahel, vedades pärismaalastest reisijaid ja koprat. Hiljem nägime seda korduvalt Suva sadamas.

Möödume mägisest, vulkaanilisest Koro saarest. Paremale jääb madal Ngau korallsaar, selle lähedal kerkib Ovalau, kus asub väike Levuka, esimene eurooplaste asula Fidžil ja kunagine saarestiku pealinn. Saarelt ulatuvad merre pikad korallrahud, mille asupaika tähistab vahutav lainemurd. Saartel paistavad kord palmisalud, kord kuivad, päikesest kõrvetatud nõlvad, kuskil on näha fidži külasid oma palmilehtedega kaetud hüttidega. Vahel võib näha ka punasekatuselisi euroopalikke maju.

Kapten saatis eile Fidži koloonia kubernerile radiogrammi, teatades Nõukogude uurimislaeva saabumisest. Telegramm saadeti ka kaubandusfirma esindajale, kes varustab laeva kõige vajalikuga. Saadi vastus Suva

sadamakaptenilt, milles täpsustati kohalejõudmise aeg ja lootsiga kohtumise paik.

Sõidame juba kaua piki saarestiku suurima — Viti Levu saare kõrget mägist rannikut. Viti Levu tähendab fidži keeles «Suur-Fidži». Fidži keeles kannab Fidži Viti nime. Sõna «fidži» on tegelikult hoopis tonga päritoluga, kuid kuna eurooplased said saarestikust esmakordselt teateid Tonga elanikelt, juurduski tongakeelne nimetus «Fidži».

Paralleelselt rannikuga, sellest mõnesaja meetri kaugusel paistavad murdlainete vahus rannarahud. «Vitjaz» on täies lipuehtes. Esimeses mastis lehvib Inglise lipp, kuna sõidame Inglise koloonia sadamasse. Sellele järgnevad «Vitjazi» signaallipud, mis teatavad, et ootame lootsi, et laeval pole haigeid ja et palume maalemineku luba. Ahtris lehvib sirbi ja vasara kujutisega Nõukogude punalipp, mida siinsetes vetes pole veel kordagi nähtud.

Täpselt kokkulepitud ajal suundub «Vitjaz» Suva lahe sissepääsu juurde, peatab masinad ja jääb lootsipaati ootama. Laev jõuab vaevalt peatuda, kui juba lähel paistab valge lootsipaati, mille küljele on suurelt kirjutatud «Pilot». Kiirel sõidul ligineb paat laevale. Selles paistab neli pärismaist, hästi tumedanahalist madrust kohevate, väga krussis paksude mustade juustega. Fidžilasest tüüri-meest istub roolikambri lael ja keerab paljaste jalgadega tüüri.

Nöörredel lastakse alla ja loots, kuivetu inglase valges särgis ja lipsuga, valgetes lühikestes pükstes, valgete sukkade ja mustade kingadega, ronib pardale. Nagu hiljem Suvas nägime, kannavad sellist riietust tavaliselt kõik siinsed ametiisikud. Loots läheb kaptenisillale ja «Vitjaz» pöördub rahudevööndist ja meremärkidest möödudes lahte. Rannikumadalikul paistab sadam, laod, autod ja taamal linna valged hooned. Sinine laht on hästi varjatud: linna taga kerkivad metsaga kaetud mäed.

Sõidame sadamasse ja vaierdume kai ääres. Laial puust sadamasillal asuvad suured, korrapäraseid, ilusasti värvitud kopralaod (*Copra stores*). Õhus on tunda kookosele iseloomulikku magusavõitu lõhna, mis tuleb ladudest ja lähedal suitsevast kopra peenendamise ja töötlemise vabrikust.

Pardale tulevad sadamavõimud, arst ja varustusagent, kes kannavad kõik nagu standardi järgi valgeid lühikesi pükse ja valgeid sukki ning lähevad kapteni juurde.

Kõik formaalsused lahendatakse üldiseks rahuloluks kiiresti ning tutvumist kroonib pokaal nõukogude šampanjat. Meid lubatakse käia ja sõita kuhu iganes soovime, meremeheraamatuid ja üldse mingeid dokumente pole vaja kaasa võtta. Külalised lahkuvad ja meie kiirustame pärast 36-päevast merereisi astuma kindlale maale. Linnaluba on kella 10 õhtul. Riputatakse üles laeva korrapidajate valvegraafik.

Sadamasillale hakkavad juba kogunema uudishimulikud, kes on teada saanud Nõukogude laeva saabumisest. Ja kuidas jätta tulemata! On see ju esimene Suva sadamasse sõitnud Nõukogude laev. Aga kas Fidžil on käinud Vene laevu enne 1917. a. revolutsiooni, seda ei mäleta ega tea keegi ning sadamaülemale žurnalis pole sellist sissekirjutust.

Teame veel vähe Fidžist ja meid paneb imestama, et publikust, kes kiiresti täidab sadamasilla ja tungleb laeva lähedal, moodustavad poole tumedanahalised tiheda musta juustepuhmaga fidžilased, mõned korralikult riides, mõned ainult lühikestes pükstes, kuid kõik paljajalu; ning ülejäänud poole — mustade siledate juustega tavaliselt valgetes ülikondades indialased. On ka naisi — fidžilannasid kirevates kostüümides ja india daame traditsioonilistes valgetes sarides. Peale fidžilaste ja indialaste näeme väikest hulka eurooplasi, peamiselt inglasi. Näe, tulebki nähtavasti mingi Inglise politseiülem kaitsevärvi vormis. Tema kõrval sammub veider kõrgekasvuline kuju — fidžilasest politseinik hiiglasliku musta juustepuhmaga, valges lühikeses tikitud servaga seelikukeses.

Kõnetatakse meie meremehi. Fidžilased ja indialased räägivad kõik inglise keelt. Seejuures mõistavad meie meremehed neid paremini kui tõelisi inglasi — selline on juba inglise keele omapära.

Vestlemisel esineb algul raskusi, kuid varsti leitakse ühine keel ja kontakt on jalule seatud.

Pärast õhtust teejoomist läheme linnaga tutvuma. Varustusagent mister Simpson, kõigis lõunamerede sadamais osakondi omava suure kaubandusfirma Burn Filp & Co esindaja, kutsus kapteni, ekspeditsiooni ülemat ja mind oma autoga sõitma. See oli inglise «Vanguard», meie «Volgaga» nagu kaks tilka vett sarnanev masin. Sõidame mööda puhta ilusa linnakese asfalttänavaid. Möödume Burn Filp & Co suurest viiekorruselisest hoonest. All on

suur kaubamaja, kõrgemal aga kindlustusseltside, laeva- ja lennukompaniide ning mitmesuguste firmade kontorid. Sõidame linna keskuses, kus asuvad pangad ja suured euroopalikud kauplused; edasi järgneb Suva ärilinnaosa loendamatute india poodide ja töökodadega. Kogu väikekaubandus Fidžil on indialaste käes. Möödume ka euroopaliku linnaosa mugavatest valgetest majadest. Palmide ja teiste troopiliste puudega ääristatud tee kulgeb kohati piki mereranda. Teeme umbes 10-kilomeetrise ringi.

Mister Simpson annab seletusi ja tutvustab meid lühidalt linna eluga. Talle on samuti ääretult huvitav tutvuda Vene laeva ja venelastega, kellega ta kohtub esmakordselt elus.

Esimised muljed Suvast ongi juba olemas. Palume mister Simpsonit, et ta peatuks linnas ja läheme jalgsi sadamasse. Ümberringi on näha india poode, õhtustel tänavatel on palju rahvast, peamiselt indialasi. Terve linn teab juba Vene laeva saabumisest. Otsekohe ümbritseb meid suur hulk indialasi, tervitatakse sõbralikult ja saadetakse. Kõlavad tuttavad sõnad — «rusi — hindi — bhai — bhai» ja «sputnik», mida indialane ütleb laia naeratusega, kui ta ei tea rohkem venekeelseid sõnu.

Muljed, mis saime viibimisel Fidži imekauni looduse ja rõõmsameelse rahva keskel, jäid kogu meie ebatavalisel teekonnal kõige eredamateks.

Fidži saared paiknevad Vaikse ookeani edelaosas, omades keskset asendit Okeaania saarte hulgas ja asudes tähtsatel Ameerikast Uus-Meremaale, Austraaliasse ja Aasiase viivatel mere- ja õhuteedel. Fidži lähimateks naabriteks on samuti polüneeslastega asustatud Samoa ja Tonga saared, mis ammust ajast on omanud tihedaid side-meid Fidži saartega.

Fidži saarestik koosneb, nagu juba märkisime, enam kui 300 saarest ja saarestikust, mis on laiali pillatud 100 000 ruutmiili suurusele veepinnale. Saarte üldpindala on 7020 ruutmiili (18 234 km²), sellest 6000 langeb kahe suurema — Viti Levu (4000 ruutmiili) ja Vanua Levu (Suur Maa — 2000 ruutmiili) arvele. Suuruselt kolmanda, Taveuni saare pindala on ainult 168 ruutmiili.

Saarestik asub 15° ja 22° lõunalaiuse vahel, piirnedes läänes 177° idapikkuse ja idas 178° läänepikkusega. 180. meridiaan, mille ületamisel meremehed muudavad rahvusvahelisele kokkuleppele vastavalt kuupäeva, lisa-

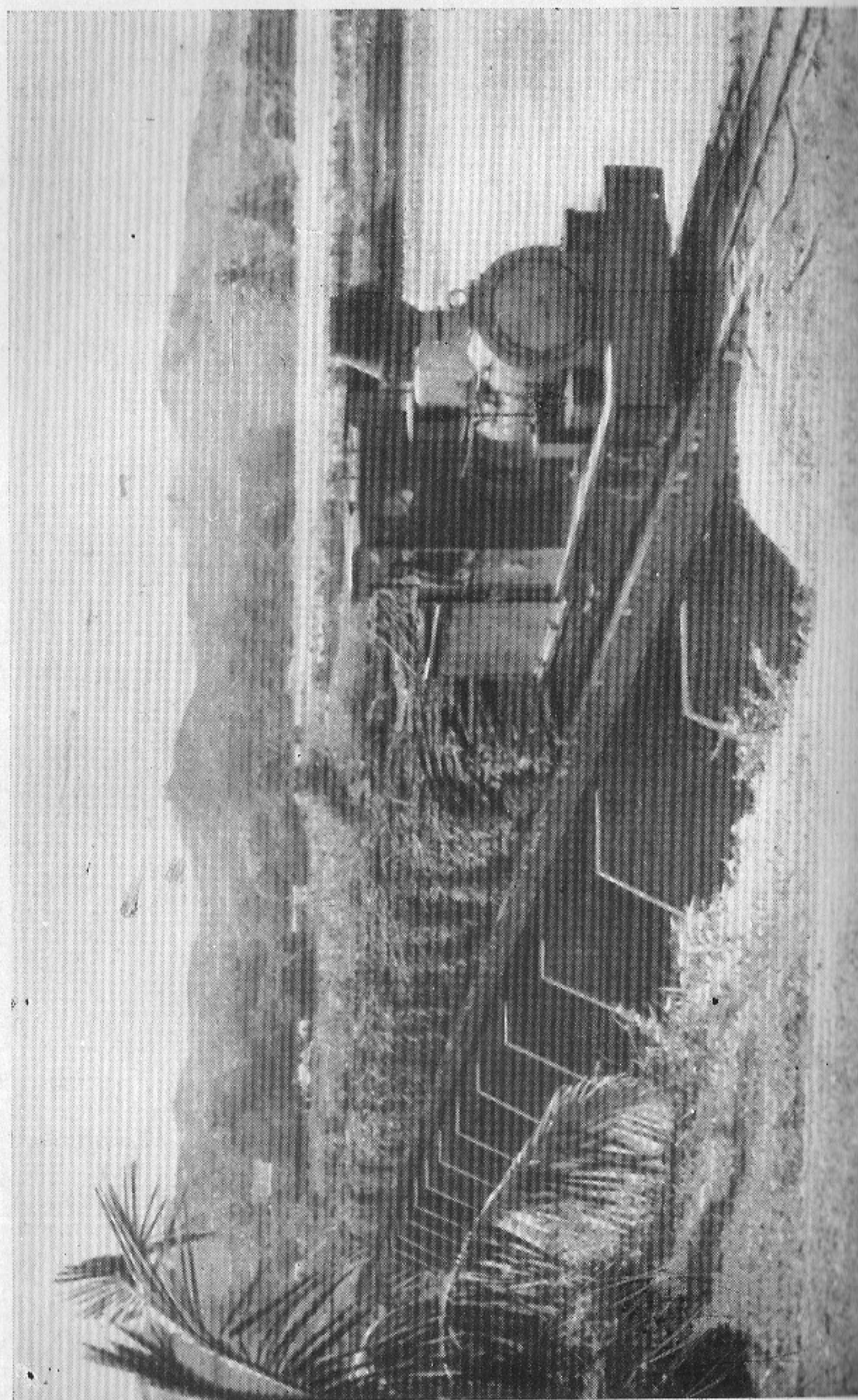

Mangroovtühnik Fidžil mõõna ajal.

Suhkruroo koristamine Fidžil.

des läände sõidul ühe päeva juurde ning elades sõidul itta kaks päeva sama kuupäevaga, see meridiaan läbib Taveuni saare keskosa. Sellist omapärast olukorda kajastavad paljud jutud sellest, kuidas kaupmehed varem hiili-aid kõrvale misjonäride keelust kaubelda pühapäeviti. Üks Taveuni kaupmees väitis, et 180. meridiaan läbib tema kaupluse ja kauples laupäeviti eesukse, järgmisel päeval aga tagaukse kaudu, sest seal oli juba esmaspäev. Sellise olukorra lõpetas 1871. a. määrus, millega kehtestati kogu Fidži kolooniale ühtne aeg.

Fidži saarte, eriti aga Viti Levu geoloogiline ehitus on keerukas ja lõplikult selgitamata. Saared asuvad iidse mandrilava idaserval. Paljude geoloogiliste ajastute kestel (mesosoikum, tertsiaar, kvaternaar) saared kord ujutati üle ja kattusid mereliste setetega, kord kerkisid. Vulkaanilise tegevusega paisati maapinnale tohutul hulgal andesiit- ja basaltlaavat, settekivimid allusid tuulte, vihmade ja jõgede erosioonile. Laskumise tagajärjel muutusid saared jällegi merepõhjaks, kus toimus uus lubjarikaste setete kuhjumine. See vaheldus jällegi tõusuga ja vulkaaniliste pursetega.

Erinevatel perioodidel saared kord ühinesid Kagu-Aasia, Austraalia ja Uus-Meremaaga, moodustades suure Melaneesia mandri, kord laskusid aga Austraalia ja Uus-Meremaa mere alla ja Fidži säilis eraldatud saarestikuna. Oli ka aegu, mil Austraalia oli maismaa ja Fidži merega kaetud.

Sellise geoloogilise kujunemisega seletubki Viti Levu ja Fidži teiste vulkaaniliste saarte geoloogilise ehituse keerukus ja mitmekesisus. Viti Levul võib kohata kõige mitmekesisemaid maastikke. On järsunõlvalisi tiheda taimkattega kaetud mägesid, kus kerkib teravaid kaljuseid ahelikke ja võib näha hiljutise vulkanismi jälgi, on ka laugjaid nõlvu, mis geoloogide arvates on kujunenud sitke andesiitlaava voolude tardumisel.

Viti Levu mäed moodustavad põhja-lõunasuunalise aheliku. See mägiarjäär asetseb risti niiskust toovate ida- ja kagutuulte — passaatide suunaga. Lääne ja ida suunas asenduvad mäed aegamööda platodega, mida vooluveed — ojad ja jõed on muutnud künklikuks uhtorgudest läbitud alaks.

Mere lähedal laiuvad rannikutasandikud, nagu näiteks Suva poolsaar, kus asub ka Fidži pealinn ja sadam. Just

nendele madalikele on koondunud põllundusega tegelev elanikkond.

Seteterohkuse tõttu on paljude jõgede suudmetes tekkinud laialdased deltid, näiteks Viti Levu suurima jõe Rewa suudmes.

Viti Levu rannik on mitmekesine. Kord levivad liivased palmidega ääristatud tasandikud, mis on troopilistele saartele eriti iseloomulikud. Jõgede suudmeis, delta aladel, ladestub hulgaliselt savikat materjali. Seda soodustab ka kokkupuude soolase, elektrolüütidest rikka mereveega ja rannarahude olemasolu.

Püdelal savisel rannikul kasvavad spetsiifilised taimed — manglipuud, mis moodustavad soolaka pinnasega madalale rannikule tüüpilise taimekoosluse — mangroovtihniku.

Manglipuude juured kinnistavad savi ja soodustavad maismaa kasvu delta merepoolsemas osas. Kui selline ala on juba kinnistatud ja kerkib üle meretaseme, asenduvad manglipuud teiste liikidega, taandudes ise mere suunas. Seal katavad nende noored võrsed uusi alasid soolases madalas vees. Selliselt «nihutavad» mangroovid maismaad pidevalt mere suunas.

Mangroovtihniku sisemus pole kaugeltki ligitõmbav. Välise lopsaka rohelse taga asub must mudane püdel pinnas, mis tõusuaegadel üle ujutatakse. Seda ala läbivad kanalid, mille kaudu mõõna ajal voolab vesi merre. Ainult piki kanaleid saabki tungida tihedasse, läbitamatusse mangroovmetsa.

Manglipuude varjus, soojas ja püdelas mudas kihab elu. Tuhandeid vähikesi hüpleb jalge all ja kaob silmist vähimagi häire korral. Teod ja karbid kinnituvad manglipuude õhujuurte külge. Mangroovtihnikeid asustavate loomade hulgas on eriti tähelepanuväärseid mudahüpikuid perekonnast *Periophthalmus*, kes on üllatavalt hästi kohastunud elule tihnikutes mõõna ajal.

Meie zooloogid läksid lähimasse mangroovtihnikusse ekskursioonile sihiga koguda seal elavaid loomi, eriti aga mudahüpikuid. See osutus aga peaaegu teostamatuks ülesandeks. See väike 5–6 cm pikkune kalake roomab mööda muda nagu mingi triiton. Kui teda tahetakse püüda, teeb kalake peaaegu meetripikkuse hüppe ja lipsab jälitaja eest minema. Suurte pingutustega, ärapiinatuna tagaajamisest sitkel, poolvedelal mudal, õnnestus

A. I. Savilovil siiski püüda kaks mudahüpikut. Oma ladinakeelse nime on need kalad saanud suurte pungis olevate silmade järgi. Kuigi nad viibivad kaua aega veest väljas, hüppavad ja püüavad putukaid, ei kuulu nad siiski kopskalade hulka. Nad hingavad lõpustega, mis mangroovtihniku aurudest küllastatud õhus püsivad kaua niisketena, aeg-ajalt hüppavad nad vette ujuma. Esimene uimapaar on neil muundunud omapärasteks «jalgadeks», mille abil nad putukate jahil või hädaohu momendil teevad oma pikkusega võrreldes tohutuid hüppeid. Kinnipüütud mudahüpikud elasid laeval akvaariumis mitu päeva.

Kõige huvitavamad mangroovtihnikeis on aga manglipuud. Fidžil kasvab neid mitu liiki, mis kuuluvad *Rhizophora* ja *Brugyera* perekondadesse (fidži keeles «tiri» ja «dogo»). Kõik need liigid on kohastunud elule mudasel, tõusu ajal soolase veega üleujutataval pinnasel. Mahl nende rakkudes on suure osmootse rõhuga (50–60 atmosfääri), mis võimaldab neil absorbeerida soolast vett. Tavaline taim annaks soolases vees, vastavalt osmoosi seaduspärasustele, ümbritsevale keskkonnale kogu endas peituvat vee.

Siiski tuleb ka manglipuudel säilitada oma veevarusid. Sel otstarbel on nende lehed nahksed, läikivad ja tihedad nagu kuivade alade taimedel.

Kõige iseloomulikud manglipuudele on lisajuured, mis hargnevad tüvelt ja okstelt ning laskuvad mudasesse pinda. Nendele paljudele tugijuurtele toetub puu nagu kaarestikule ning teda ei ohusta üleujutused.

Manglipuu üksikud liigid kasvavad rannikuga paralleelsete vöönditena. Kõige väliseses, merega piirnevas vöötmes kasvavad *Rhizophora* («tiri») liigid. Need võidavadki merelt uut pinda maale juurde. *Rhizophora* on nagu teisedki manglipuud vivipaarne taim. Seeme idaneb juba puu küljes vilja sees. Kui vilj on valminud, katkestab tuulehoog idu, vilj langeb vertikaalselt alla, tungib juurega mudasse ja kinnitub seal kiiresti. Kui ta juhtub tõusu ajal langema, ujub ta püstises asendis senikaua, kuni saab hiljem madalas vees kinnituda.

*Rhizophora*l täidavad tugijuured ka hingamisfunktsiooni, varustades mudas peituvat juurestikku õhuga. Teistel manglipuu liikidel on spetsiaalsed «hingamisjuured», mis ripuvad mudase maapinna kohal.

Manglipuud omavad suurt majanduslikku tähtsust. Nende koor on rikas tanniinist ja teda kasutatakse nahaparkimisel. Sellele lisaks on koos ka värvaineid, mida fidžilased kasutavad oma juuste ja kohapeal valmistatud kangaste värvimiseks. Elastseid õhujuuri kasutatakse kalapüüniste ja vibude valmistamiseks. Manglipuud on väärtuslikuks küttematerjaliks. Huvitav on märkida, et manglipuud, kuivõrd nad kasvavad tõusu nivoost madalamal, seega meres, kuuluvad inglise kroonile ja nende raiumiseks on vaja spetsiaalset luba. Fidžilased võivad oma vajadusteks võtta nii palju, kui on vajalik, inglased ja indialased aga peavad istutama raiutud puude asemele uusi.

Peaaegu kõiki Fidži saari, sealhulgas ka Viti Levut, ümbritsevad korallrahud. Rannikurahude vöönd kulgeb rannast mõnesaja meetri kaugusel, katkedes ainult jõgede ja ojade suudmete kohal. Rahud paljanduvad mõõna ajal kohati, olles aga teisel kaetud vee ja murdlainete valge vahuga. Ranna ja rahude vahel sinab laguuni vaikne vesi. Siia ei tule tavaliselt haid, mistõttu see on ideaalne sup-luskoht.

Troopiliste merede korallrahud on võtnud meresõitjalt suuri andameid ja seniajani on rahud laevadele suureks ohuks, eriti halbade ilmadega. Karidele paiskunud vrakid roostetavad rahudel Fidži, Uus-Kaledoonia ja paljude teiste saarte läheduses.

Siiski ületab rahude kasulikkus tunduvalt nende hädaohhtlikkuse. Nad on tõkkeks, mis kaitseb rannikut ookeani lainetuse eest ja ühtlasi tammiks, mis ei lase viljakal mudal kaugele merele kanduda ja loob soodsad tingimused kultuurtaimede kasvatamiseks. Laguunide vaikes vees püüavad kohalikud elanikud kalu, samuti mitmeid teisi hinnalisi mereloomi, nagu pärlikarpe, pärlmutrikarpe ja trepange, laguuni vaikes vees on ka ohutu sõita piroogidel ühest rannikuasulast teise.

Mõelda ainult, et need võimsad vallid, mis peavad vastu kõige tugevamaid kaasaegseid laevu hukutavatele tormidele ja taifuunidele, on kujunenud mõne millimeetri suuruste õrnade korallpolüüpide elutegevuse tulemusena.

Fidžil on ka vallrahusid, millest kõige aukartustäratavam «Great Sea Riff» kulgeb 300 miili pikkuse kaarena Viti Levu edelanurgast Vanua Levu kirderannikuni. Mere suunas laskub rahu väga järsult suurtesse sügavustesse.

Fidži saarte elanikud naudivad pehmet ja ühtlast mereilist kliimat, mis on küllalt soe ja niiske lopsaka troopilise taimestiku kasvuks ja kõikvõimalike põllukultuuride kasvatamiseks. Fidžil eraldatakse kuiv ja niiske aastaeg. Viimane kestab novembrist aprillini. Meie sattusime saartele just niiskel perioodil. Erinevus aastaegade vahel pole aga nähtavasti kuigi suur. Meie peatuse ajal sadas ainult üks kord, kuival perioodil aga polevat ka vihmad haruldased. Ka Fidžil kuulsime meile kõigile tuttavat juttu, et kliima pidi siin muutuma.

Kohalikus kliimas võib siiski märgata reljeefist tingitud erinevusi. Viti Levul nagu teistelgi suurtel saartel, kus mäeahelikud tõkestavad sooje ja niiskeid passaate, saab tuulepealne idaosa palju sademeid, seal valitseb tihe pilvitus, päike paistab harvemini. Tuulealune lääneosa on kuivem, kuumem ja päikesepaistelisem. Väikeste saarte kliima on lähedane suurte saarte kuivema osa kliimale. Erinevused sademete hulgas on tähelepandavad. Niiskemas osas, näiteks Suvas, sajab 2000—2500 mm aastas, sama saare kuivemas osas aga 1000—1200 mm. Kliimaatilistest tingimustest sõltuvalt erinevad mõlema osa looduslik taimkate ja kultuurtaimed tunduvalt.

Veel mõni sõna kliimast. Perioodi novembrist aprillini nimetatakse ka taifuunide sesooniks. Taifuunid on troopilised tsüklonid, mis tekivad ekvatoriaalses madalrõhu vööndis ja liiguvad üha suureneva kiirusega suurematele laustele, ulatudes mõnikord ka Fidžini. Taifuune pole igal aastal. Nendega kaasnevad tuuled saavutavad kuni 150-kilomeetrise tunni kiiruse ja on kohutava purustusjõuga. 1941. a. veebruaris Suvat rünnanud taifuun tekitas suuri purustusi sadamas ja linnas, oli ka inimohvreid. Jõgede tormilistel üleujutustel hukkusid kariloomad, istandikud ja isegi terved külad uhuti vette.

Fidžilased teavad palju tundemärke, mis ennustavad taifuuni lähenemist, neil on kujunenud nii-öelda lühi- ja pikaajalised prognoosid. Rikkalik mangosaak kuival perioodil on taifuuni varaseks ennustuseks. Mõirgav laine-murd rahul vaikse ilmaga on järgmine hoiatus. Hoopis tõsisemaks hoiatuseks on juba baromeetri katastroofiliselt kiire langemine ja meteoroloogiajaamade ilmateated, vähemalt meile, kellele lõunamerede loodus pole selline avatud raamat nagu Okeania elanikele.

Kuidas ka ei oleks, kuid Fidžil valitseb üldiselt tervislik

soodne kliima ja kuigi olime seal kõige halvematel, kuumematel ja niisketel kuudel, talusime seda kliimat hästi. Kohalikud inglased, näiteks Fidžit ja kogu Okeaniat hästi tundev geograaf ja ajaloolane, muuseumi direktor doktor Derrick, või siis Fidžilt pärit advokaat, kohaliku parlamendi liige mister Scott või ka jõukas suurettevõtja, «tehaste, majade ja laevade omanik» mister Johnson, kes on elanud nii Euroopas, Austraalias kui ka Uus-Meremaal — kõik kinnitasid ühehäälselt, et Fidžist paremat kohta ja paremat kliimat nad ei tea. «Inglased», rääkis Johnson, «põgenevad oma süngete udude eest päikese-paistelise Vähemere rannikule, Nizzasse ja Cannes'isse, aga siin on peaaegu aasta läbi nagu Nizzas. Kui puhub ühtlane värskendav passaat, siis on siin isegi parem kui Rivas!»

Önnistatud Fidžil ei tunta troopikas levinud haigusi — ei malaariat, kollapalavikku ega düsenteeriat. Siin pole haigusi levitavaid sääski. Võisime rahulikult, kedagi kartmata kõndida mangroovtihnike vedelas mudas ja püüda vähikesi või nobedaid mudahüpikuid tuhvlites või lausa paljajalu. Kuid ligidal asuvate Uus-Ginea ja Saalomoni saarte mangroovtihnike lausa kihavad krokodillidest ja mürgistest madudest, rääkimata kõikvõimalikest moskiitodest — troopiliste haiguste edasikandjast. Tarvitseb ainult lugeda Lundkvisti raamatut Uus-Gineast või Caroline Mytingeri andekalt ja teravmeelselt kirjutatud märkmeid Saalomoni saartest, et veelgi enam hinnata «naeratava Fidži» suurepärase loodust.¹

Okeania taimestik on Indo-Malai päritoluga ja tunginud siia Vaikse ookeani lääneosast. Seepärast muutub itta liikudes floora üha liigivaesemaks ja ühetoonilisemaks. Fidži taimestik on liigivaesem kui Uus-Gineal või Saalomoni saartel, kuid liigirikkam kui Tongal või Tahitiil. Väga huvitav ja senini lahendamata on küsimus, mil viisil puud ja teised taimed levisid ookeaniavarustesse hajutatud saartele. Paljude taimede seemned või viljad ujuvad vees ja levivad nähtavasti lainetuse ja hoovustega. Kergeid seemneid kannab ka tuul edasi. Mõned seemned omavad konksukesti ja kanduvad edasi linnusulgedega või linnujalgade külge kleepunud saviga.

¹ Эрик Лундквист, Дикари живут на западе. Географиз, 1958, Каролайн Майтингер, Охота за головами на Соломоновых островах. Географиз, 1957.

Tuhandetel Okeania saartel kasvab kookospalme. Kuigi seisukoht kookospalmide levimisest hoovuste kaasabil on raskesti tõestatav ja võimalus, et tuhandest meres kõdunevast pähklist ainult üks säilib ja paisatakse üle rahu külalislahkele rannale, on üsna väike, tuleb siiski seda seisukohta lugeda kõige tõepärasemaks.

Kuidas see ka ei oleks, kuid taimestik, tõsi küll, mitte eriti mitmekesine, on levinud Vaikse ookeani idaossa ja tuhandeid saari ning saarekesi katab lopsakas roheline.

Suurtel vulkaanilistel saartel, nagu Viti Levul, kasvavad idanõlvul liigirikkad troopilised vihmametsad, kus igihaljad puud on läbi põimitud liaanidega ja põõsarinne on tihe. Kõrgemal mägedes kasvab tukkadena omapärane okaspuu kauri ehk fidžipäraselt dakua. Kuivadel lääne-nõlvadel ja lääneosa tasandikel on valdavaks kitsalehised puud, laialdased alad on rohuga kaetud.

Fidži dendrofloorast tuleks märkida mõningaid huvitavaid ja hinnalisi puuliike. Aukohale tuleb muidugi asetada kookospalm, mis juba iidsetest aegadest annab saarte elanikele toitu ja jooki, ehitusmaterjali, kiudu ja kütet.

Eriti hinnatav on väärtusliku puiduga dakua ehk kauripuu (*Agathis vitiensis*). See on Euroopa päritoluga puu, mis Euroopast on juba ammu kadunud ja jõudnud pool maailma läbi rännates Fidžile, Uus-Meremaale ja Uus-Kaledooniasse, olles siingi ainult vähesel määral säilinud. Mõned sellised puud kasvavad väga suureks, olles 600—800-aastaselt kuni 8-meetrise ümbermõõduga.

Fidži tuntumaid puid on vezi (*Intsia bijuga*). Selle väga tugevast puidust ehitati kuulsaid fidži pirooge, neist tehti ja tehakse ka karikaid traditsioonilise kava-joogi rüügamiseks, sõjanuiasid ja puust trumme *lali*'sid, mille põrinata ei möödu ükski tähtis sündmus fidži külas.

Huvitav on ka buabua (*Guettarda speciosa*), mis kasvab rannaküngastel. Selle puit on läbi imunud mitte kunagi kuivava eeterliku õliga. Buabuast tehakse maja tugiposte, sest ainult see puu ei kõdune troopika niiskes ja soojas pinnases.

Kuivadel aladel kasvab siinsele maastikule iseloomulik kasuarin (*Casuarina equisetifolia*), mida fidžilased tunnevad *noko-noko* nime all. Kasuariinil on õrnrohelised peened nõeljad lehed. Neid puid istutatakse tavaliselt fidži kalmistutele. Kasuariini iseärasuseks on tema harukord-

selt tugev, vastupidav puit ja omadus äsja raiutult toorena põleda.

Kunagi kasvas Viti Levu ja Vanua Levu kuivadel aladel rohkesti helepruuni aromaatselt eeterlikku õli sisaldava puiduga hinnalist sandlipuud (*Santalum yasi*). Sandlipuud hinnati eriti Hiinas, kus sellest valmistati usukommetega seotud esemeid. Sandlipuu kõrge hind idapoolsetes sadamates sünnitas terve töönduse. Kergeid kasumeid ihaldavad jõugud «kammisid läbi» Fidži saared möödunud sajandi 30.—40. aastatel ja hävitasid selle hinnalise puu täielikult, jättes kohalikele elanikele väga halva mulje esimestest valgetest inimestest.

Ei saa jätta mainimata ka mitmeid duva liike, mille mürgist mahla fidžilased kasutavad kalade mürgitamiseks. Mõned duva liigid on puud (*Pittosporum spp.*), teised aga ronitaimed (*Derris spp.*). Duva juurikad tambitakse kahe kivi vahel peeneks ja heidetakse vette seal, kus arvatakse kalu olevat. Mõne minuti pärast tõuseb mürgitatud kala abitult sipeldes veepinnale. Püüdmata jäänud kaladest ei sure üksnes suured, väikesed aga hukuvad. Kunagi oli selline kalapüük väga levinud, sest mürgitatud kala pole inimesele kahjulik, praegu on see aga keelatud.

Ruumipuudus ei võimalda lähemalt peatuda bambuse-saludel, puukujulistel sõnajalgadel ja liaanidel; viimastest kasvavad mõned 30 meetri pikkuseks ja on väga vastupidavad. Vanasti vedasid suguharudevahelise sõja võitjad oma vange käsipidi liaanide külge seotuna ühes pikas rivis ühest kohast teise.

Fidži kohalik fauna on liigivaene. Siin elab nahkhiir, lendkoer ning hall rott, kes teeb suurt kahju aedadele ja põldudele ning konkureerib laevadelt siia tulnud euroopa rotiga.

Sarvloomad ja hobused toodi saartele XIX sajandi keskkel misjonäride poolt, lambaid tõid siia esimesed siserändajad. Fidži keeles kannab lehm *bulu makau* nime. Legend jutustab, et see nimetus pärineb ingliskeelsetest sõnadest *bull and cow* (härg ja lehm).

Kuigi eksisteerib arvamus, et siga (*puaka*) on toodud samuti eurooplaste, nimelt Cooki poolt, arvavad autoriteetsed eriteadlased, et siga ja koer olid Fidžil kahtlemata ammu enne esimeste eurooplaste saabumist ja tõenäoliselt toodud siia polüneeslaste poolt. Fidži keeles nimetatakse koera niisama nagu polüneesia keeleski *koli*'ks.

Sageli kohtasime otse asfaltteedel manguste — väikesi kiakjaid, kes hävitavad madusid ja on lugejaile tuttavad Kiplingi oivalise jutustuse «Riki-tiki-tavi» järgi. Fidžile toodi manguste Indiast võitluseks suhkrurooistandikke kahjustavate rottidega. Need loomakesed aga pidasid mugavamaks püüda kanu ja kohalikke linde, kes ei teadnud midagi karta. Mangustid paljunesid kohutava kiirusega, kuigi neid uusi kahjureid on püütud visalt hävitada.

Linnustik on Fidžil hoopis mitmekesisem ja huvitavam. Võitluseks kahjulike putukatega on palju liike siia toodud Indiast ja Malaiast. Huvitavad on lindude pärismaised nimetused, mis peegeldavad linna hääletsust; part — *gaa*, kana — *tia*, papagoi — *kaaka*. Fidžil on palju eredavärvilisi papagoisid. Mõnede papagoide värvilisi sulgi müüdi Tonga ja Samoa saartele pidulike rõivaste kaunistamiseks. Kõige tuntum on kaaka-papagoi — lind, kelle pea on punane, kaela ümbritseb helesinine vööt ning selg, tiivad ja saba on erkrohelised ja kes on kuulus lobasuu.

Palju on saartel ka metstuvisid, kelle liha müüakse turul. Fidžil on ka linde, kes pesitsevad Siberis ja lendavad siia talveks, näiteks üks nepiliik, keda fidžilased *dillo*'ks kutsuvad.

Vestame mõne sõna veel roomajatest. Fidži saartel on madudest sagedasem kuni poolteise meetri pikkune vaikse ookeani boa (*Enygrus bibronii*). On ka mürgituid, inimesele kahjutuid ja puudel elutsevaid madusid. Nende liha peetakse maiusroaks. Uus-Gineal ja Saalomoni saartel elab palju kohutavaid, mürgiseid, elanikke hirmutavaid madusid; Fidžil aga jutustatakse küll mingist ühe jala pikkusest *bolo*'st, kes olevat mürgine, seda pole aga peaaegu keegi näinud, kuna ta peitub üksildastesse paikadesse.

Meres, tavaliselt rannikuvetes, elutsevad mõned merimaod. Püüdsime ühe musta kollaste vöötidega mao, kes elas hiljem kaua meie akvaariumis. Madu ujus pidevalt graatsiliste laineliste liigutustega ega söönud midagi. Räägitakse, et need maod on mürgised, kuigi fidži lapsed mängivad nendega, ilma et midagi halba juhtuks. Madu elas meie akvaariumis kuni Vladivostokini ja pandi hiljem piirituse sisse.

Suuri roomajaid Fidžil ei ole. Erandjuhtudel on nähtud loodetuultega siia kantud suuri soolases vees elavaid krokodille (*Crocodylus porosus*), kellest kubisevad Saalo-

moni saarte jõesuudmed. Doktor Derrick meenutas, et kunagi jõudis selline krokodill ühe väikese Fidži saareni ning enne, kui teda õnnestus tappa, langes tema ohvriks üheksa inimest. Kord ilmus krokodill ka Mba külakesse Viti Levul.

Kohalike sisalike hulgas on enam levinud väike geko, kes elab majades, kütib sääski ja teisi putukaid ning on väga maias suhkru järele. Geko ongi rohkem nagu koduloom. Metsades elab suur, kuni meetripikkune, roheline sisalik, kes kaitsevärvuse tõttu on vaevu märgatav. Ei looduses ega ka muuseumis me seda sisalikku ei näinud.

Rääkides Fidži loomastikust, ei saa jätta mainimata rannikuvete faunat, ee'kõige aga haisid. Fidži rannikuvetes on täiesti tavalised mitu hailiiki, kes omavad ka tööduslikku tähtsust. Suurt huvi pakub alati jutt haide agressiivsusest, nende ohtlikkusest inimesele. Selles osas võib kirjanduses leida kõige vasturääkivamaid seisukohti. Mõnede andmete järgi on haid kõige raevukamad kiskjad. Teiste järgi on aga haid kõige süütumad olendid, keda laimatakse asjatult. Nii see kui teine on õige. On «rahulikke» haisid, kes toituvad planktonist või väikestest kaladest. Nende hulka kuuluvad muuhulgas ka maailma suurimad kalad — hiiglahai (*Cetorhinus maximus*) ja vaalhai (*Rhincodon typus*). On aga ka julmi, inimesele ohtlikke liike, nagu troopilistes vetes elutsev tiigerhai — *Galcerdo cuvier* (Lesuer) ja teised.

Haide käitumine oleneb ka nende elukohast. Austraalia vetes on haid tõsiselt hädahojuks ja on teada palju juhtumeid, millal haid tungisid kallale inimestele. Teistes kohtades aga ei tunne elanikud põrmugi hirmu haide naabrusest.

Fidžil veedavad rannakülade elanikud terveid päevi rahudel, sukeldudes karpide järele, vedades võrkusid jne. Haide kallaletunge esineb siin suhteliselt harva. Fidžilased kardavad hoopis enam pikkade kõverate hammastega agressiivset barrakuudat (*Sphyræna commersoni*), keda tuntakse siin ogo nime all.

Haidesse tuleb siiski suhtuda küllaldase aupaklikkusega. Suva sadamas tutvusime fidžilasega, kellel olid mõlemad käed amputeeritud. Veel 1923. aastal sukeldus ta koos teiste poisikestega rahade järele, mida sadamas seisvatelt liinilaevadelt visati. Hai tungis talle kallale, rebides tüki liha käsivarrest. Sõbrad päästsid end põge-

nemisega, tema aga jäi verest nõretavana vette. Karjumise peale hüppas talle appi kail seisev politseinik. Sel ajal ründas hai uuesti ja haaras ka teise käe. Politseinikul õnnestus haid kätega ja jalahoopidega eemale tõrjuda ning hoida poissi senikaua vee peal, kuni saabus paat. Poiss toimetati haiglasse, kus tal tuli mõlemad käed amputeerida. Doktor Derrick jutustas meile ühest varasemast juhtumist, mis toimus omal ajal populaarse vaimuliku Joly Buluga. Ta püüdis Nairai saarekesel kalu, kui talle äkki kallale sööstis avatud lõugadega hai. Bulu surus haile käe lõugade vahele ja vajutas selle sügavale kurku, «soovides hai südant välja rebida». Lõualuud sulgusid, kuid hai ei suutnud siiski käeluud läbi hammustada. Ta avas lõuad, tehes liigutusi nagu oksendamisel. Joly tõmbas käe välja, mis oli paljudes kohtades kuni luuni läbi hammustatud, haaras kala kere ümbert, tõmbas ta veepinnale ja tassis kalda poole. Valust ja verekaotusest väsinuna ta kukkus ning hai püüdis end vabastada. Raevuhoos haaras Joly hai sabast ja püüdis teda maale sikutada, kuid kaotas teadvuse. Kaaslased märkasid seda ja tõttasid appi. Joly elas pärast seda veel kaua Fidžil, arstid vaatasid ta haavad läbi ja ravisid käe terveks.

Üks hailiik on kohastunud eluga magevees ja tungib pikki Rewa jõge kaugele ülesvoolu. On teada juhtumeid, kus need haid tungisid kallale koertele, lastele ja isegi jões suplevatele täiskasvanutele.

Fidži vetes elab mitu kilpkonnaliiki. Ühed neist on tuntud hinnalise kilpkonnaluu poolest ja olid kaua massilise püügi ja kauplemise objektiks, teisi tarvitatakse toiduks. Nagu Derrick kiidab, valmistavad pärismaalased kilpkonnalihast harukordselt maitsvat toitu ja kostitavad sellega aukülalisi. Kohalikud elanikud on kilpkonnadega erakordselt sõbralikes suhetes. Mõnel pool, näiteks Kadavu saarel, väidavad fidžilased, et nad võivad kilpkonni välja kutsuda eriliste laulude ja hõigetega ning demonstreerivad seda külalistele.

Paljude Fidžil elavate krabide hulgas on eriti huvitav nn. kookoskrabi, «kookosevaras» ehk «palmivaras» (*uga*). See suur inetu krabi ronib kookospalmidele, valib välja valminud pähkli ja «saeb» varre läbi. Pähkel kukub maapinnale, lõheneb ja krabi hakkab pehmet viljaliha sööma. Leidlikud fidžilased leidsid mooduse, kuidas ohtlikku konkurenti üle trumbata. Nad seovad palmi ümber maast kül-

lalt kõrgele rohust vöö. Kui krabi laskub, puudutab ta tagajalgadega rohtu, arvab, et on juba maapinnale jõudnud ja laseb puu küljest lahti, kukub alla ja puruneb.

Ka vaalu ilmub mõnikord Fidži vetesse, eriti juulis ja augustis, millal nad ujuvad Antarktikast kaugemale troopilistesse vetesse poegima. Kunagi oli Fidži vaalapüügi laevade peatuskoht. Nüüd on jällegi alanud läbirääkimised vaalapüügi elustamisest Fidžil.

Lõpuks, rääkides Fidži (ja kogu Okeania) mereloomadest, on võimatu mitte peatuda *palolo*'l (*balolo*). See suur, kuni 30 sentimeetri pikkune polüheetide hulka kuuluv meriuss elab kogu aasta korallrahude lähedes. Suvel hakkab palolo tagakeha kasvama. Iga kasvav lülake täitub kas munade või seemnega. Kuuvalgel ööl, tavaliselt suve lõpul, sabaosa eraldub ja alustab lühiajalist iseseisvat elu. Esimeste päevaste valguskiirtega need «sabakesed» lõhkevad ja jagunevad lülikesteks. Rohekad munad ja kollane sperma satuvad vette, kus toimubki viljastumine. Hommikuks kattub kogu merepind palolo tiheda massiga, mida tõttavad sööma kalaparved.

Fidžilased nagu teisedki saarte elanikud on seda nähet ammu uurinud ja vanemad inimesed võivad täpselt ennustada palolo ilmumise päeva. Hommikust alates sõidetakse hulganisti piroogidega merele ja kogutakse rõõmuhõisete saatel usse anumatesse, korvidesse, võrkudesse ja muudesse hoiukohtadesse. Tormiline ja kärarikas tegevus kestab ainult mõni tund. Mul ei olnud juhust seda ebatavalist toitu maitsta. Räägitakse, et fidžipäraselt valmistatud toit meenutavat maitset kalamaime. Eurooplased tarvitavad palolot samuti toiduks, segades selle hulka veel jahu ja piima. Saadakse rohekas «meeldiva mere kõrvalmaitsega» toit.

FIDŽI ALISTAMISE AJALUGU

Selleks, et mõista praegust Fidžit ja siinseid sotsiaalseid olusid, tuleb tingimata kas või lühidaltki peatuda tema ajalool viimase sajandi vältel.

Fidži saared on Melaneesia idapoolsem eelpost, mis asub otse Polüneesia piiril. Fidži rahvastik, keel ja kultuur omavad palju ühist Polüneesias asuvate naabrite — Samoa ja Tonga saartega.

Enne XIX sajandi algust puudus Fidžil tegelikult kontakt läänemaailmaga. Arvatakse, et saared avastas Abel Tasman 1643. a. Kuid kartmatu hollandi meresõitja purjetas ainult saartest mööda, märgates läbi vihma ja udu kahe-kolme saare rannikut. 130 aastat hiljem, 1774. a., möödus mitte vähem tuntud inglise meresõitja James Cook tundmatust saarestikust, peatus Vatoa (Cooki päevikus Kilpkonnade) saare juures ja saatis randa paadi, soovides luua sidemeid kohalike elanikega. Saarlased aga peitusid tihnikusse ega ilmunud üldse nähtavale.

15 aastat hiljem kapten Bligh (mõni päev pärast mässu laeval «Bounty», mille tulemusel kapten ja 18 tema poolehoidjat aeti merele väikeses paadis peaaegu ilma toidu ja mageda veeta) oma ainulaadsel 3000-miilisel sõidul Tonga saartelt Timorini (Malai saarestik) läbis kogu saarestiku. Vaatamata raskustele täiskiilutud paadis ning koha-like piroogide jälitamisele õnnestus Bligh'l teha visandeid paljudest saartest ja kanda need kaardile. 1792. aastal purjetas Bligh uuesti Fidži saarestikus, vestles piroogidel sõitjatega, kuid ei randunud kuskil. Bligh koostaski esimesed kaardid Fidži kohta.

Kaks aastat hiljem seisis kapten Barbouri laev «Arthur» ankrus Viti Levu rannikul. Piroogidest koosnev laevastik

ründas laeva, kuid rünnak löödi tagasi. Nii ei loodudki XVIII sajandil sidemeid eurooplastega.

XIX sajandi algul olukord muutub. Algas elavam kauplemine. Sel ajal hinnati Hiina ja teiste maade sadamates kõrgelt sandlipuud. Kaupmehed kuulsid Tonga asukatelt, kellega omati juba varem sidemeid, et Fidži on rikas sandlipuust. Laevamehed Austraaliast, Ameerikast ja Indiast tuhnisid läbi Viti Levu ja Vanua Levu metsad, raiudes halastamatult sandlipuid ja vahetades seda fidžilastelt Euroopa päritoluga kaupade vastu. 1806. aastal paiskus sandlilaev «Argo» rahudele, ellujäänud madrused aga asusid elama ühele Fidži saartest. Nad olid ühtlasi esimesed fidžilaste hulka elama asunud eurooplased. Sandlipuu varud olid väikesed ja kauplemine sellega hakkas peatselt vaibuma. Möödunud sajandi 20. ja 30. aastatel külastasid Fidži rannikut vaalapüüdjad ja trepangi ülesostjad. Vaalapüük ei ole Fidži ümbruses kunagi eriti elav olnud, kuid mõned saared, nagu Rotuma ja Kadavu, olid vaalapüüdjate peatuspaikadeks, kus remonditi laevu, varuti vett ja toitu ning täiendati meeskonda kohalike elanikega.

Suurt tähtsust omas trepangiga kauplemine. Trepang ehk meripura (holotuuria) on okasnahksete hulka kuuluv loom, kuid tal puuduvad okkad. Paksu nahaga muskilisi trepange püütakse siinsetest rannikuvetest. Nad kuivatatakse ja veetakse siis Hiinasse, kus trepang on hinnatud toiduks. Peamised trepangipüügi ja kauplemise rajoonid olid Viti Levu põhjarannikul, Kadavu ja teistel saartel. Trepangi eest maksti kaupadega — riidekangaste, iga-suguse tühja-tähjaga, peeglite, nugade ja kirvestega. Kauplemine oli koondunud kindlatesse kohtadesse, kus elas eurooplasi, näiteks Levukasse Ovalau saarel. Neist keskust siirdusid kaupmehed väikestel laevadel juba saartele, ostes peale trepangi ka muid kohalikke saadusi — kookosõli, kilpkonnaluud, pärlnutrikarpe, pärleid ja punutud esemeid.

Fidžilastele tõid esimesed kaubandussidemed eurooplastega tähelepandavaid tagajärgi. Nagu teisedki Okeania elanikud, elasid fidžilased alles kiviaja tasemel. Tööriistadeks olid neil osavasti puust varre külge kinnitatud noad ja kirved, mida valmistati basaldist või loomade luudest. Madalatel korallsaartel, kus polnud basalti, tehtiööriistu kõvadest karpidest.

1820. aastal külastas vene meresõitja kapten Bellingshausen¹ laevadel «Vostok» ja «Mirnõi» mitut Fidži saart (Ono, Mihhailovi ja Simonovi saari). Bellingshausen kirjeldas suurepäraselt saarte elanikke ja nende kombeid, jutustades muuhulgas, et «sae asemel kasutavad saarlased suurte kalade lõualuid koos hammastega. Metallistööriistu nad veel ei tunne. Kirveste ja muude rauast esemete saamisel ei avaldanud saarlased rõõmu. Kui ma aga hakkisin puusepal raiuda kirvega tüki puud katki, taipasid nad selleööriista väärtust ja rõõmustasid.»

Vaatamata rauast instrumentide puudumisele, oskasid fidžilased «valmistada mitmesuguses suuruses paate, mis on meile seni tuntuist parimad. Paadi nina ja ahter on konstrueeritud väga hästi, selliselt, et paat ei võta vett alla. Paate kaunistavad pärlikarbid, mis annavad neile ilusa välimuse.»

Muuseas, doktor Derrick peab Bellingshauseni kirjeldust kõige paremaks, mida fidžilastest üldse on kirjutatud.

Vahetuskaubandus eurooplastega muutis ka saarlaste materiaalselt kultuuri. Oli kergem puid langetada ja laudu teha. Paremateööriistadega sai ehitada ka paremaid pirooge. Mõned Vanua Levu ja Viti Levu rannikul elavad suguharud õppisid tundma ka tulirelvi, mida esiteks silmitseti kui imet.

Laevade kaptenid võtsid osa kohalikest sõdadest. Seejärel varustasid Euroopa kaupmehed juba pärismaalasi relvadega. Vanua Levu sandlipuust rikkal läänerannikul elav mbau suguharu sai esimesena musketid. Omades ainsana tulirelvi, allutasid nad endale varsti teised fidži suguharud. Peagi said ka teised suguharud endale laskeriistad, mbau suguharu hegemoonia lõppes, kohalikud sõjad aga muutusid hoopis verisemaks kui siis, mil kogu «sõjatehnika» koosnes ainult puust tapritest ja viskeodadest.

Saarlased olid esialgu lihtsameelsed. Pisiasjade eest anti vastu sageli hinnalisemaid saadusi, mida Euroopa kaupmehed kasutasid muidugi laialdaselt. Algas fidžilaste röövimine. Selline olukord viis selleni, et mõned suguharud

¹ Капитан Ф. Беллингаузен, «Двукратные изыскания в Южном Ледовитом Океане и плавание вокруг света в продолжение 1819, 20 и 21 годов, совершенные на шлюпах «Восток» и «Мирный», СПб., 1831. Hiljem on raamatu kordustrukid ilmunud 1949. ja 1960. a.

tõusid üles Euroopa kaupmeeste vastu, tungisid nende laevadele kallale ja põletasid rannas kaubapunktid maha. Korduvalt süüdati esimest eurooplaste asulat Levukas. «Valgustatud» eurooplased saatsid saarlaste «rahustamiseks» sõjalaevu. Samal ajal õppisid suguharupealikud tundma kaupade tõelist väärtust. Algasid kodusõjad. Euroopa kaupmehed jagasid relvi vaenulikele suguharudele ja selle tulemuseks oli kodusõda kõigi fidži suguharude vahel. Kaupmehed, kes müüsid vaenulikele pooltele relvi ja laskemoona ning ässitasid pealikuid üksteise vastu, teenisid sellelt hästi, ükskõik, kumb pool võitis.

Saartele randus ka deklasseerunud elemente — *beach-comber*'eid — desertööre laevadelt, mitmesuguste eksimuste pärast vallandatud sõdureid ja teisi kerge saagi otsijaid. See alaväärtuslik purjutav element oli fidžilastega tihedates suhetes, tegelikult olid nad fidžilastest moraalsetelt omadustelt ja kultuurilt hoopis madalamal. Arvamus valgetest aga kujuneski just selliste inimeste järgi. Pealikud uhkeldasid sageli, et neil on valge «käealune», kes oskab kuule valada, muskette puhastada ja muudki teha. Mõnikord meelitati mehi laevadelt maale või isegi rööviti.

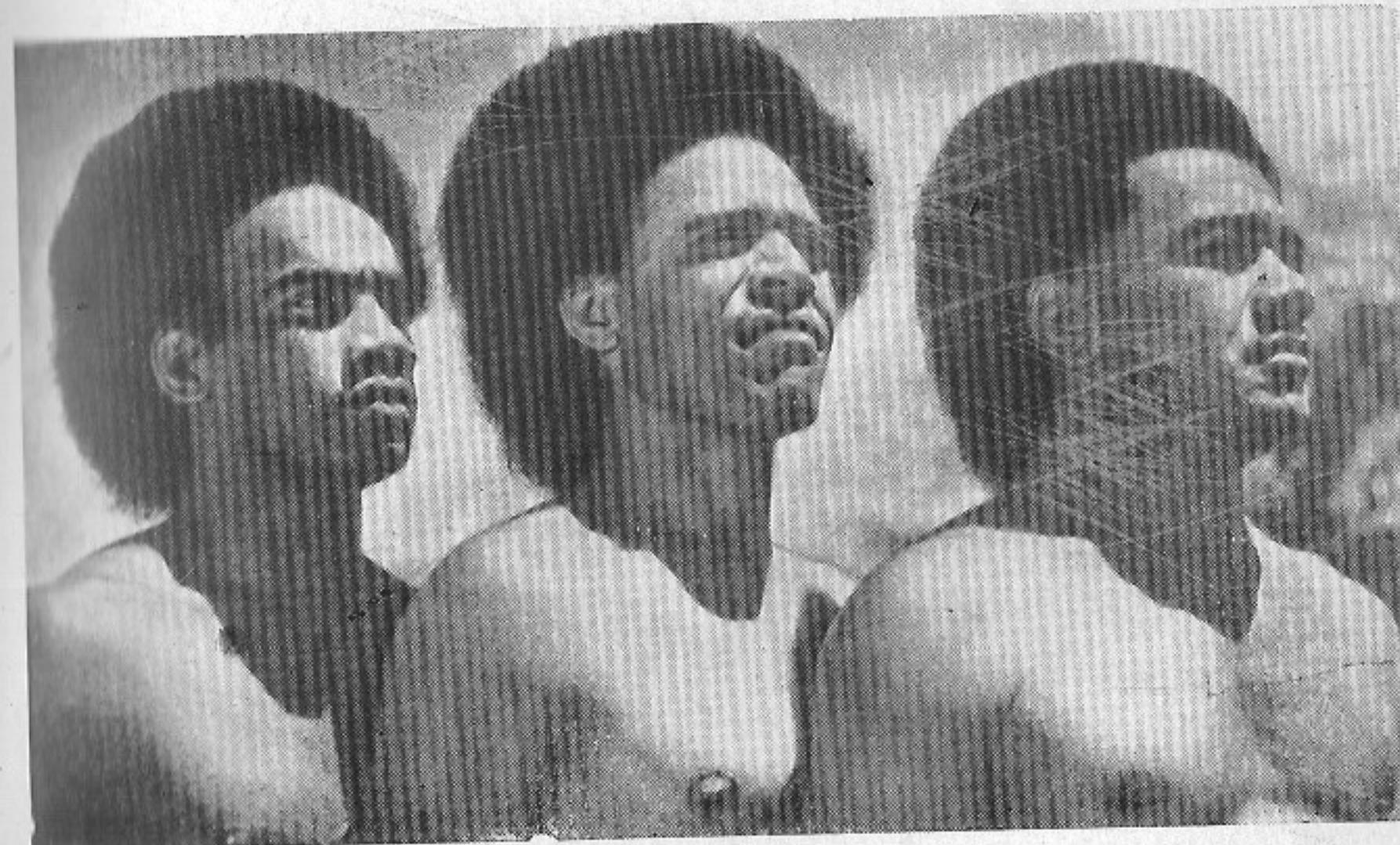
Kuid kõige kohutavam fidžilastele oli tõenäoliselt see, et eurooplaste kaudu tungisid saartele epideemiad — rüüged, koolera jt., mille suhtes saarlased polnud immuunsed ja mis nõudsid palju ohvreid.

Samal ajal (XIX sajandi esimesel poolel) alustasid saartel tegevust inglise ja prantsuse misjonärid. Ristiuskulevitasid sisendasid misjonärid saarlastele jumalakartlikkust, kuulekust vaenulikele ja võimudele ning kergendasid sellega kohalike elanike alistamist kolonisaatoritele. Misjonärid löid siin kirjakeele, kasutades kohaliku keele jaoks ladina tähestikku, õpetasid lugemist ja kirjutamist, et kergendada jumalasõna jõudmist iga saarlaseni. Misjonärid tõid sisse ka uusi kultuurtaimi, viljapuid ja koduloomi — lehma ja lambaid. Fidžilastel olid varem ainult sead, kanad ja arvatavasti ka koerad.

Misjonärid täitsid ka arsti kohuseid ja võitlesid inimsöömise vastu. Koos sellega aga pidasid nad mõttetut ja julma võitlust kohaliku kultuuri avaldustega — laulude, tantsude ja legendidega. Kõike seda käsitleti paganlusena. «Kahju,» — kirjutab Bellingshausen, «et koos haridusega on ära keelatud nende süütud naljad, tantsud ja mängud.

Fidžilased traditsioonilises «mene» rõivais.

Kolm fidžilast.

Fidži politseinik
Suva tänaval.

Fidžil on kolmeks kohali-
kuks keeleks inglise, fidži
ja hindi keel.

Misjonärid räägivad, et kõik saarlaste peod, laulud ja tantsud on tihedalt seotud ebajumalate kummardamisega. Uudishimu ajendil palusin saare kuningat, et ta käsiks saarlasi tantsida, tema aga ütles, et see on patt.»

1850. a. paiku tekkisid Fidžile valgete asulad. Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide vahel algas võitlus saarte alistamise pärast. Levukasse asus Inglise konsul. Tekkisid jutud Fidži annekteerimisest Inglismaa poolt. Valgete juurdevool suurenes, igaüks püüdis haarata paremat maad istandike jaoks.

Suguharupealikud müüsid suuri maa-alasid selleks, et saada rahaga osta relvi, püssirohtu ja tina kodusõdade jaoks. Maal polnud peaaegu üldse hinda, tehingud maaga olid aga lõpmatute konfliktide allikaks. Saarlased jätkasid sageli maaharimist müüdud maadel ja takistasid uute omanike asumist sinna. Fidžilased ei mõistnud tol ajal veel maamüügi tagajärgi. Annekteerimist nad mõistsid, kuid ei taibanud midagi «seaduslikust» võõrandamisest. Maatülid saidki paljude lahkkelide põhjuseks valgete ja fidžilaste vahel.

Valged, peamiselt inglased, rajasid saartele puuvilla-istandikke. Puuvill kasvas siin hästi, nõudmine selle järele suurenes, tõusid ka hinnad, eriti siis, kui algas Ameerika kodusõda ja peamised puuvillatootjad, lõunaosariigid katkestasid puuvilla ekspordi. Puuvillaistandike arv kasvas Fidžil kiiresti. Kui aga selgus, et Viti Levu ja Vanua Levu kuivemates osades kasvab hästi suhkruroog (oli mõningaid kohalikke suhkruroo sorte), hakati rajama ka suhkrurooistandikke.

Istandike pidev kasv tõi suuri muutusi saarte ellu. Suurenes nõudmine tööjõu järele, kuid kohapeal polnud seda piisavalt. Fidžilased ei sobinud tööks istandikes. Nad ei teadnud üldse, mis on regulaarne töö. Doktor Schweitzer, etnoloog ja primitiivsete rahvaste uurija kirjutab: «Mitte kuskil pole nõnda raske leida töökäsi, kui just primitiivsete rahvaste hulgas. Looduslaps on alati juhuslik tööline.»

Fidžilased vaatlesid tööd kui vahendit kindla eesmärgi saavutamiseks. Kui oli vaja ehitada maja või piroog, kogunesid nad ja töötasid visalt ning usinalt oma primitiivsete tööriistadega. Mingil juhul ei saa rääkida saarlaste laiskusest. Kui palju visa tööd nõuab see, et langeda metsas kivikirvega kõva puiduga suurt puud, tassida

see kohale, koorida ja lõhestada laudadeks, siduda lauad kookoskõitega tihedalt kokku, immutada teatud taimede vaiguga jne. Kui töö oli tehtud, tapeti siga, korraldati pidusööming ja puhati.

Põliselanike aiad ei nõudnud alatist tööd. Kui vajati vilju ja pähkleid, korjati neid puudelt. Oli vaja kala, püüti seda laguunist ilma erilise pingutuseta. Iga päev aga koidust hämarikuni selga painutada valgete istandikes — see kutsus vabadustarmastavates fidžilastes esile protesti. Nad suutsid end selletagi toita.

Rannasuguharude pealikud andsid küll meelsasti noori inimesi tööle istandikesse, saades vastukaubana relvi. Nad ei tahtnud aga vähendada oma sõjameeste arvu. Kui algas sõda, kutsuti kõik sõjamehed kokku. Tööle istandikes vaadati kui juhuslikule tegevusele. Fidžilastel olid oma toimingud, oma pidustused ja tseremooniad, omad istandikud, majade ja paatide ehitamine, tihnikutesse teede rajamine, omad sõjad. Neil lihtsalt ei jätkunud liigseid inimesi, kes valgete istandikes võiksid töötada.

See ei rahuldanud valgeid plantaatoreid. Nad seadsid sisse sunniviisilise töö, võtsid inimesed kinni, hoidsid neid laagrites valve all ja sundisid tööle. Fidžilased püüdsid põgeneda oma külla või naabersaartele. Siis hakkasid inglise plantaatorid otsima töölisi teistelt saartelt — Saalomoni, Uus-Hebriidi ja Gilberti saartelt ning alustasid orjade sissevedu. Orjakauplemine laienes kiiresti ja omandas sünge kuulsuse. «Mustade linnukeste küttide» — orjakauplejate — laevad sõitsid randa, relvastatud meeskonnad söötsid külla, nabisid mehed kinni, panid nad raudu ja viskasid laeva kiiluruumi. Mõnikord püüti töölisi ka «värvata», pakkudes näiliselt soodsaid tingimusi ja tasuta tagasisõidu kolme aasta pärast.

Fidžil kujunes orjakaubanduse keskuseks Levuka linn. Plantaator ei tundnud selle vastu huvi, kuidas orje hantliti. Ta ostis nad kõik ja viis raudus käsi oma istandikku. Orjakaubanduse õudused ja ebainimlik ekspluateerimine Fidži istandikes ei erinenud põrmugi olukorrast Ameerika lõunaosariikides puuviljaväljadel või Lääne-India istandikes.

Saarte elanikud osutasid sellele vastupanu. Nii mõnedki «värbajad» ja plantaatorid maksid sellise ebaseaduslikkuse eest kallist hinda. Saalomoni ja teiste saarte elanikud, arvates, et neid hiljem tapetakse ja ära süüakse, hak-

kasid mässama ja tapsid laevade meeskonnad, juhita jäänud laevad aga purunesid rahudel.

Istandikes ja okastraadiga piiratud laagrites relvastatud ülevaatajate valve all töötavad orjad surid sadadena üle jõu käiva töö, vähese ja harjumatu toidu ning haiguste tagajärjel. Orjakaubanduse õuduste vastu kuuldus juba protestihääli inglise progressiivsetes ringkondades, esitati järelepärimisi parlamendis. Võitluseks orjakauplemisega hakkasid 60. aastail Inglise sõjalaevad patrullima Melaneesia vetes. Edu oli aga väike, kuna orjalaevadel õnnestus tavaliselt peituda saarte labürinti.

Kogu selles valgete kultuurikandjate loodud seaduse- tuse ja julmuse ookeanis oli ainsaks oasiks Lau saarestiku idaosa, kus oli võimul Maafu, energiline Tongalt pärit pealik. Maafu pani siin kehtima tonga tavad. Ta kuulutas kogu maa enese omandiks ja mõõtis sellest igale välja riba tema teenetele ja seisundile vastavalt. Igaüks maksis makse kookosõliga, igaühel oli õigus oma maad harida. Valgetele ei müüdnud maad, ainult erandjuhul anti neile seda rendile.

Maafu süsteemil olid head tulemused. Tootlikud jõud arenesid rahva majanduselule ja ühiskondlikule korrale kahju toomata.

Hoopis teistsugune olukord aga kujunes Fidži peasaartel. 1874. aastaks oli siin võim näiliselt koondunud suguharupealiku Takombau kätte. Viimane oli tõeliselt ainult sildiks, tegelik võim kuulus käputäiele valgetele — istandike omanikele ja kaupmeestele, kes pidasid Fidžit ja fidžilasi enda omandiks.

Saartel valitses anarhia ja omavoli. Kõik seadused ja maksud olid soodsad ainult istandikeomanikele. Mehed pidid maksma 20, naised 4 šillingit rahas või natuuras. Raha aga ei olnud ja maksukogujad võtsid kõik — viimase sea, mati ja kalavõrgu. Kui fidžilane ei suutnud maksu tasuda, pandi ta kuueks kuuks vangi. Sellele ajale lisati veel trahvid ja suured kohtukulud. Nii pididki fidžilased töötama kaua aega tasuta neid maksustanud valgete istandikes.

Paljud alad Fidžil muudeti täiesti inimtühjadeks, kõik inimesed aeti valgete istandikesse, kus nad faktiliselt olid orjad. Nende endi majapidamised jäid hooletusse või jäeti hoopis maha. Siin väljendus istandike süsteem selle halvimal kujul. See ajastu peegeldub teatud määral ka

Jack Londoni teostes. Sellise süsteemi tulemuseks olid ülestõusud ja plantaatorite tapmine. Järgnenud karistus-ekspeditsioonidel aeti terved suguharud ja mitte milleski süüdi olevad inimesed kontsentratsioonilaagritesse. Koro saarele rajati suur laager, kust valged valisid orje tööle.

Tuhandeid töölisi veeti sisse Uus-Hebriididelt, Saalomoni saartelt ja mujalt küll jõuga, küll petlike lubaduste najal. Töötamise tähtaeg oli 3 aastat, aeg aga möödus ja keegi ei mõelnudki töölisi tagasi viia. Sel ajal oli puuvillaturul alanud langus, kuna sõda Ameerikas lõppes. Plantaatorid vaesusid, nad mitte ainult ei suutnud töölisi tagasi viia, vaid neil polnud ka millegagi töölisi toita. Tuhanded inimesed aga nõudsid kojupöördumist, keeldusid töötamast, mässasid ja süütasid istandikke.

Ei jätkunud laevu, sest orjakaubandus ei tasunud enam: kontroll sõjalaevade poolt muutus rangemaks ja kaptenid olid sunnitud orjade veost loobuma. Paljud töölisi vedavad kaptenid ei viinudki neid koju tagasi, vaid heitsid kuskile randa, sageli vaenulike suguharude juurde, kus nad hukkusid. Hülgaliselt vallutasid ja süütasid põlema laevu ka kannatuse kaotanud saarlased.

Olukord saartel muutus talumatuks. Seda kasutades kuulutas Inglise valitsus, kes juba ammu valmistus saari «oma kätte» võtma, 1874. a. oktoobris saared annekteerituks. Parimate lootustega andsid fidži suguharude pealikud võimu üle Inglise krooni esindajatele. Fidži kolooniale määrati Inglise kuberner. Inglise avalikkuse surve keelas koloonia valitsus orjatöö. Lubatud oli ainult vabatahtlik töö, samuti tõsteti palkasid. Tuhanded sisseveetud inimesed viidi sõjalaevadel oma saartele tagasi. Plantaatorid pidid tagasiveo garantiiks maksma riigile teatud summa.

Nüüd ärritusid ja hakkasid omakorda mässama plantaatorid. Olid nad ju annekteerimisest lootnud kergendust oma olukorrale ja seniste tingimuste paranemist, tegelikult aga muutus olukord veelgi halvemaks. Puuvill ei leidnud tarbijaid. Suhkruroog oli tasuvam, kuid polnud raha uute istandike rajamiseks, peamiseks takistuseks muutus aga uuesti terav töö käte puudus. Järsku hakkas saartel möllama veel eurooplaste toodud kohutav epideemia — leetrid, mis viis hauda kolmandiku Fidži elanikkonnast. Rahvaarv vähenes kohutava kiirusega.

Inglismaa progressiivsete ringkondade surve anti välja.

ranged seadused, mis reguleerisid fidžilaste töid. Sai selgeks, et täieliku väljasuremise vältimiseks tuleb fidžilastele luua soodsamad elutingimused ja eelkõige tagada neile harjunud, endine eluviis — et nad jääksid elama oma küladesse, elaksid oma tavade kohaselt, hariksid oma põlde ja aedu ning alluksid oma pealikutele. Koloniaalvalitsus tunnustas nende õigust teatud osale päritavast maast, mida keegi ei tohtinud osta ja samuti nende õigust korraldada oma asju kohalike pealikute juhtimisel.

Plantaatorid tõstsid kisa. Nad ei saanud fidžilasi kasutada ega melaneeslasi ja polüneeslasi sisse vedada. Valitsus, näe, ei hoolitse Fidži tootlike jõudude arendamise ega koloniseerimise huvide eest. Väljapääs olukorrast leiti sel teel, et lubati kokkulepete alusel sisse tuua töölisi Indiast. Briti-India valitsusega sõlmiti kokkulepe, mille põhjal agendid värbasid vabatahtlikke ümberasuajaid Indiast ja sõlmisid nendega töölepinguid. Lepingu kohaselt pidi tööline teenima Fidžil viis aastat ükskõik millises istandikus ja lisaks veel viis aastat vabal valikul ükskõik kellena või kus. Tähtaja möödumisel võisid «migrandid» vabalt tagasi sõita Indiasse, muidugi, kui nad tahtsid. Töölevõtmise kulud tasus plantaator. Kokkuleppe järgi pidi iga 1000 tööliste kohta olema vähemalt 40 naist.

1879. aastal tõi laev «Leonidas» Fidžile esimese partii indialasi, 481 töolist. Selline süsteem kehtis üle neljakümne aasta. Peamiselt suhkrurooistandikes töötavate indialaste arv suurenes kiiresti nii juurdeveetavate kui ka juba Fidžil elavate indialaste juurdekasvu arvel.

Indialased leidsid Fidžil üldiselt hoopis paremad elutingimused kui ülerahvastatud põllumajanduslikus Indias, kus parem maa kuulus ainult suurmaaomanikele. Ka olid nad harjunud raske tööga istandikes.

Kõigele vaatamata oli see siiski pooleldi orjatöö, möödunud aegade igand. Indialased hakkasid nõudma suuremat palka ning paremaid elamistingimusi endile ja oma perekondadele. India ühiskonnategelased protesteerisid oma kaasmaalaste raske ja rõhutud seisundi vastu. 1916. aastal avaldas India valitsus protesti ja luges endised lepingud kehtetuks, 1920. aastaks aga said juba kõik indialased vabaks.

Suurem osa indialastest asus elama vabade farmeritena ostetud maadele või ka rentnikena, kasvatades suhkruroogu ja teisi kultuure. Paljud tegelesid väikekaubandu-

sega, käsitööga, asusid tööle transpordis (takso- ja bussijuhid), paljud omandasid hariduse ja töötavad tehnikute, arstide ja ehitajatena jne. Praegu on indialased Fidži rahvastikus arvuliselt esikohal. Nad elavad pea eranditult Viti Levul ja Vanua Levul, kus neid hinnatakse olevat 170 000 inimest.

Huvitav on vaadata mõningaid arve. 1911. aastal sündis 40 000 indialasest ainult 27 protsenti Fidžil. 1936. aastal oli 85 000 indialasest juba 72 protsenti sündinud Fidžil. 1946. a. oli Fidžil sündinud juba 85 protsenti, ülejäänud 15 protsendist aga elas rõhuv enamuse Fidžil üle 15 aasta.

Suurem osa fidžilasi on tagasi pöördunud oma külladesse ja tegeleb põllumajanduses, töötades oma põldudel ja aedades, banaani- ja kookospalmi istandikes. Mõned neist töötavad ka linnades ja kullakaevandustes.

Suhkrurooistandikud on kõik suurte kompaniide käes, neid harivad indialastest rentnikud. Puuvilla Fidžil ei kasvatata.

«VITJAZ» FIDŽIL

12. detsembri varahommik. Töötab tulla vaikne, selge ja päikesepaisteline päev. Hommikul tõttame professor Bogoroviga varakult turule. Kohalik turg on alati huvitav. Näed, millega kaubeldakse, mida müüakse, tutvud kohaliku tööstuse ja põllumajanduse kõikvõimalike saadustega, kohtad kõigist rahvustest inimesi ja näed nende igapäevast elu. Turg asub siinsamas sadama lähedal.

Väljusime sadamasillale ja kohe äratasid meie tähelepanu kahe laohoone avatud ukSED. Esimene on kopraladu. Ta on üleni täidetud magusalt lõhnavate valkjashallikate kopralõikudega — küpse kookospähkli kuivatatud tuumadega. Mõned mustanahalised töölised puistavad koprat kottidesse.

Kopra on suhkru järel teine peamine väljaveoartikkel Fidžil. 1955. a. veeti koprat välja 2 650 000 naela eest. Suur osa koprast töödeldakse samas Suvas. Üsna lähedal tossab vabrik, kus koprat tükeldatakse, peenendatakse ja pressitakse välja kookos- ehk palmiõli. Kookosõli tarvitatakse toiduks, kasutatakse margariini ja paremate seepide tootmiseks. Siinsamas Suvas töötab ka kookosõlil baseeruv seebitehas, mis varustab seebiga kogu Okeaniat. Jääk läheb kariloomade ja kanade toiduks.

Eelkõige on kookospähkel aga kohalike elanike tähtsaks toiduaineks. Pähklituumad süüakse lihtsalt toorelt või puruks tambitult, sellest valmistatakse maitsvat kookoskreemi, mida kasutatakse lisandina mitmesuguste toitide juurde. Fidžilased armastavad üldse tarvitada liha- ja kalatoitude juurde mitmesuguseid taimseid lisandeid.

Jahedat värsket kookospiima on meeldiv ja karastav juua. Bellingshausen kirjutab: «Värskendasime end kookosveega. Kuuma ilmaga ja väsimuse korral on värsk kookosvesi senituntud jookidest parim.»

Peaaegu kogu kookospähkli saak kogutakse fidžilaste aedadest ja väikestest palmisaludest.

Naabruses asuv ladu oli pooleldi täidetud suurte raskete spiraalikujuliselt keerdunud trohhuse karpidega (inglise keeles *troka shell*). Töötlemata karp on kaetud halli porika lubjakorraga. Kui see asetada lahjendatud happesse, lahustub lubi ja nähtavale ilmub imeilus hõbedaselt läikiv pärlmutter. Trohhuse karpide püüdmine on rannaäärsete suguharude peamiseks tulualaks. Aastas veetakse välja peaaegu 30 000 naela väärtuses karpe. Eriti rohkesti veetakse neid Prantsusmaale, kus neist tehakse pärlmutternööpe ja muid esemeid.

Jätnud hüvasti sõbralike, laialt naeratavate pikakasvuliste fidži töölistega, kes kinkisid meile kummalegi paari suuri karpe, suundusime turule, mis hommikuti kihab rahvast. Turg on igati korralik — pealt kaetud ja seinte asemel metallvõrestik, mis soodustab head ventilatsiooni. Lettidevaheline põrand on betoonist.

Läheme kalamüüjate juurde. Laial valgetest läikivatest kividest letil on kuhjadena eri sorti võõrapäraseid kalu. Leti kohal kulgeb paljude avastega veetoru, millest kalu pidevalt kastetakse, nii et nad püsivad jahedate ja niiske-tena. Ma pole ihtüoloog ega suuda seepärast kõiki nähtud söödavaid troopikakalu loetleda. Oli pikki, haugi meenutava pea ja tahapoole painutatud hammastega barrakudasid, keda siin kardetakse rohkem kui haisid. Nägime ka ilusaid, kuid juba värvituks muutunud kõrgelaubalisi kuldmakrelle ja suuri laiaseljalisi tuunikalu, keda püütakse peamiselt avamerel, ning mitmesuguseid väikesi korallrahudel elavaid ereda värvusega troopikakalu. Kalu püüavad fidžilased, müüvad aga valgesse rõivastatud indialased. Nad ütlesid meile ka kalade kohalikke nimesi, kuid neid oli võimatu meelde jätta. Leti kohal ripub tahvel, kuhu kriidiga on märgitud mürgised kalad, mida ei tohi müüa.

Enne väljasõitu osteti turult laevale mitmesuguseid värskeid kalu ja meil oli võimalus maitsta tuuni, barrakuudat ja teisi troopikavete kalu. Muuseas, veel tuunikalast. Maailma kõige agaramad kalapüüdjad — jaapanlased — tegelevad praegu tuunipüügiga peaaegu kogu Vaikses ookeanis. Vähe aega enne meid sõitis Suvasse suur Jaapani tuunipüügilaev, mis teostas püüki Fidži rajoonis.

Samas kõrval asuval letil müüakse muid mereloomi. Lõbusad, lumivalgeid hambaid välgutavad noored fidžitarid pakuvad mitut sorti krabisid, krevette, kõikvõimalikke karpe ja tiguseid. Täielik zooloogiamuuseum.

Siseneme turu peahoonesse, suurde puu- ja juurviljaosakonda. Kaupmehed on peamiselt indialased, kuid palju on ka fidžilasi ja isegi hiinlasi. Pea hakkab ringi käima kõikvõimalike puuviljade rohkusest. Suured ananassid, hiiglaslikud banaanikobarad. Banaan on tähtsamaid kohalikke kultuurtaimi, mida tarvitatakse hulgaliselt toiduks ja veetakse ka välja. Väljaveoks vajatakse alles rohelist banaane, mis valmivad veo ja hilisema säilitamise ajal. Need ongi banaanid, mida meie tunneme. Fidžilt veetakse banaane peamiselt Austraaliasse ja Uus-Meremaale. Banaanid, mis kogutakse kohapeal tarbimiseks, on suured, kollased ja aromaatsed. Euroopas selliseid ei tunta. Saame teada, et on olemas tavaline, kivikesteta aedbanaan ja metsik, kivikestega banaan, mida süüakse ainult küpsetatult. Ananassid toodi Fidžile eurooplaste poolt, banaan aga on vana kohalik kultuurtaim, mis oli peamiseks toidukultuuriks juba Fidži avastamise ajal. Paljusid puuvilju teadsime varem küll nime järgi, kuid näeme neid alles esimest korda. Müüjatelt saame teada, et need suured ümarad kollased viljad ongi kuulus mango (*Mangifera indica*), mis ei kannata eksporti. Mango vili on tõepoolest väga isuäratav, meeldiva hapukasmagusa maitsega, kuid nõrga tärpentinilõhnaga.

Kollased ovaalsed melonikujulised viljad kuuluvad melonipuule. Neid kutsutakse *popo* või *papaia* (*Carica papaya*). Nõrk tärpentinilõhn rikub pisut selle üldiselt meeldiva vilja maitset. Ananassi- ja papaialõikeid süüakse Fidžil tavaliselt salatina.

Leivapuu (*Artiocarpus altilis*) viljad on suured nagu kõrvitsad. Mango ja banaanid maksavad neli penni nael, hea ananass — üks šilling. Meil pole veel Fidži raha, kui aga seda saame, tahame kõike proovida.

Näeme ka meile tuttavaid puuvilju — õunu ja apelsine, kuid need on sisse veetud. Apelsine tuuakse teistelt Okeania saartelt (Samoalt), õunu Uus-Meremaalt. Õunu ja pirne Fidžil ei kasvatata. Räägitakse, et nad vajavad talvist puhkeperioodi. Siinsed puud, kookospalmid ja banaanid, kannavad vilja kogu aasta jooksul.

Puuviljad, eelkõige ananassid ja banaanid on tähtis

eksportkaup. Aastas veetakse välja 150 000 naela eest puuvilju, peamiselt Uus-Meremaale.

Juurvilja laudadel on kodune ja tuttav kartul, kapsas, arbuus — kultuurid, mida Okeaaniasse tõid eurooplased. Hoopis rohkem on kohalikke juurvilju. Suured jamsi (*Dioscorea*) mugulad ja ümarad suured, 2—3 kilosid taro (*Colocasia* või *Xanthosoma*) mugulad. Neist tärklikerikas- test juurviljadest, mida süüakse keedetult või küpseta- tult, saavad fidžilased põhilise osa süsivesikutest. Neid söövad meelsasti ka inglased. Meie varustusagent mister Simpson jutustas, et tema abikaasa küpsetab lõunaks sageli taro ja leivapuuvilja. Küpsetatud leivapuuvilja ma pole söönud, tooreid aga maitseisin mitu korda. Vili mee- nutab ehituselt melonit. Südamikus olevate seemnete ja kõva, toorelt toiduks kõlbmatu koore vahel on veniv magus mass, mida sõime hea meelega. Kohalikud elani- kud väidavad, et leivapuuvili maitseb kõige paremini küpsetatult.

Lettidel on palju kookospähkleid, nii tooreid kui valmi- nuid, mille kuiv kiuline ümbris on $\frac{3}{4}$ ulatuses kõrval- datud. Kui raputada toorest pähkli, on kuulda, kuidas sees vulksub kookospiim. Pähkli ostavad hulgaliselt nii mustad, valged kui ka indialased. Laialdaselt kasutatakse toitute lisandina pähkliuust saadud kookoskreemi, mis on tõepoolest väga maitsev.

Meie tähelepanu köitis siinne tubakas, mida müüdi jämedate pikkade aromaatsete palmikutena.

Huvitav on lugeda kolmes — inglise, fidži (ladina täh- tedega) ja hindi keeles kirjutatud kuulutusi. Mõned neist on küllaltki veidrased: «Ära logele turul asjatult. Otsid, siis mine». Nagu kõikjal, nii armastatakse ka Fidžil sageli asjata lonkida turul.

Külalised, turistid ja meie meremehed otsid suveniiri- deks kõikvõimaliku kujuga koralle, küll valgeid, küll vär- vilisi, suuri ja raskeid rõõneskarpe ja igasuguseid muid kirjusid eredavärvilisi troopilisi karpe. Osteti ka päris- maalaste mänguasju — maalitud lõustadega kookospähk- leid, väikestest karpidest keesid, odavaid piroogimude- leid jne.

India kaupmehed kutsuvad ja meelitavad eriti meid, venelasi, kellesse nad suhtuvad erilise poolehoiduga. India- lased on haritud inimesed ja loevad siin väljaantavaid või kodumaalt saadetavaid ajalehti, nad on poliitikaga kursis

ja teavad kõike Nehru külaskäigust Nõukogude Liitu. Vestluses meiega ongi armastatumaks teemaks Nõu- kogude ja India rahvaste sõprus ning koostöö kolonia- lismivastases võitluses.

Turuesine väljak on autosid täis. Palju on indialastest juhtidega taksosid. Möödub busse, mille juhid on samuti kõik indialased. Sõidavad kirevalt riietatud fidžila- sed ja tagasihoidlikes traditsioonilistes sarides india nai- sed. Nad sõidavad linna ümbrusest, sageli ka kaugematest küladest turule sisseoste tegema või müüma. Suvas on arvuliselt ülekaalus indialased. 25 000 elaniku hulgas on 13 000 indialast, 6600 fidžilast, 2300 eurooplast, 1500 «pooleurooplast» ja ligi 1000 hiinlast. Teisi rahvaid, polü- neeslasi ja mikroneeslasi samuti umbes 1000 ümber.

Mister Hackett, kes töötab kuberneriga juures eriüles- annete täitjana (*public officer*) ja on kohalike asjadega hästi kursis, jutustas meile palju huvitavat Fidži indialas- test. Ta varustas meid lahkesti ka ametliku väljaandega «*Fiji Information*».

Kell 11 saabus laevale mister Simpson, et saata kapte- nit panka raha järele. Kapten palus mind kaasa sõita, et võiksime kahekesi keelelistest raskustest jagu saada. Mis- ter Simpsoni «Vanguard» peatus Uus-Lõuna-Walesi (Aust- raalia) panga avara hoone ees. See on hele hea õhustu- sega hoone, mille katusel pöörlevad käratult suured pro- pellerid. Teenistujad on siin enamasti inglased, harva ka indialased.

Meid juhitakse pangadirektori kabinetti. Kuni kestavad läbirääkimised ja vormistatakse tšekk, toob sihvakas lop- sakate mustade lokkis juustega fidžilasest teener puust tassid siinse traditsioonilise joogi *janguna*'ga, mida val- mistatakse kava juurtest. Rüübatakse järjekorras kooni- listest vezipuust tassidest või kookospähkli koorest. Min- git pidu, tseremooniat või tutvumist ei toimu fidžilastel selle traditsioonilise joogita. Kava juurte leotis omab nõrka narkootilist toimet. Arvatakse, et ta mõjub ainult jalgadele, mitte peale. Nähtavasti tuleb juua väga palju tassitäisi, et veidigi tunda seda mõju. Meie vähemalt ei tundnud peale üsna meeldiva soolaka maitse mitte midagi.

Lõpuks on ka tšekk vormistatud ja meie raamatupidaja saab kassast Fidži naelad. Need on väärtuselt peaaegu võrdsed Inglise rahaga, 111 Fidži naela võrdub 100 Inglise naelsterlingiga. Kogu ekspeditsiooni koosseis ootab kan-

natamatult oma osa, sest tahetakse proovida küll mango, küll leivapuuvilju, osta suveniire ja teha taksoekskursioon. Linnas on huvitavam kõndidagi, kui taskus on veidi kohalikku raha.

Jõudsite vaevalt autosse istuda, et sõita tagasi laevale, kui meid peatas inspektor ja teatas, et mister Simpson on rikkunud liikluseeskirju. Nurgal, panga juures on lubatud peatuda ainult 15 minutit, meie auto aga seisis seal kaks tundi. Toimus nii tavaline, kuid kohalikke tingimusi arvestades siiski pisut omapärane lugu. Meie peremees, jõukas valges ülikonnas inglane, nii-öelda kolonisaatori võrdkuju, tunnistas end süüdi ja palus heatahlikumat suhtumist, öeldes, et sõidutab Vene laeva kaptenit jne. Karmtumedanahaline inspektor kontrollis juhiluba, luges veel moraali ja austusest vene meremeeste vastu, lõpuks halastas.

Jõudnud laevale leiame kajutis, ekspeditsiooni ülema juures eest külalisi — kuberneris esindaja mister Hacketti, sadamaülema ja veel kellegi. Mister Hackett esitas laeva juhtkonnale ja vanematele teaduslikele töötajatele ametliku kutse külastada Seadusandliku Nõukogu, nii-öelda kohaliku parlamendi istungit. Mister Hackett on Fidži kauaaegne elanik, tunneb saari hästi ja jutustab šampanjapudeli juures palju huvitavat siinsest elust.

Vastuseks küsimustele indialaste kohta tutvustab ta meile Fidži indialaste ajalugu. Indialased kohustusid saartel hästi ja nende arv tõusis 1957. aastaks 200 000-le, ületades juba fidžilasi, keda on 150 000. Indialaste juurdekasv on 16 inimest tuhande kohta aastas, fidžilastel aga viimastel aastatel 11 inimest, hiinlastel 13 inimest tuhande kohta. Eurooplasi elab saartel ligi 15 000. Fidžilased olid mitu aastat väljasuremise lävel ja alles viimastel aastatel on märgata murrangut paremuse suunas.

Tunneme huvi, milline oli siinne rahvastik enne saarte avastamist. Hacketti sõnade järgi eeldatakse, et enne eurooplasi ületas elanike arv ligikaudsetel andmetel 200 000. 1850. a. paiku misjonär Thomas Williams, kes uuris põhjalikult saari, hindas elanike arvu 150 000-le. Sama arv kehtib ka 1874. a., saarte annekteerimise aasta kohta. Suhtlemine valgetega ja viimaste võimutsemise soodustasid rahvaarvu kiiret vähenemist. Ainuüksi leetrite ajal 1875. a. suri ligi 40 000 inimest.

Eriti kiire rahvaarvu kahanemine toimus «plantaator-

luse» perioodil, mil tuhandete päriselanike normaalne eluviis ja tavad hävitati. 1881. a. toimunud esimese rahvaloenduse andmetel elas kõigil saartel ainult 114 748 inimest. Ka pärast Fidži muutmist Inglismaa kolooniaks jätkus pidev elanikkonna väljasuremine. Mitmesugused epideemiad — läkaköha, influentsa, pea-seljaaju meningiit ja teised — kogusid rikkalikku lõikust õnnetute saarlaste hulgas, kel polnud immuunsust sissetoodud haiguste suhtes.

Viimase kümne aasta jooksul on olukord tunduvalt paranenud. 1906. a. oli esimene aasta, mil elanike arv laskis vähenemast. 1918. a. kogu maailmas möllanud influentsa ei säästnud ka Fidži saari ja viis kahe kuuga hauda 7000 inimest. 1956. a. andmeil on fidžilaste arv 150 000. Peamine pahe tänapäeval on tuberkuloosi laialdane levik ja ikka veel suur laste surevus.

Jutustan lühidalt veel Fidži «parlamendi» külastamisest. Kokkulepitud ajal sõitis meile järele kuberneris esindaja ja viis meid istungile. Seadusandlik Nõukogu asub uues lihtsa arhitektuuriga hoones, mille katuselt kerkib kõrge torn. Istungisaal on väike, aga ilusa viimistlusega. Esiseinal ripuvad nelja Inglise kuninga või kuninganna portreed: Victoria, Edward VI, George VI ja praegune kuninganna Elizabeth. Nende vastas on Fidži kuberneris foto ja keskel Fidži ülempealiku Takobau portree, kes 1874. a. alistus Inglise kroonile.

Parlamendis on esindatud kolm põhilist rahvusrühma — fidžilased, indialased ja inglased. Igas kuurias on viis inimest, neist kaks määrab kuberner, kolm valitakse rahva poolt. Peale nende kuulub kogusse 13 inglise ametnikku. Seega on inglastel enamus alati kindlustatud.

Fidžilastest parlamendiliikmed on kohalike suguharude pealikud, nagu valitult pikakasvulised, kuid euroopalikult rietatud. Indialased on riides nii nagu indialased ikka, selliselt, nagu näiteks meil mäletatakse Nehrut tema külas käigult Nõukogude Liitu.

Asusime publikule määratud kohtadele. Arutati mitmeid küsimusi, eriti aga küsimust, kas lubada fidžilastel õlut osta ja juua. Asi on selles, et on olemas seadus, mis kõige rangemalt keelab eurooplastel müüa fidžilastele alkohoolseid jooke — viina, konjakit ja viskit. Nende müümise või fidžilase viinaga kostitamise eest karistatakse saartelt väljasaatmisega. Fidžilased, nagu ka teised

rahvad, pole harjunud alkoholiga, jäävad kergesti purju, erutuvad ega pea piiri. Alkohoolsed joogid on kohalikele põliselanikele palju halba tekitanud. Sellised karmid seadused kehtivad ka paljudel teistel Okeania saartel — Uus-Kaledoonial, Uus-Britannial jne.

Sel istungil otsustati lubada müüa fidžilastele ja india lastele õlut. Palju fidžilasi elab linnas, on saanud hariduse, töötab juhtivatel kohtadel ja parlament pidas võimalikuks fidžilastest parlamendiliikmete soovil võtta keeld õllelt. Sel ja järgmistel õhtutel sumises baar lõbusatest õllekruusi taga istuvatest tumedanahalistest noormeestest.

Istungi lõpul pöördus inglise parlamendirühma vanem (*Top Englishmen*) mister Scott Nõukogu nimel meie poole lühikese tervitusega, juhtides tähelepanu Fidži ajaloos esimese Vene laeva saabumisele, märkides vene teadlaste ja kapteni osavõttu istungist ja lõpetades üldise aplausi saatel oma kõne vene sõnadega «*Ваме здоровье!*».

Pärast istungit paluti meid astuda siseruumidesse, kus tutvusime parlamendiliikmetega. Kõik toimus väga sõbralikult. Mister Scott kutsus meid õhtuks enda juurde teed jooma.

Pärast parlamendist lahkumist siirdus meist osa lähedalasuvasse Fidži muuseumi. Uletasime avara staadioni, kus mängitakse jalgpalli, ragbit ja teisi mängu Uus-Meremaa, Austraalia ja teiste meeskondadega, ning läksime botaanikaaeda. See on tegelikult kaunis park, kus kasvab palju puuliike. Eriti rohkesti kasvab siin palmiliike ja teisi kohalikke puid. Pargis asub ka Fidži muuseum.

Muuseum on väike, asutatud alles 1953. aastal, kuid huvitav ja hästi organiseeritud. Tema asutaja ja direktor doktor Derrick on ajaloolane ja geograaf, kes tunneb hästi Fidžit, on oma ala entusiast, armunud Fidžisse ja fidžilaste tõeline sõber. Ta on elanud Euroopas ja Austraalias, kuid on veendunud, et Fidžist paremat paika maa peal pole. Kuigi tulime ebasobival ajal, pärast muuseumi sulgemist, astus mister Derrick, saanud teada, et oleme teadlased Vene laevalt, kohe meie juurde ja juhtis meid kaua mööda muuseumi ringi, andes huvitavaid seletusi.

See sõbralik ja tagasihoidlik tööpluussis teadlane, kes kogu oma energia pühendab armastatud alale, meeldis meile väga. Järgmisel päeval suundus doktor Derrick meie zooloogidega mangroovsoodesse, et meile isiklikult näi-

data kõike huvitavat. Muuseumis töötab ta üksinda koos oma abilise, noore fidžilasega, kasvatades sellest endale asendajat.

Muuseumis on palju etnograafia-alaseid väljapanekuid, hoopis vähem ruumi on pühendatud loodusele. Fidži saared olid kunagi kuulsad oma suurte, 30—40 meetri pikuste lahingupiroogide poolest, mis mahutasid kuni 150 inimest. Selliste piroogide järele tuldi siia Tonga, Samoa ja teistelt saartelt. Muuseumis pole ruumi sellise suure laeva jaoks, kuid välja oli pandud selle piroogi tüüraer, mida annab neljal tugeval mehel tõsta. Sellist piroogi juhtis ka neli, õigemini kaheksa meest, sest ahtris oli kaks tüüraeru kõrvuti. Välja on pandud pirooge Fidžilt, Tonga, Gilberti ja teistelt saartelt. Kõik nad on vezipuust, mis on väga tugeva puiduga ja inglise keeles tuntud «*greenhearti*» nime all.

Purjed punuti pandaanilehtedest. Samast vezist valmistati ka lõigetega kaunistatud rasked sõjanuiad. Vaatleme ka teisi esemeid — puust viskodasid, mille teravik on kalaluust või karpidest. Fidžilased, nagu kõik Melaneesia rahvad, kasutasid ka vibu ja nooli, mida polüneeslased ei tundnud.

Väljapanekute hulgas on suurepäraseid fidži käsitööesemeid, mis on kogu Vaikse ookeani piirkonnas kõige kaunimad, suurtest karpidest valmistatud puhkpille, puust trumme, suuri kolmjalal seisvaid koonusekujulisi janguna valmistamise anuma, mis on samuti uuristatud vezipuust ja mida kasutati suurtel rahvapidustustel.

Meie tähelepanu äratavad kollasest puust neljajarulised kahvlid. Neid kasutati inimliha söömiseks. Igasuguseid toite söövad fidžilased käega, kuid inimliha võtmist käega keelas tabu, seda pidi Fidžil sööma erilise kahvliga. Saarlaste elu muutis keerukaks lõputu hulk kõikvõimalikke keelde, tavaid ja rituaale, millest paljud on senini säilinud. Muide, praegu ostavad perenaised kauplustest täpselt samasuguseid kahvleid, kuid salati jaoks.

Huvitavad on õhukesed *tapa* kangad, mida tunti nii Fidžil kui Polüneesias. Neid valmistati erilise mooruspuu (*paper mulberry*) koorest. Praegu on need oskused kadumas. Fidžilased, eriti daamid, eelistavad osta kirevat mantsesteri riiet, emailnõusid ja muud kaupa.

Muuseumi zooloogiaosakonnas olid huvitavamateks metsades elavate, õigemini elanud metsikute kanade ja

sigade topised. Mainitud loomad toodi saartele juba enne eurooplaste tulekut. Need kodusead ja kanad, keda näeme külades praegu, on eurooplaste toodud sigade ja kanade järglased. Nägime ka mõnd kohalikku madu: üht mürgist madu, väikest fidži boad ja teisi.

Jätsime hüvasti meile meeldima hakanud doktor Derrickiga, palusime teda «Vitjazile» külla ja läksime laevale.

Õhtupoolikul lonkisime linna mööda. Kõik ostsid endale lühikesed püksid, mil'eta on troopikas raske elada. Vestlesime indialaste ja fidžilastega, kellest paljud töötavad linnas. Kõik räägivad inglise keelt ja neist on kerge aru saada. See pole kohutav «pidžin-ingliš», mida räägitakse Uus-Gineal või Saalomoni saartel. Esitame kõikvõimalikke küsimusi ja saame järk-järgult teada siinsetest elu- ja töötingimustest ning kohalikest tavadest. Kõikjal kohtame kõige sõbralikumat suhtumist.

Paljud inimesed on juba viibinud *russian ship'*il (Vene laeval), kus neile kõike näidati. Nad on vaimustatud selt-simehelikest kohtumistest nõukogude meremeestega, mõningaid on palutud lõunale. «Vitjaz» oli nendel päevadel tõepoolest nagu sipelgapesa. Viie päeva jooksul külastas laeva umbes 10 000 inimest.

13. detsember. Hommikuks on plaanitud ekskursioon troopikametsa. Meie botaanikud tutvusid juba eriteadlastega kohaliku Maaviljeluse Valitsuse (*Agricultural Board*) botaanika osakonnast. Organiseeritakse retk metsa ja ka mina olen kutsutute hulgas.

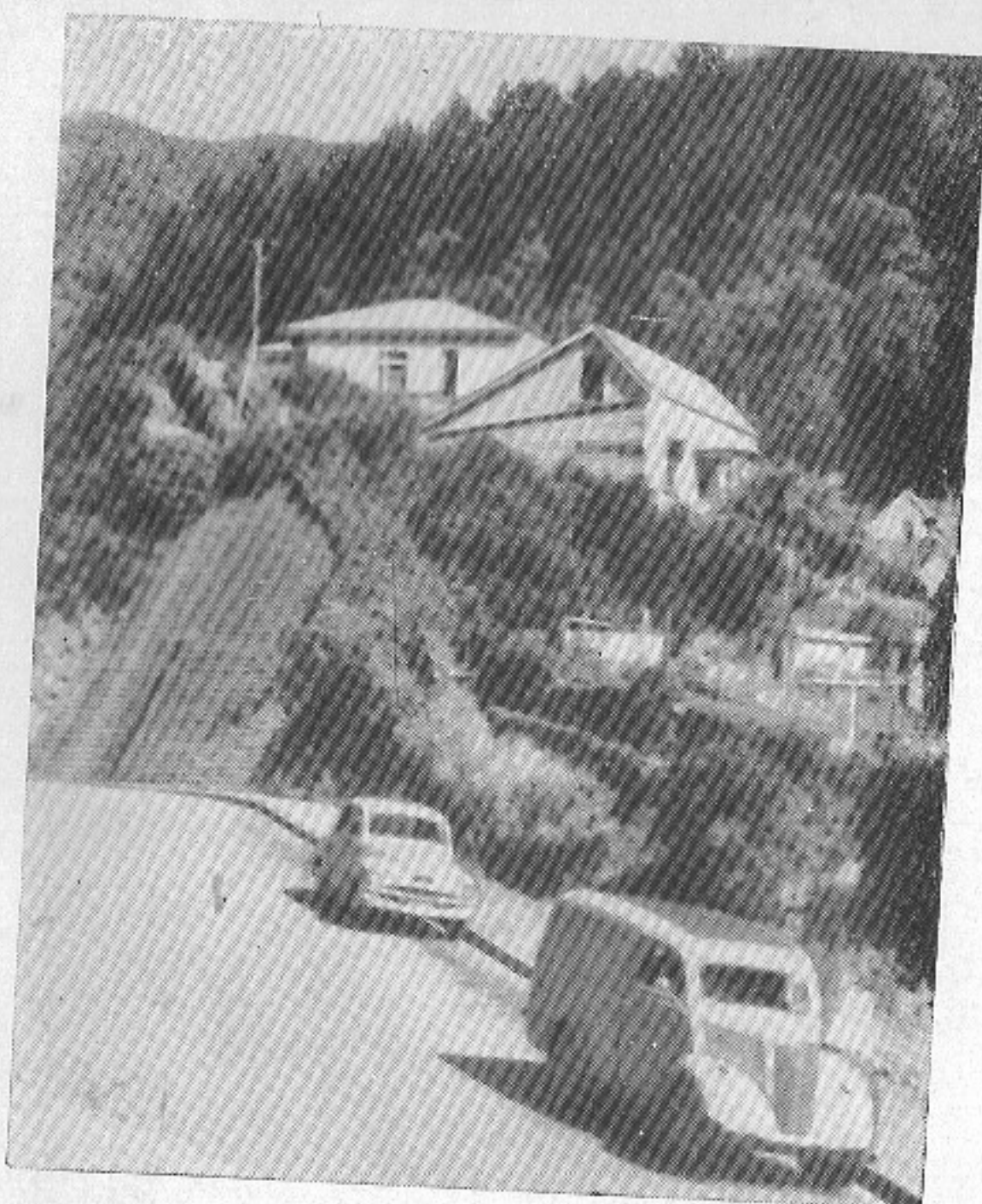
Sõidame kahe autoga. Ühte juhib ekskursioonijuht mister Parham — osakonna vanembotaanik. Teises autos sõidab meiega kaasa noor fidžilane Dominique Coray, samuti botaanik, tagasihoidlik sümpaatne noormees. Tal on kaasas herbaarvõrk, et koguda meie botaanikutele herbaariumi jaoks taimi.

Dominique on pärit Suvast 100 km kaugusel asuvast külast. Seal elavad ta sugulased ka praegu. Dominique lõpetas seal kooli, seejärel põllumajandusliku kolledži Suvas, spetsialiseerus botaanika alal ja töötab praegu Maaviljeluse Valitsuses laborandina. Neil päevil sooritab ta eksamid ja saab vanemlaborandiks. Mister Parhami sõnade järgi on Dominique väga andekas ja püüdlik töötaja ning on võimalik, et teda saadetakse Uus-Meremaale ülikooli edasi õppima. Dominique on säilitanud tihedad sidemed koduga, kuhu ta sõidab igaks nädalalõpuks.

Uus-Meremaa pealinn Wellington.

Wellingtoni kote-
žite rajoonis.

Wellingtoni muuseum.

Sõidame haruldaselt heal asfaltteel, mis ümbritseb kogu Viti Levu saart ja kannab «Kuninganna tee» (Queens Road) nime. Möödume suurest haiglast ja meditsiiniinstituudist, mille avamisel viibis Suurbritannia Okeania valdusi külastanud kuninganna Elizabeth.

Juba teel juhib Dominique meie tähelepanu kõigele, mis võiks võõramaalast huvitada. Külades kasvab kaht liiki kookospalm. Tavaline, Okeaanias kasvav kookospalm ja madalam, malai kookospalm, mille pähklid kasvavad viiekaupa koos. Näeme ka pandaane, mille pikkadest lõhestunud lehtedest punutakse matte ja purjesid, mangopuid ja kõrgetüvelisi suurte lehtedega leivapuid. Väga dekoratiivsena mõjub erkpunaste õitega ülekülvatud «leekpuu», *flamboyant tree*.

Madalamatel kohtadel metsalagendikel paelub pilku üksikult või väikeste saludena kasvav tohutu, laia ja tiheda võraga puu. See on *Inocarpus edulis* — fidžipäraselt *ivi*. Ivil on paks kollakas koor ja väga tihe lehes-
tik, mille varju on keskpäevase kuumuse eest mõnus pügeda. Üks selline puu kasvab Suva kesklinnas peatänava ristumiskohas.

Läbisime umbes 20 kilomeetrit, jätsime siis autod ja sammusime edasi metsa suunduval jalgrajal. Esialgu kõnime alles «kultuurmetsas». See on hõre, harvendatud mets, kuhu on aklimatiseerimise eesmärgil istutatud katseks palju kasulikke liike. Hästi kasvab siin punane puu ja mitmed männiliigid, milliseid kasutatakse mööbli valmistamiseks.

Mida rohkem edasi, seda tihedamaks, liigirikkamaks ja metsikumaks muutub mets. Eriti hämmastav on puuliikide rohkus. Palju on ka puukujulisi sõnajalgu, kogu mets on liianidega läbi põimitud.

Mister Parham ütleb kõigi meile tundmatute liikide nimed ja jutustab, mille poolest nad on huvitavad. Sageli, kohates tundmatut taime, on ta sunnitud Dominique'ilt abi paluma. Ma ei mäleta juhus, kus noor fidžilane poleks teadnud antud taime kohalikku ja ladinakeelset nime, kuigi mitmetel taimedel puudusid sageli vastavad ingliskeelsed nimed. «Üllatav», märkis Parham, «et fidžilased, kellel puudus kirjakeel, tundsid eranditult kõiki puid, põõsaid ja rohttaimi, uurisid nende omadusi ja andsid kõigile nime.»

Mister Parham ise elab Fidžil juba 25 aastat. Tema isa oli samuti botaanik, tuntud teadlane ja üks siinse teadusliku seltsi *Fiji Society* organiseerijatest ja juhtijatest. Uhingu töid kingiti ka meie ekspeditsioonile. Noor mister Parham, samuti nagu doktor Derrick, on eluga Fidžil rahul ja tal pole vähematki soovi Fidžit mõne teise elukohaga vahetada.

Parham ja Dominique osutavad üksikule metsa kohal kõrguvalle okaspuule. See on kauripuu ehk dakua (*Agathis vitiensis*), millest saadakse hinnalist puitu. Praegu on neid hiiglasid Fidžil vähe alles jäänud. Dominique jutustab, et mägimetsades võib kohata veel hiiglaslikke, 7–8-meetrise ümbermõõduga kauripuid, mille vanust hinnatakse 600–700 aastale.

Palun Dominique'i mulle näidata vezipuud ja varsti ta osutabki noorele tumedale lehtedega puule. Vezi (*Intsia bijuga*) on tuntumaid puid Fidžil. Nagu juba märkisime, tehti vezi ilusa kollakaspruuni värvusega väga tugevast puidust kuulsaid fidži pirooge ja teisi esemeid.

Pilku köidavad puukujulised sõnajalad. Need on suured, kõrged puud, mille lehed sarnanevad harilikele sõnajalgadele. Fidžilased kasutavad nende tüvesid katuseharja otsas olevate puunikerduste valmistamiseks.

Mister Parham juhib meie tähelepanu mitmesugustele epifüütidele, millest paljud on julmad parasiidid. Peatume suure harulise puu juures, mille oksaharude vahele on kinnitunud süütu välimusega taimeke. Selle juured on tihedalt kinnitunud puukoore külge. See on vuga (*Metrosideros polymorpha*). Peatselt nägimegi teist vugavõsundite tihedast võrgust ümbritsetud puud. Peremeespuu on surmale määratud. Vuga ulatub maapinnani, tema juured tungivad mulda ja tast saab iseseisvalt elav puu, peremeespuu aga hakkub ja kõduneb niiskes troopilises metsas kiiresti. Vuga kasvab enamasti kõrgematel kohtadel. Tasandikel, merele lähemal, asendub ta teise parasiidi — bakaga (*Ficus obliqua*). See on parasiteeriv viigipuu, mis alustab elu täpselt samuti nagu vugagi. Saades peremees-aimel parasiteerides küllaldase kasvuhoo, sirgub baka suureks puuks, mis sageli kõrgub madalama metsa kohal. Bakalt laskuvad alla õhujuured, millest maapinnal arenevad lisatüved umbes nagu banjanilgi.

Varsti hakkas tihedasse metsa raikutud teerada laskuma ja viis meid kuristikku, mille kaljuste pervede vahel voo-

las kiirevooluline ojake. Veidi allpool sööstis oja hõbedase joana sügavasse kanjonisse. Oja kaljused tiheda troopilise taimestikuga kaetud kaldad, joa kohin, tundmatute lindude meloodilised häälsused, meie tumedasilmne tõmmu häbelik ja tagasihoidlik saatja — kõik see andis lausa imelise võlu puhkusele, mida nautisime pärast väsitavat kõndimist võsastunud, juurtega kaetud rajakesel keset aurudest küllastunud, niisket ja kuuma troopilist metsa.

Tahtsin väga endale mälestuseks mingit fidžilaste tööriista või tarbeeset, näiteks pandaanilehtedest matti. Eriti igatsesin vibu ja nooli, mille puhul ilmnevad fidžilaste taibukus ja sajandite pikkused kogemused. Vibu praegu enam ei kasutata, kuid Dominique lubas pühapäeval kodus paluda oma onu, kunagist kuulsat vibumeistrit, et too mulle vibu teeks.

Esmapäeva hommikul laevale tulles oli Dominique tujust ära, tähtaeg oli liiga lühike. Onu teeks meelsasti vibu, kuid kaks-kolm päeva nõuab juba sobiva materjali leidmine jne. Meie aga lahkume Fidžilt juba homme. Dominique tõi mulle ilusa mati ja lisas kohmetult naeratades, et tal on kaasas ka meke, juhuks, kui see peaks mind huvitama. Meke on lõhestatud servaga, eredaks värvitud pandaanilehtedest lühike seelik, mida mehed mõnede fidži rahvatantsude ajal kannavad. Võtsin heameelega ka meke ja suutsin suure vaevaga sundida Dominique'i, kes oli omakasupüüdmatu nagu kõik fidžilased, vastu võtma kas või väikestki tasu.

Niisama huvitav ekskursioon ootas meid pärastlõunal. Läksime korallrahule. Keegi ettevõtlik Fidžil ammu kodunenud sakslane oli endale ehitanud paksust klaasist põhjaga kaatri. Umbes poolteise meetri pikkuse klaasplaadi kaudu oli merepõhi hästi nähtav.

Kaatril, mille meeskonna moodustavad peremees, selle naine ja 12-aastane poeg Johnnie, teevad turistid huvitavaid väljasõite korallrahudele.

Meid koguneb umbes 20 inimest ja asume teeale. Kaatri peremees tunneb suurepäraselt ümbritsevat merd ja juhib oma laevukest kindlalt eemal valendava lainemurru suunas. Meie all on veel sügav meri ja läbi klaasi paistab ainult tume vesi. Juba muutub vesi heledamaks, sügavus väheneb ja meie silmadele avaneb korallrahu muinasjutuline maailm.

Madalal, meetri-poolteise kaugusel kaatri põhjast pais-tavad heledas päikesevalguses kõikvõimalikud elus korallid, küll suured ja põõsaina hargnenud, küll nagu üma-rad väikestest üksteisega põimunud harudest tassid, kord kerakesed või jälle harulised põõsakujulised korallid. Kohati on kogu vaateväli tihedasti korallidega kaetud. Kõik need on elavad korallid, mille okstele kinnituvad väikesed elus korallpolüübid — rohelised, kollased, kah-vatuoranžid, violetsed ja mõnikord ka punased. Siinsete korallide lubiskelett on valge, punaseid koralle siin ei ole. Punased korallid elavad Vahemeres ja Punases meres.

Väljalülitatud mootoriga libiseme aeglaselt rahu kohal, päris-päris põhja ligidal, vahete-vahel põhja riivates. Korallide keskel näeme suuri roosasid, violetseid ja kollaseid merianemoone oma peente sulgjate niidikestega või jämedate liikuvate kombitsatega, millega nad haaravad ja topivad suhu saaki.

Soojas päikesest valgustatud vees elab kõige mitme-kesisem loomastik. Ronivad vähid, noolena möödub kal-maar. Kõige tähelepandavamad on korallrahude kalad — erksinised, vikerkaarevärvilised, kollase ja mustavöödili-sed, punased siniste täppidega. Ühed seisavad liikumatult, just nagu poseerides oma ereda rüüga, teised ujuvad aeg-laselt ja kaovad äkki millegi üle ehmudes ainsa hetkega silmist. Klaasi all ujuvad meist mööda veealuse riigi imed.

Päikesest üleujutatud merepõhi kaob ootamatult ja asendub sügava pimedaga lõhanguga, seejärel kerkib süga-vusest uuesti korallrahu merianemoonide, teokodade ja punaste, siniste ning kirjude kaladega.

Olemegi korallrahu serval. Meie all asuvad pimedad ookeanisügavused. Mootor pandi käima, sõidame edasi, sihiks tasase põhjaga madal mereala, mida peaaegu kõi-gist külgedest piiravad veepinnani ulatuvad vanad korall-moodustused. Selles väikeses ja madalas laguunis saab sukelduda ja oma käega merépõhjast koralle korjata.

Koos mühisevate lainetega lipsab kaater kitsa läbipääsu kaudu laguuni. «Siin on sügavus 2—2,5 meetrit,» sõnab meie kapten, «kes oskab, võib sukelduda.» Riietume kii-resti lahti ja hüppame üksteise järel vette. Kohe paista-vad silma korallide valged täpid. Mõni on kaasa võtnud sukeldusmaski, millega nägi põhja palju paremini. Tükk koralli lahti murda, tõusta veepinnale, asetada korall

kaatri külge seotud paati ja uuesti sukelduda — see ei nõua erilist osavust.

Varsti kogusime tubli saagi. Meiega koos sukeldus ka Johnnie, kes on kogenud allveekütt. Parimad korallid ongi tema püütud. Olime nii innuga ametis, et ei märga-nudki, kui vesi muutus järjest sügavamaks ja sukelduda oli raskem. Lähenes tõus. Lisaks tugevnes ka tuul, laine-murd mõirgas raevukamalt ja kapten palus meid kaatrisse tulla. Oli aeg tagasi sõita.

Kuni end kuivatame, kostitab perenaine meid termo-sest kuuma teega ja maitsvate koduste küpsiste ning keeksiga. Tõepoolest eeskujulik teenindamine!

Möödume rannikurahu lainetevahust ja maabume sada-mas. Valge, raske ja hapra koormaga pöördume tagasi laevale, täis unustamatuid muljeid korallrahul viibimisest.

Teine rühm «Vitjazilt» oli samal korallrahul mõõna ajal, mil sügavus ei ulatunud üle ühe meetri ja korjas peoga koralle nii nagu metsas korjatakse seeni.

Korallrahul kõndimiseks tuleb sandaalid või tuhvlid jalga panna, sest peened teravad lubjastunud nõelad tun-givad naha sisse, murduvad seal ja tekitavad valutavaid raskesti paranevaid haavu.

Ohtul läksime koos kapteni, tema esimese abi ja pro-fessor Bogoroviga parlamendiliikmele mister Scottile külla. Mister Scott on advokaat, elab mugavas kotedžis viie-kuue kilomeetri kaugusel asuvas eurooplaste linna-osas. Maja ümbritses «L»-tähe kujuline terrass. Sellisel terrassil puhuvad tuuled igast ilmakaarest. Terrassilt ava-nob suurepärase vaade Suva lahele ja ookeani avarus-tele.

Maja on mugavalt ja kaunilt, troopilises stiilis sisusta-tud. Põrandatel matid, madal mööbel. Sissekäigu juures on kaks hiiglaslikku rõõneskarpi, millest kumbki kaa-lub umbes kümme puuda. Peremees on nad toonud Gil-berti saartelt.

Mister Scott sündis Fidžil, kuhu rändas juba tema vana-isa. Kuuleme jällegi tuttavaid sõnu: «Lahkuda Fidžilt? Ei mingi hinna eest. Sõita külla Inglismaale või Austraaliasse, saata poeg sinna õppima ja tellida sealt naisele tualette — seda võib. Aga elada, kus võiks olla veel parem elada kui Fidžil? Siin on passaatide tõttu alati soe, kunagi pole lämmatavalt palav. Pole udusid, malaariat ega moskiitosid!»

Õhtule kutsutud väike seltskond huvitas meid, nii nagu meie olime huvitavad nendele, kes polnud veel kordagi nõukogude inimesi näost näkku näinud. Ja nüüd veel selline valik: kaks nõukogude teadlast, nõukogude mere-meet ja nõukogude komissar! Külaliste seas oli meile tuttav mister Hackett abikaasaga, elava ja jutuka inglannaga, mister Johnson — rikas ettevõtja, laevaomanik, kopra ülesostja, vaalapüügi organiseerija, kaubandusfirma omanik jne., kes osutas elavat huvi meie ekspeditsiooni ja meie elu suhtes. Kohal oli veel kohaliku ajalehe «Fiji Times» väljaandja ja toimetaja. Ajalehes oli avaldatud juba mitu teadet Nõukogude uurimislaeva saabumisest ja intervjuu ekspeditsiooni ülemaga. Ajalehe korrespondenti hämmastas eriti see, et laeval on 21 naist, neist viis teadlast, sealhulgas üks professor. Professor Filatova oligi Fidžil viibimise ajal Suva kõige populaarsemaks kujukse.

Mind aga huvitasid külaliste hulgast kõige enam kaks fidžilasest parlamendiliiget, kohalike suguharude pealikut. Üks neist oli Vanua Levu saarelt, teine Lau saarestikust. Mõlemad olid võrdlemisi noored pikakasvulised ja laiaõlgised hiiglased. Vanua Levu saadik oli väliselt fidži tüüpi — tumeda nahaga, kräsus juustega, mis olid küll püüdnud, ja paksude huultega. Pronksikarva pealik Lau saartelt oli enam eurooplaste sarnane ja põlvnes Tonga polüneeslastest. Mõlemad pealikud rääkisid vabalt inglise keelt ja olid kõige järgi otsustades haritud ja asjatundlikud inimesed.

Vestluses nendega selgus palju huvitavat fidžilaste eluolust. Suurem osa, peaaegu 85 protsenti fidžilasi elab külas. Olles kujunenud vana patriarhaalse korra baasil, oli ja on nende ühiskondlik kord suurel määral «kooperatiivne». Kõiki töid ja toiminguid tehakse ühiselt. Ühiselt kasutatakse ka maad ja jagatakse põllu- ning aiasaadusi, ühiselt käiakse õngitsemas ja võrdselt jagatakse saaki. Ühiselt ehitatakse ka maju, hoitakse korras metsaradu ja teid ning hoolitsetakse küla puhtuse eest.

Eraomanduslikud tunded on vähe arenenud isegi isiklike tarbeesemete suhtes. Kehtib vana kere-kere komme, mille järgi iga tuttav või sugulane võib küsida endale, mis talle meeldib. Küsitut mitte loovutada peetakse häbiks. Noor, mõned kuud linnas töötanud fidžilane pöördub külasse tagasi uue kohvri, kirju särki ja käekella

uhke omanikuna. Väga tõenäoliselt aga on vaevalt nädala möödudes kell juba teise randmel, kohver rännanud naabermaajja ja särki küsinud endale sugulane. Ta teab aga, et kui tal on midagi vaja, võib ta sama kergelt rahuldada oma soove ja nõudmisi.

Loomulikult ei saa fidžilastel nende praeguse sotsiaalmajandusliku arengutaseme juures üksikisikul varandust koguneda ega eraettevõtteid tekkida. Inglise administratsioon, püüdes kaubatoodangut suurendada, stimuleerib igati eraettevõtete rajamist, mis Fidži tingimustes soodustab kohalike elanike ekspluateerimist. Sedalaadi katsed on lõppenud edutult, kuna suurem osa rahvastikust eelistab vana, kollektiivset eluviisi külas.

Fidžilastele on täielikuks vastandiks indialased, kellel eraettevõtlikkus ja eraomandi kogumine on väga arenenud. Indialastel on üsna levinud vähem ettevõtlike kaasmaalaste ekspluateerimine ja nendelt liigkasuvõtmine. Sageli teevad vaesed indialased tööga oma võla tasa.

Fidžilased, nagu jutustas pealik, ei tea, mis on vaesus, pauperism. Inimest, kes vanaduse, haiguse või mõne muu õnnetuse tõttu ei suuda töötada, toetab külakogukond. Seda peetakse täiesti endastmõistetavaks, on ta ju üks omadest ja tal peab olema kõik, mida ta vajab.

Muidugi, kaasaeg on toonud muutusi ka fidžilaste ellu, suhtlemine kõrgemal tsivilisatsioonistmel olevate inglaste ja indialastega pole jäänud mõjuta. Elu külas muutub. Fidžilased kasutavad liiklemiseks autosid ja kaatereid, käivad linnas Euroopa päritoluga kaupu ostmas. Linn kutsub ja peibutab noori, neil on külas igav, nad armastavad kino ja teisi lõbustusi. Väike osa fidžilasi ongi juba eelistanud elu tööstuskeskustes elule külas. Nad on küll vähemuses, kuid nende arv kasvab ja nad etendavad juba tähelepandavat osa saarte tööstuses. Inglise võimud püüavad küll eraldada fidžilasi india töölistest. Kuid Fidžil on juba loodud progressiivsed ametiühingud, mis ühendavad mõlema rahva eesrindlikumat osa.

Kullatööstuses töötab üsna vähe fidžilasi. Kulda leiti Viti Levu saare põhjaosast Tavua lähistelt. Praegu töötab siin kolm kullatööstuskompaniid ja aastase kullatoodangu väärtus on üle 5,55 miljoni naela. Kullatootmine asub Fidži majanduselus tähtsuselt kolmandal kohal (suhkru ja kopra järel). Kullarajooni töölisasula Vatukuolo on suuruselt teine Suva järel.

Linnas töötavad fidžilased ei kaota sidet külaga ja kodustega. Küla oli ja jääb keskpunktiks, mille ümber on koondunud kogu nende elu.

Määrame homseks vastuvõtu ametiisikutele laeval. Kella 5 paiku ei lastud enam laevale meie arvukaid külalasi, sest varsti saabub kohale kogu kõrgem ametkond koloonia kuberneriga eesotsas. Kuberneriga on kaasas tema naine ja tütar, parlamendiliikmed ja kõrgemad ametnikud.

Ekspeditsiooni ülem ja kapten tutvustavad külalisi põhjalikult laevaga, ekspeditsiooni varustuse ja kollektsoonidega. Seejärel siirdutakse koos külalistega messiruumi kaetud laudade taha. Elavas vestluses jõuab aeg märkamatult kella kaheksani. Kuberner sööb Ronald Harvey, lõbus 50-aastane mees, pidi kella seitsme ajal kuskile sõitma, kuid tal oli nii lõbus ja mugav, et ta saatis adjutandi teatama kindlaksmääratud visiidi muutmisest.

Inglased pidasid lugu lauaviinast ja nõukogude šampanjast, heeringast, punasest kalamarjast, krabidest ja teistest suupistetest. Eriti maitstes neile laeval küpsetatud värske nisuleib, mida nad sõid isukalt ja palju, öeldes, et kui neile antaks sellist maitsvat leiba, aga mitte seda valget pehmet ja maitsetut «vatti», mida nad kodus tarvitavad, siis sööksid nad leiba niisama palju kui venelased.

Fidžilased ja indialased ei joonud alkohoolseid jooke, samuti sõid indialased vähe. Lahkumise eel tegi kuberner sõbraliku ja vaimuka sissekande külalisraamatusse, tänades selle eest, et neile näidati huvitavat varustust, millega uuritakse ookeanisügavusi ja «avastatakse saladusi, mida kuningas Neptunus varjab oma ruumikas rinnas», ühtlasi avaldas ta rahuldust vene teadlaste ja meremeestega tutvumise ning koos veedetud meeldiva ja lõbusa õhtu üle. Kuberner soovis edu ekspeditsioonile ja õnne kõigile laevalviibijatele.

Kõrged külalised ei jõudnud veel laevalt lahkudagi, kui saabusid vähem kuulsad, kuid mitte sugugi vähem tere tulnud külalised — noored fidži üliõpilased pedagoogilisest kolledžist, kellega olid juba tutvunud meie õpetatud naised Z. A. Filatova ja N. G. Vinogradova. Kolledž asub Suvast 10 kilomeetri kaugusel. Üliõpilastega koos tulid ka mõned inglise ja fidži õpetajad. Saabunud kuulusid kolledži isetegevusrühma.

Laevatekk muutus lavaks, messiruum kostümeerimisloaks. Troopikaõhtu kiiresti saabuvas pimeduses nautisime kontserti fidži rahvatantsudest ja -lauludest. Sõjanuiadega käes esitasid mehed sõjatantse, kõlas tütarlaste meloodiline ja õrn *vakamalolo*-laul, laulis segakoor, tütarlapsed esitasid graatsilisi, erakordselt rütmilisi tantse. Kontsert katkes vihmahoogude tõttu sageli. Vahepeal joosti messiruumi ja veedeti aega lõbusalt vestluste ja naljadega, kuni kontsert võis uuesti jätkuda. Hiljem tantsisid meie teadlased ja meremehed fidži neiude ja noormeestega fidži muusika saatel ühiselt euroopalikke tantse. Sõprusõhtu möödus väga soojas ja sõbralikus õhkkonnas, lahku mindi alles tükk aega pärast keskööd.

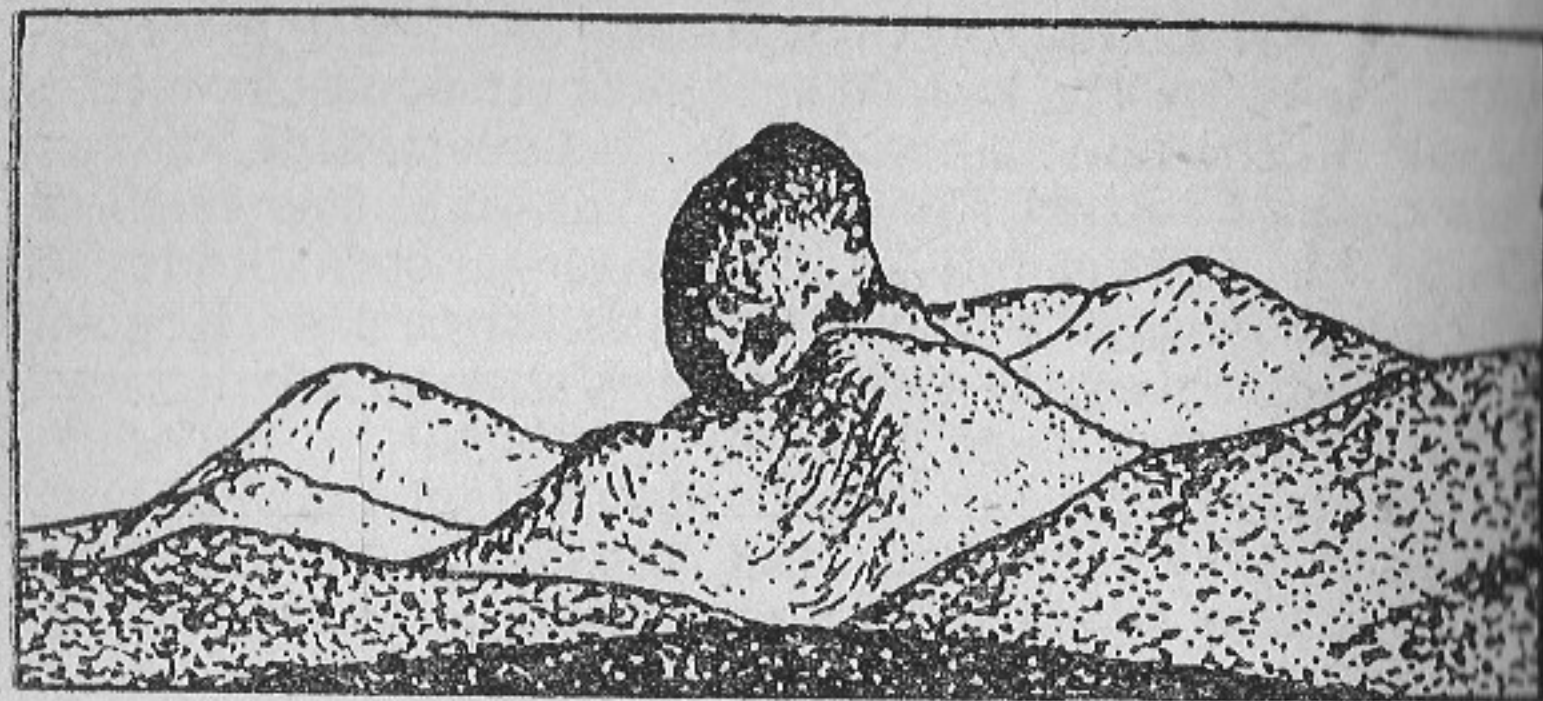
Pühapäev, 15. detsember. Turg ja kõik ärid on suletud. Onneks on kõigil juba Suvas palju tuttavaid ning korraldatakse hulgaliselt ekskursioone. Koos kohaliku geoloogilavalitsuse geoloogidega läheb meist osa geoloogilisele ekskursioonile, teised siirduvad õpetajatega maalilisele Rewa jõe. Rewa on saare suurim jõgi, mis alamjooksul umbes 60 miili ulatuses sobib laevasõiduks. Mind ja professor Bogorovi kutsus endaga kaasa kapten, kellele kell 9 hommikul tuleb järele meie tuttav mister Simpson.

Mister Simpson teeb ettepaneku sõita autoga ümber saare mööda Queens Roadi. Tee kulgeb kord rannikul, kord läbib pikki tammisid pidi jõesuudmetes kasvavaid mangroovtihnikeid, siis jälle läheneb mägedele. Suva lähedal näitab mister Simpson meile üksikut sõrmekujulist kaljut, mida fidžilased tunnevad Rama, inglased Joske's thumbi (Joske'i põial) nime all. See terav tipp nagu mitmedki selletaolised koosneb vastupidavast andesiitlaavast, mis on vulkaani lõõris tardunud ja säilinud tänaseni, kuna kogu vulkaan on ammu juba kulutatud.

Mister Simpson on vana Fidži elanik, kes varem töötas põllumajanduse alal, juhtides ühe suure kompanii farme. Ta annab meile põhjalikke seletusi ja vastab asjatundlikult kõigile küsimustele.

Möödume india farmerite majakestest. Indialased rendivad maad suurelt suhkrukompaniilt «Colonial Sugar Refining Company», mis on neelanud kõik teised suhkrutööstuse ettevõtted Fidžil ja omab praegu suhkrumonopoli ning piiramatut võimu Fidžil. Majakesed on enamasti standardse välimusega, ehitatud puidust ja lubjaga val-

Joske's thumb.

gendatud. Parema tuulutamise eesmärgil on mõned majad ehitatud vaiadele.

Farmerid kasvatavad suhkruroogu, mida nad müüvad kompaniile selle poolt kindlaks määratud hindadega. Lisaks sellele kasvatavad nad oma tarbeks riisi, maisi ja nisu.

Tee viib mööda tiheda rohuga kultuurkarjamaadest, kus söövad kariloomad ja india farmerite hobused. Kohati kasvatatakse ka Indiast toodud seebusid.

Kõige suuremad karjamaad ja tõukari kuuluvad tapamajadele, mis varustavad Suvat värske lihaga ja toodavad ka lihakonserve.

Möödume ka külade lähedusse jäävatest fidžilaste istandikest. Neis kasvatatakse maniokki, taro ja jamssi. Maniokk on mitmeaastane Lõuna-Ameerika päritoluga taim, mis kaasajal on Okeaanias laialdaselt levinud. Manioki mugulatest valmistatakse tähtsusest jahu, tapiokki.

Kihutasime mööda 8—10 meetri kõrguste puudega kautšukiistandikust, mis näis olevat maha jäetud. Meie juht seletas, et kunagi oli kautšukipuude kasvatamine ja kautšuki tooraine, lateksi tootmine Fidžil tulutoov, praegu aga väheneb kautšukitoodang pidevalt, kuna Indoneesias ja Lõuna-Ameerikas toodetakse hoopis odavamalt kautšukit.

Uletasime silla Sigatoka jõel, mille suue kaob suurtesse mangroovisoodesse, ja nägime taamal raudteesilda ning

põhja poole suunduvat raudteed. See 440 miili pikkune raudteeliin rajati spetsiaalselt suhkruroo veoks istandikest suhkrutehastesse. Kaks korda nädalas veetakse raudteel ka reisijaid ja seejuures tasuta. Reisijatel, peamiselt pärismaalastel, pole suhkruveoks määratud platvormidel kuigi mugav sõita, kuid mister Simpson jutustas, et fidžilastele pakub sõit meeleut löbu ning toimub naljade ja naeru saatel.

Sõidame Viti Levu loodeossa. See kuulub juba «kuiva» läänepoolsesse vöötmesse, kus sajab peaaegu kaks korda vähem kui saare idaosas, näiteks Rewa orus või isegi Suvas. Siin puudub lopsakas troopiline taimkate, mis meid Suva ümbruses nii vaimustas, ka palme on vähe. Laialdastel aladel kasvab ainult kõrge rohi, palju on häid karjamaid, üha suureneb suhkrurooistandike arv. See on indialaste kuningriik, fidži külasid on siin vähe, kõikjal kohtame india farmerite väikesi külasid. Fidžilased elavad peamiselt Viti Levu idaosas, Rewa viljakas orus ja saarestiku väiksematel saartel.

Enne seda, kui mister Simpson asus firma «Burn Filp & Co» teenistusse, töötas ta pikemat aega suhkrukompaniis ja elas indialaste keskel. Ta tunneb hästi Fidžil elavate indialaste elu-olu. Suurem osa Viti Levu indialastest on siin sündinud ja pole kunagi oma isade maad näinud.

India rahvastikku kuulub palju rahvaid ja enamus neist on ka Fidžil esindatud. Seetõttu on siin palju keeli, uske ja tavaid. Kuna suhtlemine ja kontakt eri rahvaste vahel on siin tihedam kui kodumaal, on kõik need erinevused tunduvalt vähenenud.

Põhja-Indiast tulnud asukad räägivad hindi, Madrase ümbrusest pärit indialased tamiili keelt jne. Erinevate rahvaste püüe kõnelda ühist keelt oleks peaaegu viinud kohaliku dialekti, nn. fidžin-bati kujunemisele, mis erineb õigest hindi keelest niisama palju kui Okeaania pidžin-ingliis Oxfordis ja Cambridge'is tarvitatast inglise keelest (*kings english*). Õnneks on praegu see žargoon peaaegu unustatud ja kõik kõnelevad veidi moonutatud hindi keelt.

Usulised erinevused on suured, kuid Fidžil on rohkem kannatlikkust, vähem vaenulikkust ja teravat vahetegevust kui Indias. Suurem osa indialasi usub hinduismi, mis jaguneb mitmeteks sektideks. Ligi üks seitsmendik indialasi on muhamediusulised. Neil on ilusad india muha-

meedlaste pühakodade stiilis templid. Ka muhameedlaste seas on mitmeid sekte. 2 protsenti indialastest tunnistavad ristiusku.

Siinsed indialased, kes on sündinud Indias, kuulusid paljudesse kastidesse, vähesed kõige madalamatesse kastidesse, paljud põlluharijate kasti, mõned isegi kõrgematesse, eesõigustatud kastidesse. Asjaolu, et indialane lah-kub Indiast, teeb ta oma kastist väljatõugatuks, temast saab *outcast*. Laevadel inimesed segunesid, sõid toitu, mis oli valmistatud iidseid traditsioone arvestamata. Veelgi enam seguneti barakkides, kuhu kõik ilma valikuta paigutati. See kõik võrdsustas inimesi, kastid kaotasid oma tähenduse, eesõigustatud oma privileegid, kõige madalamad tõusid kõrgemale neile kastilises ühiskonnas seatud piiridest.

Külades ja asulates pole enam kastidesse eraldumist, lapsed käivad vabalt kõigile ühistes koolides. Sööke ja jookke valmistatakse ja tarvitatakse tavaliselt arvestamata. Sünni ja abiellumise või surmaga seotud usupühasid ja usundlike traditsioone säilitatakse, kuid põhiliselt on Fidži indialased vabanenud vanade tavade mõju alt, kastilised erinevused on aga täielikult kadunud. Seda on eriti huvitav märkida seoses sellega, et isegi praegune India valitsus on võimetu jagu saama kastilistest erinevustest. Selline on majanduslike suhete jõud.

Kaks rühma — pandžaabid ja gudžaratid (Lääne-Indiast), kes kuuluvad sikhi usku, on «võrdsustamisest» üsna vähe mõjustatud. Tavaliselt on nad sõjaka välimusega pikakasvulised habemikud, kes kannavad peas turbanit ja vööl traditsioonilist kinžalli. Pandžaabid on enamasti farmerid ja harivad põlde, gudžaratid aga on vähem paikse eluviisiga, rändavad meeleldi ja tegelevad enamasti kauplemisega suurtes linnades. Nende hulgas on vastavalt perekonnatraditsioonidele kaupmehi, rätsepaid, kingseppi, kullasseppi ja juuksureid. Kogunud teatud summa raha, mis Indias moodustab juba varanduse, rändavad nad sageli tagasi kodumaale oma töövilja nautima.

Nagu juba märkisime, kasvatab suur osa indialasi suhkruroogu kompaniilt renditud maal. Lühiajalise rendi puuduseks oli asjaolu, et talupojad, kes ei tundnud end maa peremeestena, kurnasid maa välja, võttes sealt kõik, mida nad vähegi suutsid. Sageli kasutati ka maade edasi-

rentimist, seejuures sageli korduvat. Selle tulemusel oli maaomaniku (suhkrukompanii või eraomaniku) ja maa-harija vahel 4—5 vahendajat.

Teine põhjus, mis pidurdab indialastest talupoegade heaolu kasvu, peitub võlgades. Majapidamise rajamiseks vajab farmer raha. Suhkrukompanii annab tulevase saagi peale avanssi, indialased võtavad aga meelsamini suuremaid summasid ja satuvad võlaorjusse. Lisaks nõuavad pidustused, pulmad ja muud sellised sündmused palju raha, prestiiži säilitamiseks ei või aga neist loobuda. Minnakse jälle võlausaldaja juurde suure protsendiga laenama. Sageli ei suuda farmerid kogu elu jooksul võlgadest vabaneda.

Viimasel ajal esineb nooruse juures tendents minna linnadesse, kus otsitakse «puhtamat» elukutset. Turistidele paistabki, et Suva on «väike India». Mister Simpson ei kiida seda heaks, sest Fidži majanduse aluseks on ikkagi põllumajandus.

Mõni sõna ka külas elavate indialaste välimusest. Meeste rõivastus on tavaline, euroopalik, domineerib valge värv. Naised ja neiud kannavad india rahvus-rilet — sari, tükikest valget kangast, mis on elegant-selt ümber keha mähitud. Kanga ots katab sallina pead. Nägu ei kaeta kinni, võisime korduvalt imetleda noorte indiata-ride ebaharilikku ilu. Naiste range eraldatus on siin kadunud.

Meie sihtpunktiks oli Koro Levu laht. Maalilist lahte ääristavad palmid, jumalikul plaazil pimestab silmi valge koralliliiv. Lahe rannik on paradiislike Lõunamere saarte võrdkuju. Ookeani ja haide eest kaitseb teda ranniku-raham, kus pidevalt kohiseb lainemurd. Lahesopis asub väike maaliline küla.

Pärismaalaste koro (küla) osutus aga silmapetteks. Selle asemel nägime pärismaalaste küla stiilis ehitatud moodsat hotelli. Tõeline Koro Levu küla asub miili kaugusel. «Mängukülas» näivad üksikud majakesed tõeliste päris-maalaste onnidena (*ijavu'dena*). Katused ja seinad on kookospalmi lehtedest punutud. Lehtede all aga on betoon-seinad, onni sees elekter, vann, kuum vesi. «Küla» kõrval on bambusest fidži bangalo-stiilis ehitatud restoran ja kohvik baariga. Üks päev sellises majakeses maksab väga palju ja on kättesaadav ainult ameerika ärimeestele, kes tulevad siia välja puhkama ameerika tsivilisatsiooni

askeldustest ja kärast ning suplema vaikselt, päikesest soojendatud läbipaistvas vees.

Mister Simpson kostitas meid eeskujuliku lõunaga selle ameerika tegelinskite «puhkekodu» luksuslikus restoranis. Talle ei tulnud kindlasti pähegi mõte, et meile oleks palju vastuvõetavam ja huvitavam olnud lihtne eine fidži külas.

Fidžil veedetud päevad olid muljeterohked. Raamatus ei jõua jutustada kõigist kohtumistest ja geograafiliselt huvitavatest kohtadest, kus viibisime.

Lühikese ajaga, täpsemalt mõne päevaga tekkisid ekspeditsiooni liikmetel sõbralikud suhted kõigi elanikkonna kihtide ja rahvuste esindajatega. Laeva külastasid küll Suva intelligentsi esindajad — botaanikud, geoloogid, arstid, agronoomid, metsateadlased, küll töölised ja farmerid, autojuhid, meremehed, koduperenaised, auväärased fidži matroonid ja saledad ning sihvakad india daamid, inglannad — administratsiooni ja teiste asutuste ametnikud, küll õpetajad, üliõpilased, koolilapsed ja loendamatult hulk mustasilmalisi india ja fidži mudilasi, kes hulasid ja korraldasid laeval lõbusaid mänge.

Eriti sügav sõprus sidus meid fidžilastega, esmajoones noortega. Fidžilased üllatasid mind oma taktitunde, tagasihoidlikkuse ja enesevalitsemisega. Oli meil ju tegemist tavaliste maainimestega või siis sadamatöölise ja laadijatega. Alati olid nad sõbralikud ja naeratavad, lõbusad ja samaaegselt tagasihoidlikud, nagu mingi kaasasündinud taktitunde ja sisemise väarikusega.

Tahaksin jutustada ühest veidrast episoodist. Olime vaevalt jõudnud Suva sadamas kai äärde, kui juba kogunes uudishimulikke ja tekkisid esimesed kõnelused laevalolijatega. Kuna ma ei juhtunud nägema kogu sadamas ühtki koera, küsisin noorelt fidžilaselt, kas saarel on üldse koeri. Ta vastas, et on ja et nendega käiakse jahil. Sellega meie vestlus lõppeski. Kahe-kolme päeva pärast, kui lonkisin hommikul turul, tuli minu juurde tõmmu 13—14-aastane poiss ja küsis inglise keeles:

«Kas te tahtsite meie koera näha?»

«Jah.»

«Lähme, ma näitan teile.»

Ta viis mind toreda auto juurde, mille tagaistmel istus koer, valgetäpilise punane tavaline karjakrants. Täna poissi, imestades ühtlasi, kuidas ta suutis mind 150 «Vit-

jaz» inimese seast meeles pidada, seda enam, et ma ei vastelnud koerast üldse temaga. Ta küsis, kas on vaja veel koeri tuua. Vastasin, et pole vaja ja pakkusin talle vaeva eest mõne šillingi. Poisike tegi imestusest suured silmad ja keeldus tasust.

Rääkisin juba, et fidži keeles nimetatakse Fidžit Vitiks. Sellega seoses meenub mulle teine naljakas juhtum. Olin just laevale minemas, kui mind viisakalt peatas keegi elatunud fidžilane.

«Kas te olete Vene laevalt?»

«Jah.»

«Oelge palun, mis tähendab «az»?»

???

Vanamees osutas laeva ninal olevale ingliskeelsele nimele «Vitiaz».

«Vittist saan ma aru. Viti — see on Fidži, aga mida «az» tähendab?» Ta oli kahtlemata pettunud, saades teada, et nimi «Vitiaz» pole tuletatud saarte nimest.

Lõpuks saabus ärasõidupäev. Laev lõpetas vee tankimise, pardale toodi viimased kastid värsket proviandi, puu- ja köögiviljaga. Viimased sisseostud olid tehtud. Ärasõit oli määratud pärastlõunal kella viieks.

Kogu sadam oli rahvast täis: fidžilasi, indialasi ja tuttavat inglasi. Mitmes keeles kõlasid lahkumistervitused. Kõlketeadev mister Hackett ütles, et ühtki laeva pole Suvast nõnda ära saadetud kui esimest Vene laeva.

«Ka meie ise,» lisas tema abikaasa, kes seisis laevatrapi juures, «pole kunagi nii kiiresti kiindunud eile alles võõrastesse inimestesse kui teisse, venelastesse.» Mister Hackett jutustas, et hiljuti Suva sadamat külastanud Ameerika laeva meremehed märatsesid linnas nii, et inglise võimud pidid vahele segama. Ta imetles vene meremeeste distsiplineeritust ja käitumist.

Loots tuli pardale ja laev hakkas kaist eemalduma. Kõlasid lahkumistervitused, lehvitati käega ja rätidega. Meile järgnes lootsipaati, milles on tuttavad daamid, pedagoogilise kolledži õpetajad, kes tahtsid veel pisut saata oma uusi sõpru kaugelt ja saladuslikult Nõukogude Venemaalt.

Läbisime rahudevööndi. «Vitjaz» aeglustas käiku ja loots ronis oma kaatrisse. Võtsime kursi Koro merele ja langetasime inglise lipu. Huvasti «naeratav Fidži»!

LÕUNASSE UUS-MEREMAALE

Jälle merel. Uuesti lõikab «Vitjazi» nina Koro mere siniseid laineid, paisates vee kohale karjadena vallatuid lendkalu. Sõidame edelasse ja väljume Koro merest Lakemba väina kaudu, kuna sisse sõitsime Nanuku väinast. Nii võidame aega.

Troopikas saabub pimedus kiiresti ja varjab meie eest Viti Levu mäetipud. Ekspeditsiooni ülema kabinetis käib äge vaidlus — kas teha Koro meres jaam või mitte? Oleks muidugi huvitav, eriti bioloogidele, lasta traalid ja planktonivõrgud Fidži sisemere uurimata vetesse. Kahjuks oleme kohutavas ajahädas, ees on aga ulatuslikud tööd, lähemal päevil algavad kauakestvad ja detailsed uurimused Tonga ja Kermadeci süvikutes. Need on plaanilised ülesanded ja südant kõvaks tehes loobume tööst Koro meres.

Peatus Fidžil on kõiki väsitanud. «Sipelgapesa» laeval, arvukad külaskäigud ja ekskursioonid, tutvumised ja eelkõige tohutu hulk muljeid teevad pea raskeks ning kogu laev vaibub tavalisest varem unne. Ainult vahis olivad on sillal ja masinaruumis ärkvel.

17. detsember. Koro meri. Algab tavaline, korrapärane laevaelu. Kõiki täidab veel miljon muljet Fidžist, esimesest külastatud troopilisest saarest. Lõunaks ja õhtusöögiks antakse värsked puuvilju, banaane ja ananasse, mis meenutavad hiljutist maad. Esiplaanil aga on juba mõtted eelseisvast tööst.

Õhtul algab ekspeditsiooni nõukogu koosolek Tonga süviku uurimisplaani arutamiseks. Istume oma kajutis, professor Bogorov visandab süvikus tehtavate tööde plaani, kui äkki koputatakse uksele. Siseneb kapteni abi ja toob sisse... noore fidžilase, kes just äsja avastati vööritrümmist. Ekspeditsiooni ülemal kuivas sõna tõsisel

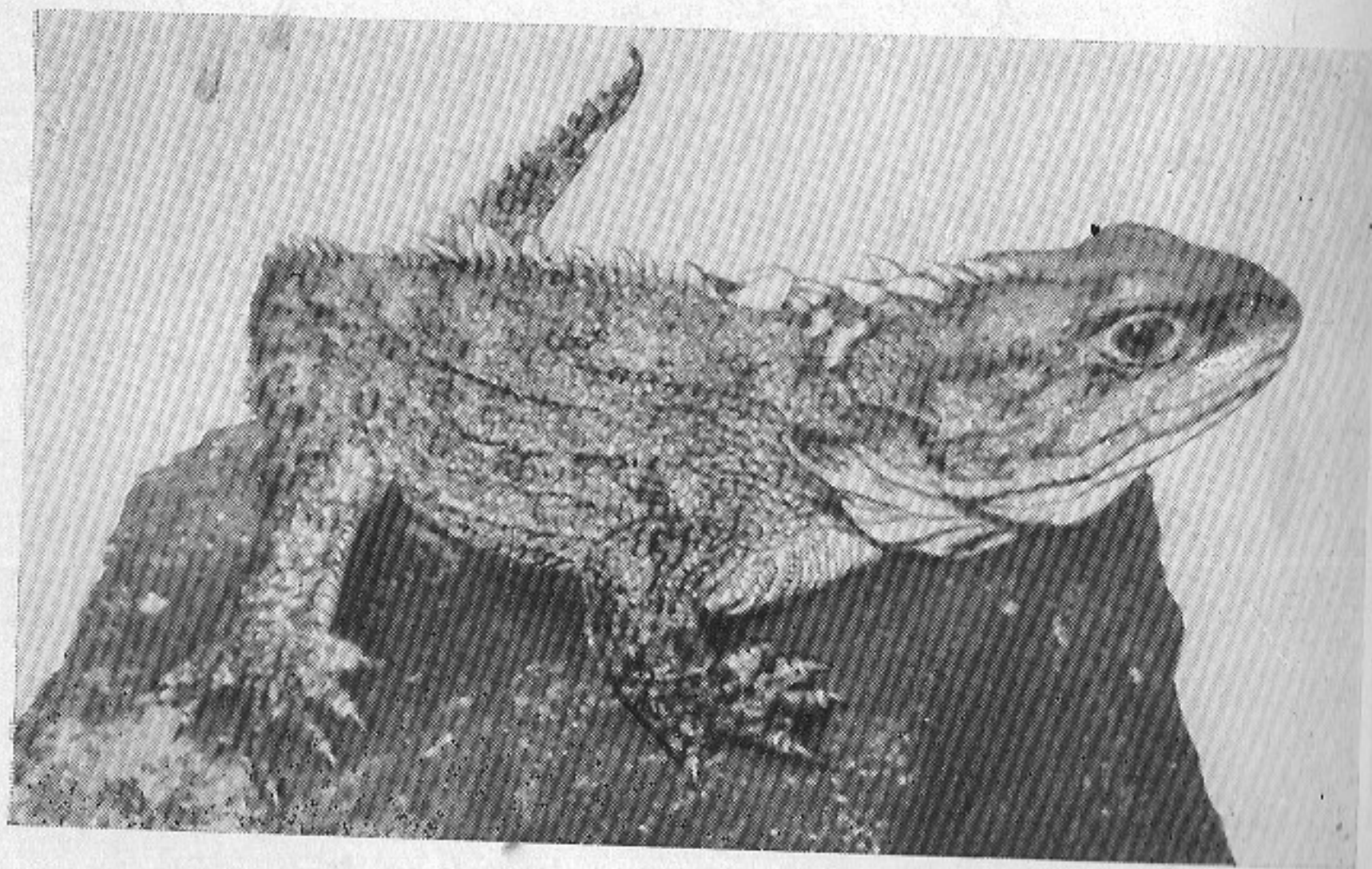

Kauripuud Uus-Meremaa metsadest.

Näide maori puu-
lõikekunstist.

Elav kivistis — hatteria.

mõttes keel suulae külge. Selgub, et noormees puged sinna peitu juba siis, kui laeval oli veel palju külalisi. Pootsman kontrollis enne ärasõitu küll kogu laeva, kuid ei leidnud teda.

Tuleb kapten ja algab küsitlemine. Esmalt selgub, et noormees polegi üksinda. Süüdlaseks osutunud pootsman saadetakse trümmi, kust ta pöördub tagasi teise «ränduri», noore indialasega. Mõlemad on 18-aastased ja tahtsid sõita meiega koos Venemaale. Küsisime, mis sundis neid kodunt põgenema. Mõlemad annavad sama vastuse: «Fidzil on mustadel halb elada» (*Fiji is no good for black*). Nähtavasti pole «Naeratav Fidži», nagu teda turismibro-
süürides nimetatakse, kõikidele paradiis.

Noormehed töötasid linnas, fidzilase omaksed elavad külas, indialane aga on orb. Ta jutustab, et vend elab tal Inglismaal ja kui talle Venemaal ei meeldi, räägitakse ju, et seal olevat külm, siis on sealt Inglismaale siiski lühem maa kui Fidžilt.

Võib-olla on poisid tõesti viletsust tunda saanud, kuid me ei saa neid kaasa võtta. Seletame neile, et sõidame esi-
algu Uus-Meremaale, mitte Venemaale. Nad paluvad end kas või seal maale lasta, kui aga saavad teada, et Uus-Meremaal ei lubata neil, eriti ilma rahata, maabuda, vaju-
vad neil ninad üsna norgu.

Pootsmanil kästakse poistele süüa anda (nad pole kaks päeva söönud), majutada nad laatsaretti ja jälgida, et nad ei hulguks laeval ringi.

Kutsumata külaliste avastamine on meie tööle raske lõök. Tuleb uuesti Suvasse sõita. Kaotame hinnalisest ajast kolm päeva! Eriti sügavalt elab seda halenaljakat juhtumit läbi Venjamin Grigorjevitš.

Järgmisel keskööl säravad laeva ees jällegi Suva küla-
lalahked tuled. Ei teadnud arvatagi, et näeme neid uuesti. Raadio teel kutsutud kaater läheneb laevale ja noor tuttav sadamaohvitser võtab meie ebaõnne üle naerdes vastu kohmetud ja õnnetud reisijad. Soovib siis meile õnnelikkude merereisi ja soovitab laeval veel otsida, sest pärast meie ärasõitu olevat Suvas kadunud veel üks vana fidzilane. Bogorov on ahastuses. Kaater eemaldub, kõik — ohvitser, madrused ja kaks sõpra viipavad meile.

Pootsman otsib läbi viimase kui urka laeval, õnneks ei avastata enam ühtki võõrast.

Uuesti, juba neljandat korda ületame Koro mere, see-

kord juba kolmandal marsruudil. Kapten ei kurda, kuna tal on tehtud kolm sügavuste mõõtmist seni vähe uuritud ja laevasõidule ohtlikus meres ja saadud andmed annavad väärtuslikku materjali Vaikse ookeani hüdrograafiliseks iseloomustuseks.

19. detsember. Näeme jälle Fidži saarestiku vulkaanilisi saari. Möödume Matuku saarest, kus kerkivad kaks mägist tippu — Ngilli Gilli ja Koro Levu. Saarel on laevasõiduks sobiv laht ja asulad. Matuku saar on tuntud seetõttu, et kui 1791. a. kapten Edwards oma priki «Pandoraga» oli saare juures ankrus, tekkis eurooplastel siin esimene tihe-
dam kontakt fidžilastega.

20. detsember. Avameri. Ilm on palav, käime ainult spordipükstes, õnneks pole siin sellist lämmatavat kuumust nagu Fidži metsades ja mangroovsoodes või ametlikul vastuvõtul, kui lips kaelas pigistab.

Ligineme Tonga saarestikule, mis on Lääne-Polüneesia üks keskusi. Keskpäeval möödume väikesest Late'i (Lette) saarest. Saarel on tegev vulkaan, mille hambuliste kraatriservade kohal hõljub pilveke. Aga võib-olla on see hoopis kraatrist paiskuv aurupilv?

Juba mitmendat korda märkame, et vulkaanilisest saarest möödumisel hakkab radioaktiivsuse mõõtja «tembutama». Nn. foon, mis peegeldab kosmilist kiirgust ja atmosfääri radioaktiivsust, «hüpleb» kord tõustes, kord langedes. Nii ka praegu, Late'i saarest möödudes teatakse, et radioaktiivsuse «foon» tõusis. See on uus, kuid täiesti arusaadav nähtus, sest vulkaani tahketes ja gaasilistes purskematerjalides võib leiduda ka radioaktiivseid aineid.

Õhtul hakkas mõõteriista «foon» uuesti hüplema. Läksin laevalaele ja nägin laevast paremal, umbes kahe miili kaugusel pikka vahelduva reljeefiga saart. See on Vavau — üks Tonga saarestiku peasaartest. Merre laskuvad järsud lubjakivikaljud. Saar on tihedasti asustatud ja kaetud lopsaka taimkattega, eriti palmisaludega. Vavau nagu teiste Tonga saarestiku madalate saarte häda seisneb veepuuduses: siin pole üldse vooluvett, ei jõgesid ega ojasid. Vihmavesi koguneb tiikidesse, seda kogutakse tsisternidesse ja betoneeritud veehoidlatesse.

Keskööl jõudsimme Tonga süviku lääneveerule, kus oli ette nähtud esimene jaam. Ees seisab süviku detailne uurimine: põhjareljeefi selgitamine, pinnaseproovide võt-

mine, hüdroloogilise režiimi, vete kemismi ja süviku põhja asustava elustiku uurimine. Süvikute uurimine on rahvusvahelise geofüüsika-aasta plaani kohaselt meie ekspeditsiooni peamine ülesanne.

Tunneme süviku vastu erilist huvi. Lugu on selles, et mõned lääneriikide teadlased soovivad kasutada süvikuid radioaktiivsete jätmete matmiseks. Tuumakütuse ja tööstustes ning teaduslikes asutustes kasutatavate isotoopide jätmete eemaldamine on raske probleem. Radioaktiivsete jätmete likvideerimiseks, nende «matmiseks» soovitati heita konteinerid jätmetega mõne süviku põhja. Eriti sobivaks peeti seejuures Tonga süvikut, mille sügavus ületab 10 kilomeetrit ja mis asub suurtest asustatud keskustest eemal. Selline idee vääriks kaalumist ainult sel juhul, kui süviku põhjas esineb liikumatu, seisv vesi ja radioaktiivsed jätmed jääksid sinna liikumatuks püsima.

Seepärast pakkus Tonga süviku uurimine meile erilist huvi. Ekspeditsiooni ülesandeks oli seda küsimust üksik-
asjaliselt selgitada.

Kuna süvikud huvitavad laeval kõiki, palub ekspeditsiooni ülem meie geoloogi ja süvikute tundjat Gleb Borisovitsi Udintsevit teha sel teemal ettekanne. Vaiksel troopilisel õhtul, kahe jaama vahel kogunemegi «Vitjazi» «jalutustekile» ja Gleb Borissovitsi jutustab meile järgmist:

«Maa pinnaehitusele on iseloomulikud kaarsaarestikud, mis vanikuna ümbritsevad Vaikset ookeani põhjast ja läänest. Piki nende välisserva kulgevad maailmamere sügavaimad süvikud, kus sügavus ületab tunduvalt ookeaninõo sügavuse (4000—6000 m), ulatudes enam kui 10 000 meetrini.

Süvikute ahel ulatub Alaska rannikult Uus-Meremaani. Süvikuid on teada ka Vaikse ookeani idaosast, kus kaarsaarestikud puuduvad. Siin on nad seotud mandri serval kerkivate kaarekujuliste mäeahelikega, nagu näiteks Atacama süvik Lõuna-Ameerika rannikul.

Kaarsaarestikud ja süvikud on geoloogilises mõttes väga huvitavad. Kaarsaarestike uurimine viitas maakoore pindmiste kihtide ehituse ja maakoore sügavuses toimivate protsesside vahelisele tihedale seosele. Ahelsaarestike ja süvikute piirkonnas on maakoore liikumised kõige aktiivsemad. Siin toimub ka praegu geotektoonilisi prot-

sesse, tekib lõhesid ja siirdeid, mille tagajärjel esineb sageli tugevaid maavärinaid.

Saarteahelikega on seotud ka vulkanism. Enamik vulkaane asub selliste saarestike piires. Nõukogude Liidu ainsad tegevad vulkaanid asuvad Kuriili—Kamtsatka mäestikukaares, mis kuulub Vaikse ookeani loodeosu mäestikuvööndisse.

Geoloogide uurimistöös omab suurt tähtsust ookeanide, eriti aga süvikute ja kaarsaarestike veealuse osa reljeefi uurimine seoses vulkanismi ja maavärinatega.

Veel möödunud sajandi keskel ei teadnud õpetlased midagi süvikute olemasolust. Okeanograafiliste tööde kiire arengu ja arvukate ekspeditsioonide tulemusel avastati XIX sajandi lõpul mitmed süvikud. Suurem osa süvikutest on aga seniajani üsna pealiskaudselt uuritud. Alles viimasel aastakümnel pööratakse meil ja välismaal üha suuremat tähelepanu süvikutele.

Mõne viimase aasta jooksul on välismaal üksteise järel korraldatud viis ekspeditsiooni — rootslased laeval «Albatross», taanlased «Galathea», inglased laeval «Challenger II» ja ameeriklased laevadel «Byrd» ning «Capricorn», mis tegelesid spetsiaalselt süvikute uurimisega. Neil aastail uuris ka «Vitjaz» Vaikse ookeani süvikuid, eriti aga Kuriili—Kamtsatka süvikut, mis on praegu kõige põhjalikumalt uuritud süvik kogu maailmameres.

1874. aastal avastas Ameerika kaablilaev «Tuscarora» Kuriili—Kamtsatka süvikus 8514 meetrise sügavuse. Kaua aega pärast seda tuntigi Kuriili—Kamtsatka süviku sügavaimat osa Tuscarora süvikuna. Sageli nimetati ka kogu süvikut Tuscarora süvikuks.

1953. a. mõõtis «Vitjaz» suurimaks sügavuseks siin 10 382 meetrit, seega peaaegu 2000 meetrit enam kui «Tuscarora süvikus».

Veel hiljuti mõõdeti sügavusi tavalise loodiga. Nööri otsa kinnitatud raskus lasti põhja siis, kui laev seisis. Sel viisil teostati mõõtmisi suurte vahedega, üks mõõtmiskoht asus teisest kümnete kilomeetrite kaugusel. Praegu mõõdetakse sügavusi ultraheli kajaloodidega, mis on varustatud isekirjutajatega ja võimaldavad laeva sõidu ajal katkematuult sügavusi mõõta. Nii võib uurida täpselt süvikute kuju ja sügavust. Süvikud on tavaliselt väga kitsad ja pikad, nende pikkus ulatub sadadesse või isegi tuhandetesse kilomeetritesse.

Maailmamere süvikute suurimad sügavused praeguste andmete kohaselt on esitatud järgnevas tabelis:

SÜVIKUTE SUURIMAD SÜGAVUSED¹

Süviku nimetus	Ookean	Sügavus
Mariaani	Vaikne	10 960*
Tonga	"	10 816*
Kuriili—Kamtsatka	"	10 382*
Jaapani	"	10 374
Filipiini	"	10 265
Kermadeci	"	10 002*
Idzu-Bonini	"	9 764*
Puertiiko	Atlandi	9 199
Bougainville'i	Vaikne	9 140*
Lõuna-Sandwichi	Atlandi	8 264
Palau	Vaikne	8 137
Romanche'i	Atlandi	7 728
Aleuudi	Vaikne	7 678*
Atacama	"	7 634
Uus-Hebriidi	"	7 569
Riu-Kiu	"	7 507
Jaava	India	7 450
Banda	Vaikne	7 260

Märkus: Tähekesega on märgitud «Vitjazi» poolt mõõdetud sügavused.

Süvikute uurimise vastu tuntakse üha suuremat huvi. Rääkisime juba kaarsaarestike ja süvikute geoloogilise uurimise tähtsusest vulkanoloogias ja seisimoloogias. Sugugi vähem tähtis pole süvikute põhjasetete uurimine, mis aitab selgitada setete tekkeprotsessi ja meresetete kujunemist seiftekivimeiks.

¹ Viimaste aastate jooksul on nõukogude ja välismaa okeanograafid paljudes süvikutes avastanud veelgi suuremaid sügavusi. Nii on nüüd teada Mariaani süviku suurima sügavusena 11 034 m, Tonga süvikus — 10 882 m, Kuriili-Kamtsatka süvikus — 10 542 m, Kermadeci süvikus — 10 047 m, Puertiiko süvikus 9218 m, Atacama süvikus — 8064 m, Aleuudi süvikus — 7822 m ja Banda süvikus — 7360 m. Vaikses ookeanis mõõdeti Yapi süviku sügavuseks — 8597 m. — Toim.

Huvipakkuv on ka süvikute ja põhjasetete keemilise koostise uurimine. Bioloogid on aga eriti huvitatud süvikute elustikust. Neid erutavad küsimused süvikute fauna liigilisest koostisest, loomade morfoloogilistest ja füsioloogilistest iseärasustest, mis on kujunenud välja suurtes sügavustes valitseva hiiglasliku rõhu tingimustes, süvaveeliste ultraabüssaalsete vormide zoogeograafia ja paljud teised küsimused.

Sügavustest tuuakse pinnale suur hulk uusi liike, perekondi ja isegi sugukondi. Süvikutest leiti uusi habeloomade liike — peeni ja pikki ussilaadseid loomi, kellel puudub seedekanal ja kes Leningradi zooloogi A. V. Ivanovi arvates moodustavad tõenäoliselt täiesti uue tüübi. Leiti ka uusi kummalisi süvaveekalade liike.

Kõige esmalt uuritakse üksikasjaliselt süviku põhjareleeffi. Selleks sõidab «Vitjaz» tuhande miili pikkuse süviku kohal sik-sakiliselt, mõõtes kajaloodiga sügavusi. Süvik on põhja-lõuna suunaline. Temast läänes asub Tonga saarestik, idas läheb süvik üle madalamaks ookeaninõoks. Süviku keskosas on veel mõne miili laiune järsuveeruline vagumus.»

Geoloogide laboratooriumis, kus asuvad kajaloodid, leidub alati uudishimulikke. Isekirjutajat on põnev jälgida. Laev liigub parajasti risti üle süviku ja sügavus muutub mõne minutiga paari-kolme tuhande meetri võrra.

Viiendal päeval näitas kajalood sügavuseks 10 816 meetrit. See on Tonga süviku suurim sügavus ja ületab «Capricorni» ja «Galathea» ekspeditsioonidel saadud sügavused. Järelikult on Tonga süvik sügavuselt teisel kohal Mariaani süviku järel, mille sügavuseks «Vitjaz» sai alles hiljuti 10 960 meetrit.¹

Süviku teatud punktides tehakse jaam, kus kõik rühmad töötavad kordamööda. Ei ole kerge lasta vaatlusriistu kümnekilomeetrisse sügavusse. Tuult ja hoovusi arvestades tuleb vette lasta 13—14 kilomeetrit trossi! Ebaõnnestumisi on igal sammul. Kord pöördus traalvõrk põhjas ümber ega traalinud, kord õnnestus küll võtta pinnaseproove, veepinnal voolas aga suurest sügavusest saadud hinnaline pinnas otse meie silme all torust välja.

Traali või toru sellisesse sügavusse laskmine ja välja tõmbamine nõuab aga 10—12 tundi pidevat tööd.

¹ Vt. viidet lk-l 117. — Toim.

Halenaljakas õnnetus juhtus ka ihtüoloogidega. Oösel sattusid tihedasse koonusvõrku väikesed haid perekonnast *Isistys*. Veepinnal, kõikide nähes, näris üks hai võrku augu, lipsas välja ja tema järel ka ülejäänud. Üks hai jäi siiski alles, ummistades võrgu ava. Noor ihtüoloog Leva, kes ei taibanud, et see on hai, tahtis teda välja tõmmata, hai aga hammustas teda sõrmest. Need väikesed haid on oma roheliselt helenduvate kõhtudega väga huvitavad.

Ka planktonoloogidel ei vedanud. Mitu korda püüdsid nad võrke sisse lasta, kord tõusis tuul ja rebis võrgu puruks, kord klammerdus mingi loom, arvatavasti peajalgne mollusk, trossi külge ega lasknud lisaraskust alla, mistõttu võrk ei sulgunud.

Kannatust ja püsivust meil jätkub. Iga ebaõnnestumise järel korratakse katset, kuni ülesanne on täidetud. Kõik need tööd on ju ainulaadsed, rekordilised saavutused ookeanide uurimises. Raskused ja ebaõnnestumised siin ei hämmasta ega heiduta kedagi. Nad on vältimatud.

Teistkordne traalimine õnnestus tehniliselt täiesti, kuid kui pärast väsitavat ööd traal päevavalgele ilmus, oli seal ainult kamalutäis pinnast ja kolm väikest hulkharjasussi.

Bentoserühm, eriti aga selle ülem professor Filatova, on pahas tujus. Aeg, mis selles jaamas oli rühma käsutuses, on läbi, traalimisele asetatud suured lootused aga ei täitunud, kuigi süvikus peitub kindlasti huvitavaid ja võib-olla tundmatuid loomi. Pealegi tuleb määrata veel süviku bentose liikide arv ja arvutada biomass ühe ruutmeetri kohta. Teostatud traalimine ei andnud aga soovitud tulemusi, selle andmeid ei saa pidada süvikule iseloomulikuks.

Ekspeditsiooni ülem lubab veel kolmandat korda traallida. Kapten, kes on alati väga tähelepanelik ekspeditsiooni teaduslike huvide suhtes, juhhib isiklikult traalimist. Jõuti jällegi suurde sügavusse (10 760 m) ja lasti vette 13 kilomeetrit trossi. Kuna merel valitseb täielik tuulevaikus, ei saa traalimisel kasutada laeva triivimist. Kõige aeglasem käik annab aga 5-sõlmelise kiiruse, mis on traalimiseks liiga suur. Kapten tegutseb järgmiselt: annab laevale aeglase käigu ja laseb siis masinad peatada, liikudes edasi inertsil mõjul. Siis uuesti aeglane käik ja jälle inertsil mõjul. Ainult kogenud ja enesekindel meremees võib riskida sellise traalimisega, kui üle parda on 13 kilomeetrit trossi.

Traalimine kestis seekord kaks tundi ja lõppes edukalt. Viis tundi sikutati laevale traali, milles oli vähemalt pool tonni pinnast. Pärast pinnase läbiuhtumist leiti sealt mitmesuguseid ultrasüvavee fauna esindajaid: meripursid, tigused ja karpe, mitmesse klassi kuuluvaid vähikesi ja hulkharjasusse. See traalimine on arvatavasti esimene, mis nii suures sügavuses on edukalt ja nõnda heade tulemustega läbi viidud. Sellele võrdset pole me seni okeanograafilisest kirjandusest leidnud.

Kõiki valdab rõõmus erutus, eriti muidugi zoolooge, sest mitmekesise fauna olemasolu kindlakstegemine suurimates sügavustes omab suurt teaduslikku tähtsust ja äratav kahtlemata huvi teadlaste ringkondades. See kummutab lõplikult mõnede teadlaste väited, et suurtes sügavustes ei saa üle 1000 atmosfääri ulatuva rõhu tõttu olla mingeid pisutki keerukama ehitusega organisme.

Tööd Tonga süvikus kestsid kümme päeva. 30. detsembriks jõudsime süviku lõunatippu, kõrgendikuni, mis eraldab Tonga süvikut Kermadeci süvikust.

Kui kõik hüdroloogiliste, geokeemiliste ja bioloogiliste vaatluste materjalid läbi töötati, selgus vaieldamatult, et Tonga süvikus, nüüd võib öelda, et ka teistes uuritud süvikutes toimub pidev vee liikumine nii süvahoovuste kui ka tugeva vertikaalse tsirkulatsiooni toimel. Selgus, et kõige sügavamate ja pindmiste kihtide vahel toimub veevahetus. Süvikusse heidetud radioaktiivsed jäätmed satuvad vältimatult veeringlusse ja hakkavad ookeani vett ja selles elunevaid loomi ja taimi mürgitama. Seejärel ei saa kuidagi lubada radioaktiivsete jääkide heitmist Tonga süvikusse.

Sel ajal, kui arutasime laeval küsimust Tonga süviku muutmisest «radioaktiivseks kalmistuks», ei saanud me unustada 50 000 inimest, kes asustavad süvikust läänes asuvaid Tonga saari, mida Cook nimetas Sõprusesaarteks, soovides sellega eriti rõhutada saarlaste sõbralikku suhtumist esmakordselt siia sõitnud eurooplastesse.

Kuni tegime vaatlusi pikaajalistes jaamades, vahist vabad inimesed muidugi ei maganud. Antud rajoon, mis asub lõunapoolkera troopikas, on rikas haide, kuldmakrellide ja lendkalade poolest. Meie «kalamehed», nende hulgas ka mina, püüdsid haisid õngega, tulistasid täiskalibrilistest püssidest ja üritasid neid tabada ka harpuunpüssiga ning harpuuniga. Võiks öelda, et edu oli «vahel-

duv». Mis teha, kui tross kisub harpuuni kõrvale. Mis puutub kuulidesse, siis nägime oma silmaga, kuidas kuul tungis hai küüru või selga, läbis arvatavasti kogu keha, kuid tundetu kala ei reageerinudki sellele. Lihtne rasvatükki-dega konks andis paremaid tulemusi.

Möödusime üsna lähedalt Tonga saarestiku põhjapoolsemast Vavau saarest. Pärast tööde lõppu lähenesime lõunapoolseimale, väikesele, kuid maalilisele Eua saarele, millele asustatigi vulkaanilise Niuafu saare elanikud.

Tahtsime väga viibida Tonga saartel, eriti igatsesime maabuda peasaarel Tongatabul, kus asub Tonga kuningriigi pealinn. On huvitav märkida, et tongalased on ain-sana Okeania rahvastest suutnud säilitada sõltumatuse ja omavalitsuse eurooplaste 150 aastat kestnud ekspansiooni kiuste. Oleksime tahtnud külastada kuninganna Salotet, kes on Melaneesia ja Polüneesia saartel üsna populaarne.

Praegune Tonga kuningriik rajati 1845. aastal, mil pärast pikaajalist kodusõda kolm suuremat — Tongatabu, Haapai ja Vavau ning hulk väiksemaid saari liideti Haapai saare noore ja energilise pealiku Tupou võimu alla. Misjonäride mõjutusel astus pealik ristiusk ja kuulutas end George Tupou I nime all «kuningaks». George Tupou oli pärit iidsest pealikute dünastiast, mille katkematu sugupuu vanuseks loetakse üle 1000 aasta! William Vallutaja ei olnud veel Inglismaal maabunud, kui juba George Tupou esivanemad olid Polüneesia suure saarterühma pealikud.

Tongal on eriline maakasutussüsteem. Peaaegu kogu maa kuulub kuninglikule perekonnale, maade kasutamist korraldab aga riik.

Tonga iga 18-aastane meessoost elanik saab riigilt minimaalse rendiga eluajaks ühe *api* — 3,3 hektarit ülesharitud maad ja sellele lisaks väikese maalapi külas elamu jaoks. Selline maavalduse iseloom annab tongalastele teatud majandusliku kindlustatuse. Eurooplastele ei müüda maad ega anta meelsasti ka rendile. Tongal on ainult mõned eurooplastele kuuluvad istandikud, mis on säilinud siin veel mõeldunud sajandist.

1900. aastast alates on Tonga Suurbritannia protektoraat, milline asjaolu muidugi piirab kuningriigi iseseisvust.

Praegune kuninganna Salote, George Tupou I lapselapselaps, asus troonile 1918. aastal 18-aasta vanuselt. Ta on käinud Inglismaal ja viibinud ka Inglise kuninganna Elizabethi kroonimisel. Kuninganna residents ja Tonga valitsus asuvad pealinnas ja tähtsaimas sadamalinnas Nukualofas Tongatabu saarel. Kuningannal on oma ministrite kabinet. Seadusandvaks organiks on «parlament» ehk seadusandlik assamblee. Inglise konsul Nukualofas, kes allub Fidži kubernerile, on kuninganna ja valitsuse nõuandja rahaliste küsimuste ja välissuhete alal ning kontrollib tegelikult kõiki tähtsamaid riigiasju.

Tonga saarestik koosneb kahest ahelikust. Neist läänepoolne on vulkaanilise tekkega, idapoolse moodustavad atollid ja kõrgemad korallsaared. Paljud vulkaanilised saared on tegevad, asustamata vulkaanid. — näiteks Fonualei, Late, Tofoa ja teised saared. Rääkisime juba Niuafo (Tin Can Island) ja Late'i saartest. Tofoa on tuntud vulkaani kraatris asuva suitseva järve poolest. Kõige omapärasem on Pistrikusaar (Falcon Island), mis kannab veel Fonua Fo'ou nime. Saar on hiiglasliku vulkaani tipp, millest purskub perioodiliselt vulkaanilist tuhka. Pursete ajal kerkib vulkaan merepinnast kõrgemale, lained ja tuul purustavad aga puded materjali kiiresti ja vulkaan kaob uuesti vee alla. Üks laev kannab saare kaardile, kuid enne kui järgmine laev jõuab seda saladuslikku saart uurima tulla, võib ta juba kadunud olla.

Enam kui pool Tonga kuningriigi rahvastikust (ligi 25 000 inimest) elab Tongatabu ja Haapai saartel. Mõlemad on madalad korallsaared, mida katavad korall-lubjakivil ja naabersaartelt siia lendunud vulkaanilisel tuhal kujunenud viljakad kastanmullad. Umbes neljandik rahvastikust on koondunud Vavau saarele.

Tongalaste tegevusalaks on põllumajandus, kasvatakse saadusi peamiselt oma tarbeks. Mets ja võsa süüdatakse põlema, alemaale külvatakse tähtsamerikast jamssi, millest valmistatakse tongalaste armastatud toitu, taro, magusat kartulit — bataati, maniokki, millest saadakse tähtsamerikast jahu, tapiokki, maisi ja meloneid. Kõikjal kasvatatakse banaane ja loomulikult kookospalme. Lisaks neile kasvatatakse veel kava, mille juurtest tehakse kavajooki (fidžilastel janguna). Riide valmistamiseks vajaliku kiudaine saamiseks istutatakse mooruspuid.

Tongal kehtib seadus, mille järgi iga maaomanik peab igal aastal istutama mõned kookospalmid. Müümiseks läheb kopra ja banaanid, nende müügist saadud rahaga ostetakse riidet, petrooleumi, seepi, tubakat ja muid kaupu.

Vanad tonga külad — kolo'd — on väga maalilised. Uimarad õlgseinte ja -katusega onnid peituvad valge koralliliivase ranna lähedal kookospalmide rohelusel. Kuid kaasaeg on tunginud ka kohalikku arhitektuuri. Pettumusega vaatasime vanadest kastilaudadest ehitatud ja lainelise katkise plekiga kaetud majakesi.

Tonga elanike arv suureneb kiiresti. Veel 1939. aastal elas saartel 34 000 inimest. 1946. aastal juba 43 000 ja 1957. aastaks tõusis elanike arv 50 000-ni. Saartel on sisse viidud üldine kohustuslik algharidus. Kuigi Tongal pole erilist loodusrikkusi maavarade või muude looduslike ressursside näol, on see väike kuningriik suutnud praeguse kiiskjaliku kapitalistliku majandus- ja rahandussüsteemi juures säilitada oma vana tootmisbaasi, mis eksisteeris juba enne eurooplaste sissetungi. Sel ajal, kui kõik Vaikse ookeani saared, Uus-Gineast kuni Lihavõttesaareni sõltuvad majanduslikult koloniaalriikidest, on Tonga kuningriigil kapitalimahutusi Austraalias ja Uus-Meremaal.

Jälgisin kurbusega, kuidas horisondil kadus tõusva päikese kiirtes täiesti roosana näiv Tonga saarestiku lõunapoolseim saar Eua. Ei õnnestunud külastada Polüneesia ainsat kuningannat Salotet, jäi nägemata tema kuulus kilpkonn Tui Malila. Nimi «Tui» tähistab kuuluvust pealike suguvõsasse, seega — pealik-kilpkonn. Selle kilpkonna kinkis ühele kuninganna esiisale juba kapten Cook 1777. aastal. Kilpkonn on ka praegu täie tervise juures. Ta elab Nukualofas kuningliku residentsi pargis ja on ümbritsetud tongalaste austuse ja lugupidamisega. Pühade ja pidude ajal tuuakse talle koos toiduportsjoniga ka kavajooki. Oma pikaajalise õukonna-karjääri kestel on kilpkonnal olnud palju seiklusi. Kord sõitis temast üle veoauto, siis jäi ta põlevasse metsa ja teda peeti kaua aega hukkunuks, kuid mõne aja pärast ilmus Tui uuesti välja täiesti tervena, olles säilitanud kogu oma aegluse ja väärrikuse.

Jätkame sõitu.

Oleme juba ületanud 23°30' lõunalaiuse ja sellega Kalju-kitse pöörijoone. Ilm muutus halvemaks ja jahedamaks.

Meeskonnale ei maksta enam 30 protsendilist lisatasu troopikas töötamise eest. Öösel särab heledalt Lõuna Risti tähtkuju ja selle kohal Kentauri alfa.

Uue aasta künnisel liginesime Kermadeci süviku põhja- osale ja hakkasime uuesti liikuma sik-sakiliselt, hals edelasse, siis kagusse, jälle edelasse ja jälle kagusse, selleks et uurida süviku põhjareljeefi. Senini on Kermadeci süviku põhjareljeefi vähe uuritud, tuleb teha täpseid mõõtmisi ja läbi viia okeanoloogiliste vaatluste kogu tsükkel.

Süvikut nimetatakse sellest läänes asuva Kermadeci ahelsaarestiku järgi. Prantsuse admiral d'Entrecasteaux andis saartele nime oma abilise Huon Kermadeci auks. Admiral juhtis teadmata kadunud prantsuse meresõitja La Pérouse'i otsingutele saadetud ekspeditsiooni. La Pérouse'ist räägime veel hiljem, Uus-Kaledoonia puhul.

Kermadeci saarestik koosneb neljast saarest, mis asuvad 29°10' ja 31°30' lõunalaiuse vahel.

Kaks keskmist saart — Macauley ja Curtis avastati 1788. a. Inglise kaubalaeva «Penrhyn» poolt. 1793. aastal nägi d'Entrecasteaux esmakordselt lõunapoolsemat saart ja nimetas selle Kermadeci juhtimisel sõitva laeva nime järgi Espérance'i (Lootuse-) saareks. Põhjapoolseima saare nimetas admiral oma laeva järgi La Recherche'i (Uurimise-) saareks. Kaartidele on saar märgitud tavaliselt admiral tüürimehe Raouli või siis Sunday nime all, kuna ta avastati pühapäeval. Raouli saar on saarestiku peasaar. Kermadeci kõik saared on vulkaanilise tekkega. Neil on rohkesti kustunud vulkaane, sageli esineb maavärinaid. Saared kuuluvad Uus-Meremaale. Asustatud on ainult Raouli saar, kus asub meteoroloogia- jaam.

Raouli ja Macauley saartel kasvab lopsakas puit- ja rohttaimkate, niitudel söövad metsikud, õigemini küll metsistunud kitsed, väga palju on rotte. Juurdepääs saartele on raske ja hädaohtlik. Erandiks on ainult ilusa liivarannaga Curtis, kuhu merehädaliste jaoks on rajatud ladu toiduainete, riiete ning arstimatega.

Kermadeci saartel me ei maabunud, kuna seal polnud midagi peale hakata. Meie koordinaatide täpsustamiseks peab aga kapten vajalikuks «siduda» neid saartega. Ühel harilikul tööpäeval, veidi enne päikeseloojangut lähene me Raouli saare rannikule. Ees kerkivad kuni 500

meetri kõrgused järsud metsaga kaetud nõlvakud, rannik on kaljune ja järsk. Mingeid elumaju ei paista, meteoroloogiajaam asub vastasküljel saare lääneosas.

Loojuva päikese kiirtes jätab saar küll väga maalilise, kuid samal ajal karmi, ebaõdusa mulje. Siin pole kookospalmide meelitavat rohelist ega laguunide sina nagu troopilistel korallsaartel. Neemelt tungib merre kaljurahvide rida.

Pildistame, võtame pinnaseproove ja sõidame mõõtmisi tehes edasi kagusse.

Varsti saabub öö. Merel on tuulevaikne, kuid räägitakse saabuvast tormist. Jutud on nagu alati pärit raadio- kajutist.

Uut aastat võtame vastu Kermadeci süviku uurimisel. Kogu päev saabuval uusaastatelegrammid kodustelt, tuttavatelt ja sõpradelt, ekspeditsioonidelt kauges Atlandi ookeanis, kõigile tuntud Barentsi ja Gröoni meredelt ja praegu lähedast Antarktikast, kus teostab okeanograafilist uurimusi Nõukogude Antarktika-ekspeditsiooni lipulaev «Ob».

Taevas läheb pilve. Tuul tõuseb, meteoroloogid saavad kiiruseks juba 6 palli. Tuul rebib valgeid laineharju. Kajakad tiirlevad. Ilmuvad esimesed albatrossid, seekord teised, veelgi suuremad antarktika liigid, nn. «rändalbatrossid» (*Diomedea exulans*). Lendkalu pole enam näha. Sügavus meie all ulatub 8000—9000 meetrini.

Halb ilm ei takistanud meid lõbusalt ja sõbralikult vastu võtmast uut, 1958. aastat. Korraldati isetegevusõhtu, kus kerkis esile palju talente. Esitati teravmeelseid päevateemalisi tsastuškasi, lõbusaid pildikesi, tantsiti meisterlikult fidži ja teiste rahvaste tantse, lauldi. Nagu alati, oli isetegevuse hingeks N. T. Pavlov. Kell 12 öösel toimus õhtusöök šampanjaga.

Keskööl heideti merre tühi šampanjapudel, mille sees, pergamendil oli vene- ja ingliskeelne tervitus nõukogude meremeestelt kõigile meresõitjatele kõigil meredel ja ookeanidel.

1. jaanuar. Tööd Kermadeci süvikus jätkuvad. Võrkudesse on sattunud palju huvitavaid kalu erinevatest sügavustest. 1000 meetri sügavusel jäi võrku haruldane kala — *Scopelopsis multipunctatus*, kelle kogu keha on kaetud rohekate helendavate täpikestega. Igal soomusel on väike helendav organ — fotofoor. Pronksikarva kala

Melanostomiatidae sugukonnast on aga soomusteta ja punaste fotofooridega kaetud.

Täpsel sügavuse mõõtmisel saime suurimaks sügavuseks 10 002 meetrit. Kermadeci süvik on väga kitsas, lõhetooline vagumus ookeani põhjas, mis asub ümbritsevatest aladest 4000—5000 meetrit sügavamal, kuid on otstest avatud. Igasugune barjäär süviku otstes puudub. Sellest tingitult läbivad süvikut mitmed süvahoovused, seisva vee olemasolust ei leitud siin mingeid tundemärke.

Kõrvuti pingsa tööga süviku juures toimuvad laeval ettevalmistused Uus-Meremaa külastamiseks. Seal korraldatakse koos kohalike teadlastega teaduslik sessioon. Teeme kokkuvõtteid teostatud uurimustest, arvutame, joonestame graafikuid ja kirjutame ettekandeid, mis tõlgitakse inglise keelde.

Ilm muutub järk-järgult paremaks, tuul vaibub. Wellingtonist saime Nõukogude Liidu esinduse juhilt G. M. Rodionovilt radiogrammi uusaastaõnnitlustega ja soovidega peatseks kohtumiseks. Tähendab, Uus-Meremaal oodatakse meid juba, kohtume seal omade, nõukogude inimestega.

Head ilmad soodustavad töid süviku uurimisel, traalimine kulgeb edukalt, merepinnale tuuakse palju huvitavat materjali, mis viib zooloogid sageli kimbatusse. Süviku põhjast saadakse palju habeloomi.

Häid ilmu kasutades lastakse pandurpaat vette ja meeskond treenib jaamade ajal purjetamist. Suurt meelelahutust valmistavad laeva saatvad suured albatrossid. Mõnikord püüame neid õngega ja sikutame pardale. Hiiglaslik lind istub rahulikult ja, vaadeldes inimesi oma mustade ümmarguste silmadega, laseb end puudutada ning mõõta. Aegamööda hakkab see teda tüütama, ta liigutab oma suurt võimsat nokka, mis võib puurida läbi inimese kolju. Siis haaratakse ta ettevaatlikult tagant kinni ja visatakse üle parda. Albatross liugleb merepinnale ja ujub kaua vees, seades korda oma kolmemeeetriseid tiibu. Vahetevahel heidab ta pilgu laevale, kust ta sai nii palju uusi kummalisi muljeid.

Meie õnn ei kesta kahjuks kaua. Sünoptik teatab, et põhjast, Fidži saarte suunast ligineb orkaan. Lõunast, Uus-Meremaa rajoonist liigub meie suunas samuti tsüklon. Asume kahe kõrgrõhuala vahelises «augus».

Ja tõesti, 7. jaanuari hommikul muutub ilm halvaks,

lõuseb tuul. Öhtuks kattub kogu taevaskuduga, horisonti pole enam näha. Sünoptiku teadete kohaselt kihutab orkaan meile järele ja ligineb pidevalt.

Tuleb kiirustada lõunasse, Uus-Meremaa varju. Selleks peame loobuma «sik-sakkidest» ja sõitma otse piki süviku serva. Tegelikult olemegi Kermadeci süviku põhjarajale juba küllalt põhjalikult uurinud.

Lõpuks, 9. ja 10. jaanuari vahelisel ööl tabas torm meid siiski. Hommikuks oli tuule kiirus tõusnud 9 pallini, laineid tugevasti. Tuul puhus edelast, pidurdas meie sõitu ja kallutas kursist vägisi kõrvale.

Tuule kiirus on juba 10 palli ja kuigi sõidame keskmise käiguga, ei ulatu kiirus üle 2—3 sõlme. Albatrossid ei jäta meid maha. Nad lendavad laeva kõrval või «poseerivad» laeva kohal tundide kaupa tiibu liigutamata. Neile ei tähenda torm midagi.

Torm pillutas meid kaks päeva. Tööd katkesid. Kuid niisugust, kui ta saabus, niisama kiiresti ta ka lahkus. 11. jaanuari hommikul tervitas meid pilvitu taevaskud, päike ja nõrk ummiklainetus.

Tööd algasid uuesti. Teeme viimase jaama enne sisse sõitu Cooki väina, mis eraldab Uus-Meremaa Põhja- ja Lõunasaart teineteisest.

Vaatluste ajal külastasid meid vaalad. Ujusid lähemale, purskasid välja veejugasid ja kadusid vee alla. Soovime neile õnnelikkude reisi.

UUS-MEREMAA

Ao-tea-roa

Me kõik oleme koolis geograafiat õppinud ja mäletame, et kuskil Vaikse ookeani lõunaosas Austraalia läheduses asub suur saar. Suurem osa minu põlvkonna inimesi, kes nooruses lugesid Jules Verne'i teoseid, mäletavad kapten Granti laste, õilsa lord Glenarvani ja veidra geograafi Paganeli seiklusi auravate geisrite ja puukujuliste sõnajalgade maal inimsööjate maooride keskel.

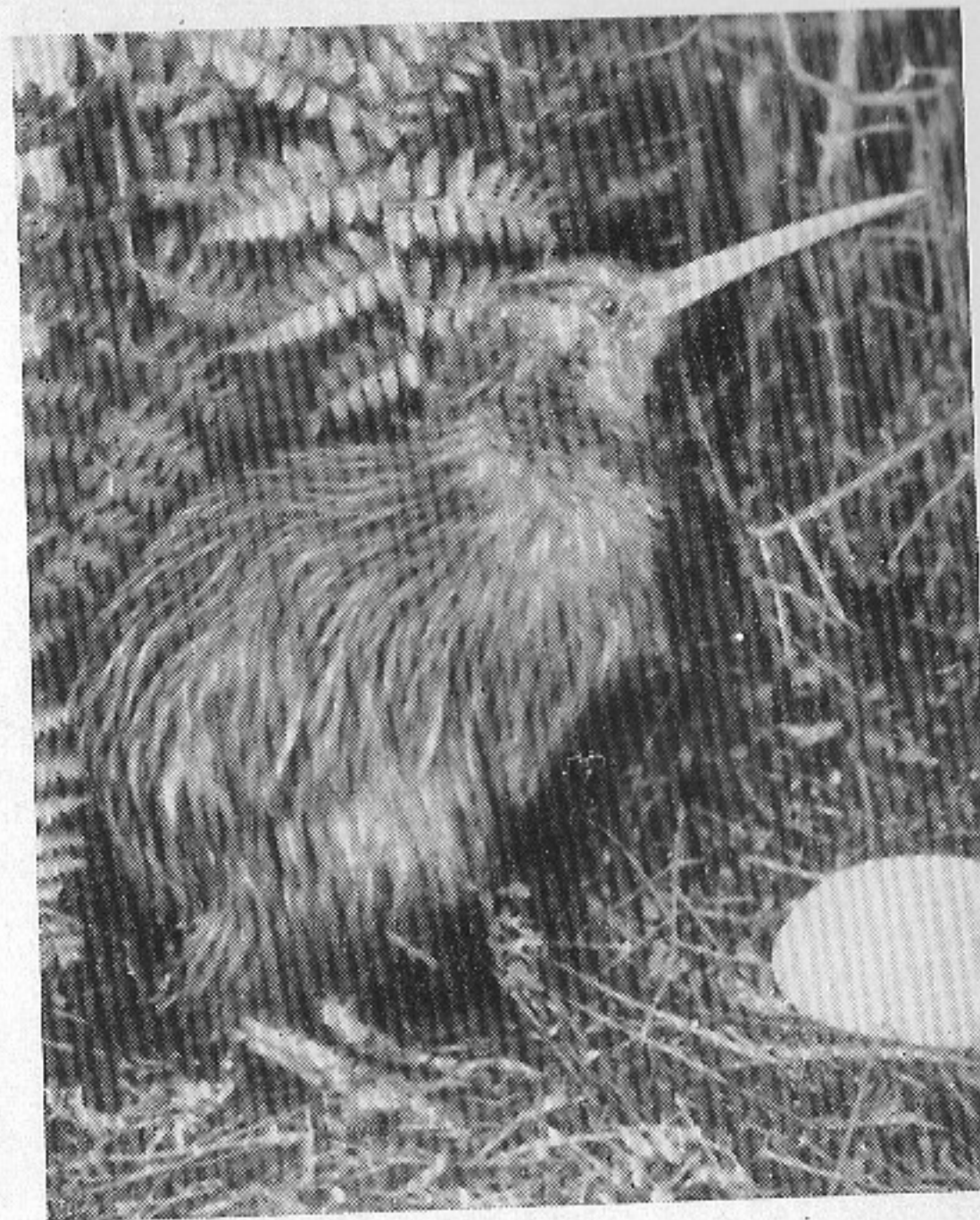
Kuid vähestele nõukogude inimeste hulgast on osaks langenud õnn oma silmaga tutvuda Uus-Meremaa elu ja loodusega.

Juba mitmendat päeva sõidab «Vitjaz» piki Uus-Meremaa Põhjasaare idarannikut lõunasse. 12. jaanuaril käandume läände, Cooki väina. Uha selgemalt paistab Põhjasaare rannik — kõrged, mägised ja metsatud kaljud, mis meenutavad Murmani rannikut. Tuul puhub otse rannikult ja toob endaga mulla ja rohu lõhnu, kuigi maa on veel kaugel. Lõunasaar, mis on veelgi mägisem, peitub udustes kaugustes.

Cooki väinas sõidame külmale ja tugevale loodetuulele risti vastu. Laeva kohal lendavad kajakad, seesuguseid mustade tiivaservadega lindi pole me varem näinud. Need on lõunapoolkera kajakad (*Larus dominicanus*). Laevast ei jää maha ka meie sõbrad albatrossid.

Umbes kell 16.00 möödume Bering Headi neemest ja tuletornist ning sõidame peatselt laia Wellingtoni lahte (Port Nicholson). Mägede nõlvul vilksatasid valged majakesed. Kokkulepitud kohal sõidab laeva juurde lootsipaati «Pilot» ja noor loots hüppab osavalt allalastud trapile, kus teda ei tea kust tulnud laine üle uhub.

Kiivi.

Takahe.

Uus-Kaledoonia rannik.

Vaade Uus-Kaledoonia pealinnale Nouméale.

Möödume väikesest tuletorniga saarest, veel pööre ja olemegi suurepärasest, kõikjalt mägedega kaitstud Wellingtoni sadamas.

Suur linn laiub amfiteatrina lahe ümber. Arvukate kaude ääres seisavad kaubaurikud, tanklaevad ja reisilaevad. Kaldapealsel ja lähedastel tänavatel tunglevad bussid ja autod. Tuleb kaater sadamaametnikuga ja varsti liigumegi aeglaselt sadama keskosas oleva Waterloo kai suunas.

Märkasime juba ammu sadamasillal seismas suurt hulka inimesi — mehi, naisi ja lapsi lilledega. Meid on tulnud vastu võtta Nõukogude esinduse töötajad oma perekondadega. Hüüded, tervitused, rõõmsad ja erutatud näod. Nii meil kui ka vastuvõtjatel on rõõm kuulda vene keelt, rõõm näha kaugetelt kodurandadelt saabunud laeva.

Vaevalt lasti trapp alla, kui juba jooksid laevale lapsed lillekimpudega. Neile järgnesid meie esinduse töötajad esotsas NSV Liidu šaržee-dafääri Georgi Mihhailovitš Rodionoviga. Samas on ka nende armsad abikaasad, kes said meie kaitseingliteks ja nõuandjateks meie lühikese, kuid pingelise peatuse ajal Wellingtonis.

Vestlused, küsimused: «Mis teil uudist on?», «Kuidas sõit möödus?», «Kas torme oli?» Saame kätte kodumaalt saadetud kirjad. Kohe pärast Fidžilt lahkumist teatasime kodustele, et nad kirjutaksid meie Wellingtoni. Õnnelikud kirjasaajad tõttavad oma kajutitesse, et vaikuses lugeda viimaseid uudiseid kodust.

Armsad külalised jäävad laevale hilisõhtuni. Neid huvitab siin kõik. On ju «Vitjaz» neile tükike kodumaad. Meie jaoks on koostatud üksikasjalik ja ulatuslik külasõitkude, ametlike ja mitteametlike vastuvõttude, meelelahutuste ja kohtumiste plaan. Kui tahame kogu ettenähtud programmi täita, ei jää meil sõna otseses mõttes minutitki ekskursioonideks Uus-Meremaa omapärase loodusega tutvumiseks. Arvatavasti tuleb ekspeditsiooni juhtkonnal ohverdada end kõigi eest ja esindada meid kõikjal. Mis parata, monomahhi müts on alati raske olnud.

Kohalike võimudega korraldus meie rahuoluks kõik kähku ja sõbralikult. Meile anti täielik vabadus: minge, kuhu tahate, mingeid dokumente pole vaja. Hoiatati ainult, et politsei jälgib korda linnas ainult õhtul kella üheksani, pärast seda on politseinikel «puhketund».

«Vitjazilt» ei võeta mingit sadamalõivu, sest meie laeva saabumisele vaadatakse kui sõprusvisiidile.

Külalised lahkusid keskööl. Täna on juba hilja linnaga tutvuda. Heidame magama, et homme puhanult alustada Uus-Meremaa pealinnaga tutvumist. Muidugi need, kes on vahist ja ametlikest külaskäikudest vabad.

Kaasaegne Uus-Meremaa on Rahvaste Ühendusse kuuluv iseseisev dominioon, kõrge kultuuriga maa, kus on sajaprotsendiline kirjaoskus ja kapitalistlikus maailmas kõige madalam laste suremus. Elatustase on väga kõrge, kõrgem kui metropolis, Inglismaal. Autode arvult ühe elaniku kohta jääb Uus-Meremaa maha ainult Ühendriikidest. 2 230 000 elaniku kohta on ligi 500 000 sõiduauto.

Uus-Meremaa dominioon koosneb kahest suuremast saarest, Põhja- ja Lõunasaarest, samuti kuuluvad Uus-Meremaa juurde Stewarti ja Chathami saared. Dominiooni koosseisu kuuluvad veel mõned saared Vaikses ookeanis ja subantarktilistel aladel, nagu Aucklandi, Campbelli, Antipoodide, Bounty, Kermadeci, Cooki ja teised väiksemad saared ning Rossi maa Antarktise mandril.

Eurooplastega on Uus-Meremaa ajalugu seotud 200 viimase aasta jooksul. Eurooplased said Uus-Meremaa kohta esimesi teateid Hollandi kaptenilt Abel Tasmanilt. 1642. aastal purjetas Tasman «Lõunamandri» otsingutel piki Põhjaosaare läänerannikut, nimetades selle Madalmaade ühe provintsi järgi Nova Zeelandiaks. Tasman ei maabunud Uus-Meremaal. Pärismaalased ei lasknud ühte tema paati laevale tagasi ja Tasman sõitis kiiresti minema. Uus-Meremaa põhjapoolseima neeme nimetas Tasman Maria van Diemeni neemeks Hollandi Ida-India võimsa kuberneritütre auks, kelle kätt vaene ja tundmatu meremees tagajärjetult püüdis ja kellele see lubatigi, kui ta avastab otsitava «Lõunamandri».

Alles 125 aastat pärast Tasmanit, jõudis Uus-Meremaa vetesse kapten James Cook laeval «Endeavour». Ta maabus Põhjaosaarel ja kuulutas selle ametlikult Inglismaale kuuluvaks.

Selle ja oma viimase, kolmanda reisi ajal uuris Cook Uus-Meremaa mõlemaid saari ja andis nende vahelisele väinale oma nime.

1777. aastal lahkus Cook Uus-Meremaalt. Pärast teda külastasid Uus-Meremaa rannikut pikemat aega vaalapüüdjad, kes rajasid siia oma baase.

Uus-Meremaa koloniseerimine ja majanduslik vallutamine eurooplaste poolt toimus põhiliselt XIX sajandi vältel. 1841. aastal kuulutati Uus-Meremaa eri kolooniaks, 1902. aastal aga sai ta dominiooni statuudi ning tema pealinnaks kuulutati Wellington.

Kui Tasman ja Cook purjetasid Uus-Meremaale, leidsid nad siit tugeva ja sõjaka polüneesia rassi kuuluva rahva, kes rääkis keelt, mida oli võimatu eristada Kesk-Polüneesia rahvaste keelest ja kes nimetas end maoorideks.

Millal ja kust maoorid Uus-Meremaale tulid, sellest jutustavad ainult pärimused. Kirjakeelt mitte omava rahva ajaloost on jäänud palju tundmatuks. Pärimuste järgi on maooride esivanemad tulnud siia oma endiselt kodumaalt «Havaikilt». Põhjaosaare idarannikul leidsid nad samasse rassi kuuluvaid inimesi, kes olid veelgi varem siia saabunud järeltulijad. Varasema ümberasustuse ajalugu on aga teadmatuse uttu mähitud. Neid ammuseid ümberasujaid nimetavad maoorid morioorideks ehk tongala-venua rahvaks.

Polüneesia pärimuste järgi on ookeani saared legendaarse pooljumala Maui püütud kalad. Maui võitles inimeste õnne eest. Ta tõi allmaailmast tule, taltsutas päikese, kes varem jooksis mööda taevast nii kiiresti, et inimesed ei jõudnud tema valguse käes teha kõiki toimetusi. Kalade hulgas, keda Maui oma maagilise õngega püüdis, oli üks suurematest Uus-Meremaa Põhjaosaar, maoori keeles «Te ika a Maui» («Maui kala»).

Polüneesia ja maoori legendide järgi avastas Uus-Meremaa pealik Kupe. Kupe sõitis suure piroogiga Tahitiilt läände. Veetes sügise Tonga saartel, nägi ta seal «koe-koe» linde (uusmeremaa kägu) ja pani tähele, et nad kõik lendavad Tongale edelast. Kupe arvas, et seal peab maa olema. Koos oma sõbra, vilunud meremehe Ngahuega sõitis ta edelasse, orienteerudes päeval päikese ja öösel tähtede järgi. Pärast pikka meresõitu nägid nad horisondil piklikku pilve. Hiljem osutus, et need on hoopis uue maa valged kaljud ja luited. Sõbrad nimetasid selle maa «Ao-tea-roaks» (Pikk valge pilv), nagu maoorid Uus-Meremaad ka praegu nimetavad.

Ao-tea-roal leidsid nad palju linde, kalu ja marju. Kütt Ngahue tappis hiiglasliku lennuvõimetu linnu moa ja leidis oja kallastelt hinnalise kõva roheline kivi (nefriit), millest võis teha häid kirveid ja nuge.

Tark Kupe pöördus tagasi kodumaale ja õpetas, kuidas novembri ja detsembri kuuvalgetel öödel laevu Ao-tea-roale juhtida: «hoiduda loojuvast päikesest pisut vasemale».

Maori genealoogia järgi toimus Kupe meresõit X sajandi keskel. Kupe õpetusi anti edasi suust-suhu ja 200 aastat hiljem sõitis teine «ekspeditsioon» Tahitiilt (õigem oleks öelda «arvatavasti Tahitiilt») Ao-tea-roale.

Vana Toi läks oma lapselast Vatongat otsima, kes kukkus merre Tahitiil toimunud piroogide võistluse ajal. Kuna ta ei leidnud lapselast ei Tongal ega Samoal, suundus Toi lõunasse, Kupe maale. Seal leidis ta inimesi, kes kuulusid rahulikkude tongata-venua suguharusse ja olid siia Kupe jälgedes rännanud. Viljatutest otsingutest meeleheitesse viidud Toi otsustas oma kaaslastega jääda siia, kus maa on viljakas, kalu ja linde palju ning rahvas sõbralik. Nad võtsid endale naised tongata-venua suguharust ja rajasid ühise majapidamise.

Kuid Vatunga ei hukkunud merel. Torm kandis ta üsna Tahiti lähedale, Raiatea saarele. Vatonga armastas vana isa väga. Jõudnud koju ja mitte leides Toid, kogus ta 60-mehelise sõjaväe. Sõjamehed võtsid kaasa ka naised ja läksid merele Toid otsima. Vatonga jõudis Ao-tea-roa põhjarannikule, kus kohalikud elanikud rääkisid talle Toist. Vanaisa ja lapselapse suureks rõõmuks kohtusid nad jälle.

Järgneva kahe sajandi kohta on vähe andmeid. Arvatavasti peeti veel sidet endise kodumaaga.

Suured sündmused maoride ajaloos toimusid XIV sajandi keskel. Euroopas oli sel ajal keskaeg, ristisõdade periood.

Kesk-Polüneesias — Tahitiil, Raiateal, Tuamotul ja teistel saartel valitsesid tülid ja sõjad. Suur hulk inimesi otsustas ümber asuda uutele saartele. Terve piroogide laevastik meeste, naiste ja lastega, seemnete ja koduloomadega (koerad, sead, kanad) siirdus merele.

Seda mälestusväärselt päeva peavad maorid oma ajalo alguseks. Piroogide nimed olid «Arava» (hai), «Tai-pui» (tõus), «Aotea», «Takitimu», «Tokomaru» jne. Mõned piroogid hukkusid merel, teised aga jõudsid Põhjaasaarele — Te ika a Mauile. Oli suve algus (umbes meie näärde paiku). Parajasti õitses punaste õitega pohutu-kava, mida inglased nimetavad jõulupuuks (*Christmas tree*). Pohutu-

kava punased õied olidki esimesed, mida meremehed oma uuel kodumaal nägid.

Polüneesia väikeste saartega võrreldes oli siinne maa suur ja rikas. Metsades kasvas palju onnide ja paatide ehitamiseks sobivaid puid. Kalu, linde ja magedat vett oli külluses. Tulnukad asusid elama eri paikadesse mitmete lahtede ja jõgede äärde. Iga piroogi meeskonnast kujunes üks või mitu uut suguharu. «Arave» sõitjad siirdusid sisemaal kuumade allikate rajooni, «Tokomaru» sõitis Uus-Meremaa läänerrannikule, «Aotea» sõitjad aga jäid peatuma Waingaroa lahe rannikule.

Sisserändajad kodunesid uue kodumaaga peatselt. Suurte rännakute aeg oli lõppenud. Pikkadeks retkedeks polnud enam vajadust, maad ja toitu oli külluses. Maorid käisid merel kalu püüdmis juba ilma balanssiirita piroogidel. Rahvaarv kasvas. Endised elanikud — morioorid — hävitati või tõrjuti teistele saartele. Osa neist asus elama Chatham saarele, osa aga segunes maoridega.

Ei olnud vaenlasi ega metsloomi, keda karta.

Arenesid käsitöö ja kunst. Sobivate puuliikide rohkus ja head rohelistest kivist tööriistad (noad ja uuritsad) löid eeldused puulõikekunsti arenguks. Elamud, templid, ühiskondlikud hooned ja sõjapiroogid kaeti üleni kunsti-päraste puulõigetega. Maoride nägu ja kogu keha olid tätoveeritud.

Kaasavõetud taimedest ei hakanud ei kookospalmid, banaanid ega ka leivapuud kasvama, uus maa oli neile liiga külm. Kuid taro, jamss, kõrvits ja magus kartul — kumara — kasvasid hästi. Tõsi küll, neilt saadi siin ainult üks lõikus aastas — vana kodumaa mitme lõikuse vastu, kuid see-eest oli maad siin võtta nii palju, kui süda soovis.

Vahetades Polüneesia troopilise looduse parasvööndiga, kaotasid ja võitsid maorid samaaegselt. Nad kaotasid sellised viljakad puud nagu kookospalmid, banaanid ja leivapuud. Sead ja kanad ei talunud arvatavasti pikka meresõitu ja nii jõudis Polüneesia kolmest kodulooma liigist Uus-Meremaa ainult koer. Uuel kodumaal õppisid maorid tundma liigirikkaid metsi, õppisid kasutama puitu elamute ja piroogide ehitamiseks, valmistasid puukoorest riidet jne.

Elamuid pidi kohandama Ao-tea-roa jahedamale ja karmimale kliimale. Uutes tingimustes kujunesid ka inimes-

tel välja uued iseloomujooned. Maoorid olid uhked ja sõjakad, neil oli range aukodeks, mille järgi vähimagi solvamise eest tuli maksta eluga. Arenes kannibalism. Vaenlast süüa tähendas piiritult ja täielikult tema üle võidutseda. Arvatavasti on inimsöömise arenemist soodustanud ka loomse toidu vähesus. Vaenlase tapmine ja söömine ei olnud ainult tavalise traditsiooni täitmine, vaid oli ka suurte pidustuste ettekäändeks.

Ja äkki, nagu pikne selgest taevast, toimus uus sündmus, mis muutis maooride kogu elu-olu. Saartele ilmus valge inimene — Pakeha.

Esialgu olid need üksikud meresõitjad ja vaalapüüdjad, kes rajasid rannikule mõned asulad. Neile järgnesid misjonärid. 1840. aastal loodi Uus-Meremaa Kompanii, see saatis Plymouthist välja suure ekspeditsiooni ja rajas asulaid, esiteks praeguse Wellingtoni rajooni, seejärel ka teistesse kohtadesse: Nelsoni, Taranaki, Otago ja teistesse rajoonidesse. Välgete juurdevool suurenes pidevalt. Sisserändajad haarasid endale paremaid maid. Mõnikord läks asi veriste kokkupõrgete ja sõdade ni, sest valged oma ääretus ahnuses võtsid endale ka maooride maa.

Kokkupuuted inglise kolonistidega muutsid maooride kogu materiaalist kultuuri. Kivist tööriistad asendusid metalliga. Maoorid hakkasid kasvatama kõrsvilju ja kartuleid, pidama veiseid ja sigu. Tulirelvade tõttu muutusid suguharude vahelised sõjad äärmiselt veristeks. XIX sajandi esimesi aastakümneid tähistavadki verised kodusõjad, võidetute massiline hukkamine ja inimsöömise laialdane levik.

1840. aastal Waitangas sõlmitud kokkuleppes tunnistasid maoori pealikud Inglise kuninganna võimu, kuid veel kaua aega pärast seda, kuni 1872. aastani oli Uus-Meremaa areeniks, kus toimus maooride verine võitlus oma sõltumatuse ja maa eest, kus halastamatult rööviti maid, ässitati üht suguharu teise vastu ja hävitati vapralt võitlevaid, kuid vähe relvastatud maoorisid.

Maoorid jäid varsti täiesti maata ja hakkasid välja surema. XIX sajandi lõpuks oli maooride arv vähenenud 1840. aastal 120 000-lt 40 000-le. Ei saanud enam juttugi olla mingist vastupanust ja võitlusest oma õiguste eest.

Kaasajal kohastuvad maoorid aegamööda uuele majanduslikule olukorrale. Paljud töötavad sulastena uusmeremaalaste farmides. 1951. aasta rahvaloenduse andmeil sel-

gus, et maooride arv on tõusnud 135 000-le. Vormiliselt on neil võrdsed õigused uusmeremaalastega ja nad valivad 80-liikmelisse parlamenti 4 saadikut.

Meil ei õnnestunud viibida maoori asulates, kuid sadamas nägime kehvalt riietatud maoori töölisi. Kurbi oli vaadata selle kunagise uhke ja tugeva, visalt oma õigusi ja sõltumatust kaitsnud rahva järeltulijaid.

UUS-MEREMAA LOODUS

Uus-Meremaa loodus on kaunis ja huvitav. Põhjasäär on künklik, kohati mäginen. Siin kerkivad üksikuid kutsunud vulkaane. Mount Egmonti vulkaani (2517 m) korrapärase, sümmeetrilise kujuga koonus paistab merele paljude miilide kaugusele.

Lõunasaar, maori keeles «Te Vahi Punamu», Rohelise Kivi maa, on hoopis mägisem. Siin kerkivad kõrged mäeahelikud, kus üksikud tipud ulatuvad üle 3000 meetri (Mount Cook — 3762 m). Neilt laskuvad alla suured liustikud, millest suurim ja kauneim on 24 km pikkune ja üle 2 km laiune Tasmani liustik.

Mõlemal saarel on ka laialdasi tasaseid alasid — tasanikke ja platoosid. Põhjasärel asub kuulsate Taupo ja Rotorua järvede lähisel kuumade allikate ja auravate geisrite rajoon, mis on seotud veel mitte täiesti vaibunud vulkanismiga.

Uus-Meremaa oli suuremalt osalt kaetud metsadega. Loomakasvatuse, eeskätt lambakasvatuse huvides on metsi palju hävitatud ja asendatud karjamaadega.

Uus-Meremaa metsad olid kuulsad paljude kohaliku päritoluga puude poolest. Nende hulgas olid kõrged sambakujulised kauripuud (*Agathis australis*), mis praegu on Uus-Meremaal haruldaseks muutunud, ja totaarad (*Podocarpus totara*). Pöögimetsad moodustavad ka tänapäeval Uus-Meremaal tähtsa loodusliku ressursi. Siinsetele metsadele on tüüpilised veel kaunite eredavärviliste õitega ratapuu (*Metrosideros lucida*) ja pohutu-kava (*Metrosideros tomentosa*), mille erkpunased õied köidavad pilku küll aedades, küll teeäärsetel kaljudel ja mere ääres.

Uus-Meremaal võib kõikjal näha hiiglaslikke puukujulisi sõnajalgu, millede varju on peitunud majakesed Wellingtoni äärelinnas ja mis on tavalised kogu Põhjasääre varjulistes metsades.

Uus-Meremaal on ka tänapäeval küllalt metsi, hoopis rohkem aga karjamaid ja põlde. Kasvatatakse peamiselt söödanaerist, kaera, nisu ja mitmesuguseid kultuurhein-taimi.

Ma pole botaanik ega kirjelda seepärast pikemalt Uus-Meremaa omapärast taimestikku. Pikaajaline eraldatus teistest mandritest on mõjustanud nii taimestikku kui loomastikku. Uus-Meremaale endeemseteks imetajateks on ainult kaks nahkhiire liiki. Maorid tõid siia koeri, kes metsistused, kuid on tänapäevaks juba välja surnud, ja rotte, kes elavad praegugi metsades. Uus-Meremaa rannikuvetes elab mitmeid loivalisi — merielevante, merileoparde ja teisi.

Kui eurooplased tulid Uus-Meremaale, oli siin, vastupidiselt imetajatele, lindude arv väga suur. Praegu pole neist enam paljusid. Selles on süüdi nii küttimine kui ka metsade hävitamine. Varem elas saartel suur hulk täiesti lennuvõimetuid linde, nende hulgas kiivi, keda on kujutatud Uus-Meremaa vapil. Kiivid on tänapäeval muutunud väga haruldaseks. Kiivi on pikkade punakate sulgede ja pika terava nokaga umbes kana-suurune lind. Ta on õise eluviisiga lind, kes päeval tavaliselt magab. Kiivimuneb ühe väga suure muna, mille ema- ja isalind kolme kuuga välja hauvad.

Hoia (*Heterolocha acutirostris*) on teine tiivutu lind. Ta on saartelt täiesti välja surnud, kuid tema kujutist võib näha kuuepennistel müntidel.

Varem elas Uus-Meremaal paar moa liiki. Moe välimuse üle võib otsustada ainult leitud skelettide järgi. Ta oli samuti tiibadeta ja sarnanes jaanalinnuga. Suurima moa liigi (*Dinornis maximum*) kõrgus ulatus 10 jalani. Arvatavasti hävitati moad maoride, eriti aga nende eelkäijate, moriooride poolt, keda hüütigi moa küttideks (*Moa hunters*).

Väga huvitav on teine väljasurev lind takaahe (*Notornis mantelli*), tiivutu suur lind, kes sarnanes meie rukkirääguga. Takaahel on must sulestik ja helepunased jalad. Viimase viiekümne aasta jooksul on takaahet nähtud ainult neli korda ja teda peeti täiesti väljasurnuks.

1948. aastal aga avastati Lõunasaare lõunaosas, raskesti juurdepääsetavates, sügavates ja kidura taimkattega orgudes väike takaahede koloonia. Nad olid siia taandunud arvatavasti paljude uute sissetoodud liikide surve. Takaahed muneb kaks muna, millest ainult üks hautakse välja. Peab märkima, et Uus-Meremaa väljasurnud linnustik on võrratult huvitavam praegusest.

Uus-Meremaa iidse fauna esindajatest on tähelepanuväärsem hateeria (kohalik nimetus tuataara), tõeline elav kivistis, kes on ainuke säilinud *Rhynchocephalia* liik ja miljonite aastate eest välja surnud dinosauruste otsene sugulane. Hateerial on praegu küll kaks silma, kuid tema laubal naha all on veel säilinud paaritu silma jäänus. Hateeriaid võib praegu kohata ainult Cooki väinas asuval Stepheni saarel, mis ongi kuulutatud looduskaitsealaks. Hateeria kasvab väga aeglaselt ja elab väga vanaks. Üks paar neid sisalikke elab Wellingtoni ülikooli laboratooriumis. Vanem sisalik on juba 80-aastane, kuid ainult 40 cm pikkune. On huvitav märkida, et hateeriad jagavad pesa sõbralikult tormilinnuga. Oösiti lähevad sisalikud jahile, linnud aga lendavad pesale. Päeval isalind lendab toitu otsima, pessa jäävad emalind ja hateeria. Kasvatanud pojad üles, lendavad tormilinnud ookeanile ja hateeria jääb pesa ainsaks peremeheks.

Eurooplaste tulek muutis kohaliku fauna ilme täielikult. Toodi sisse palju koduloomi: hobuseid, veiseid ja lambaid, jahiloomadeks toodi hirvi, faasaneid, põldpüüsid ja vutte. Jõgedesse ja järvedesse lasti uusi kalaliike, muuhulgas ka forelle. Sooritati ka mõni parandamatu rumalus, nagu näiteks küülikute aklimatiseerimine. Küülikud muutusid saartel hiljem tõeliseks nuhtluseks, närides paljaks põlde ja karjamaid. Suur viga oli ka nugiste, kärpide ja nirkide sissetoomine küülikute hävitamiseks. Need kiskjad hävitasid peaaegu täielikult Uus-Meremaa kaitsetud tiivutud linnud.

Juba Cooki poolt saartele toodud sead metsistused ja paljunesid metsades hulgaliselt. Hirved on suurte kiskjate puudumise tõttu sedavõrd paljunenud, et tekitavad küladele, eriti aga karjamaadele tohutut kahju ja nende küttimiseks on loodud eri brigaadid.

Uus-Meremaal leidub palju maapõuevarasid, kuid mäetööstus on siin vähe arenenud. Selle põhjuseks on kohaliku kapitali vähesus. Uus-Meremaa ettevõtetes on üle-

kaalus Inglise kapital, Inglismaa aga vaatab Uus-Meremaa kui põllumajandusmaale ega ole huvitatud mäetööstuse ja töötleva tööstuse arengust Uus-Meremaal. Maa majandus baseerub põllumajandusel, eriti peenvillalamaste kasvatamisel.

Looduslikud tingimused on lambakasvatuseks eriti soodsad. Kari saab aasta läbi toitu väljast, mingeid kiskjaid pole vaja karta. Farmer oma perega ja mõne koeraga suudab karjatada mitmetuhandepealist karja ja vajab lisatööjõudu ainult lammaste pügamise ajal.

Praegu on Uus-Meremaal üle 39 miljoni lamba ja 6 miljonit veist. Vill, liha, või ja juust ongi peamised väljaveoartiklid. Põllumajandussaadusi veetakse peamiselt Inglismaale. Tööstuskaupu — masinaid, tekstiilkaupu ja muud veetakse aga sisse ja põhiliselt Inglismaalt. Uus-Meremaa maksebilanss on passiivne, sissevedu ületab väljaveo. Kaupade hinnale lisatakse toll, mis muudab hinnad küllalt kõrgeks.

Uus-Meremaa eurooplastest elanikkonna elatustase on kõrge. Kuna immigratsioon on keelatud, võib kõikjal märgata tööjõu puudust ja töötasu on seetõttu kõrge. See tõstab ka kaupade hindasid, milles veendusime, võrreldes kaupade hindu Fidžil ja Uus-Meremaal.

Praegusel ajal valitseb Uus-Meremaa majanduses raske olukord, kuna toodangu realiseerimisega on raskusi. Inglismaa ostab meelsamini odavat liha Argentiinast, kus tööjõud on odavam. Võid ostetakse aga odavate hindadega Taanist. Suur edu sünteetiliste kiudainete, eriti aga kerge, hästi pestava ja koisid mitte kartva kunstvilla tootmises ohustab Uus-Meremaa lambakasvatust.

Suurepärase turu Uus-Meremaa saadustele moodustaksid Nõukogude Liit, Hiina ja teised rahvademokraatiamaad. Kaubanduslike sidemete tugevdamist nende maade ja Uus-Meremaa vahel takistavad Ameerika Ühendriigid, kelle mõju Uus-Meremaa üha kasvab. Ameerika kapital tungib järjest enam siinsesse majandusse.

Meile, nõukogude teadlastele korraldatud sõbralik vastuvõtt ja see tähelepanu, mis meid ümbritses «Vitjazi» Wellingtonis viibimise ajal, peegeldasid teatud muutust Uus-Meremaa poliitikas, mis toimus pärast leiboristide võlmuletulekut 1957. a. novembris.

«VITJAZ» WELLINGTONIS

150 000 elanikuga Uus-Meremaa pealinn Wellington on puhas, heakorrastatud linn. Linn asub sügavas rohelistes mägedega piiratud lahesopis. Wellington on eelkõige suur eeskujuliku varustusega sadam. Reidil ja sadamakaide ääres «tungleb» alati laevu Inglismaalt, Ameerikast, Austraaliast ja mujalt. Siin on uusima ehitusega turistide laevu, mille tekil hiilgavad autod, on ka kauba- ja tank-laevu. Meile kõigile meenutas Wellington väga Vladivostokki. Leidsime sarnasust nii linna asendis lahe ääres kui ka märke tõusvates tänavates ja majades.

Wellington asub Põhja- ja Lõunasaart eraldava väina ääres, omades seega riigis keskset kohta, nagu see pealinnale ja valitsuse asukohale sobibki.

Põhjasaare põhjatipus asub teine sadamalinn — Auckland, mis elanike arvult (380 000) on Uus-Meremaal esikohal. Asudes subtroopikas on Auckland ka kõige soojema kliimaga linn Uus-Meremaal. Lõunasaarel asub veel kaks suuremat linna: Christchurch koos Lytteltoni sadamaga (193 000 elanikku) ja 90 000 elanikuga Dunedin.

Järgmisel hommikul pärast saabumist läksime linnaga tutvuma. Minuga koos tulid bentosesalga ülem Z. A. Filatova ja Udintsevite abielupaar, kuna V. G. Bogorov ja kapten kui oma kõrge seisuse ohvrid jäid laevale ootama G. M. Rodionovi tulekut, et sõita ametlikele visiitidele peaministri, linnapea ja teiste ametiisikute juurde.

Sadamast väljunud, satume kohe linnaossa, kus asuvad pangad, kindlustusseltsid, laeva- ja lennukompaniid, mitmesugused kaubandus- ja tööstusettevõtted, mis kuuluvad valdavalt inglastele. Katkematu vooluna liiguvad autod. Ulekäigukohti tähistavad laiad valged jooned asfaldil. Kui jalakäija on astunud nende joonte vahele, jääb autoliiklus seisma. Meie oma kogenematuses jäime täna-

vaid ületades autode laviini ees kartlikult peatuma. Autod pidurdasid aga momentselt ja juhid näitasid žestidega, et me ei viivitaks, vaid ületaksime kiiremini tänava.

Sellele kvartalile järgnes ärilinnaosa — laiad kaupluste, hotellide ja restoranidega ääristatud tänavad. Kaupu näib olevat küllalt, hinnad aga on kõrged. Kuna olime mõnevõrra kodunenud hindadega Fidžil, võisime teha võrdlusi, sest Fidži ja Uus-Meremaa nael on peaaegu sama väärtusega. Peamine erinevus nende rahade juures seisnes välismuses — Fidži rahadel oli kujutatud purjedega piroog või fidži kütt, siinsetel aga kiivi või siis maoori sõjanuiaga peos. Paljud esemed maksid Wellingtonis kaks korda enam kui Suvas. Müüjad seletavad seda sellega, et kõigilt kaupadelt võetakse sisseveol kõrget tolli. Muidugi etendab teatud osa ka kõrge töötasu ja kaupmeeste suured lisakulud, milliseid Fidžil, kus india lased ainult oma perega kaupluses töötavad, ei esine.

Rohkesti on raamatukauplusi, kus paistab silma palju huvitavaid väljaandeid loodusloo, geoloogia ja Uus-Meremaa ajaloo kohta. Ka raamatud on kallid.

Olles jalutanud Wellingtoni kesklinnas, viibinud mitmetes kauplustes ja imestanud müüjate aeglast ja, ütleksin isegi, ükskõikset teenindamist, eriti suurtes kaubamajades (ja seda pärast india kaupmehi Fidžil!), suundusime Wellingtoni, või täpsemalt, Victoria ülikooliga tutvuma.

Ülikool asub kõrgel mäe otsas, kust avaneb suurepärane vaade linnale ja lahele. Tee sinna viib mööda mäenõlva kulgevaid tänavakesi. Siin on elamukvartal. Elatakse mäeharjal või siis mäelt alla suunduvate tänavate ääres korralikes puust või kivist majakestes. Iga maja ees on tingimata väike aed, mis on mõnikord raiutud mäe sisse, mõnikord aga asub esimese korruse katusel. Majakesed upuvad rohelusse, kõikjal on palju lilli, eriti hortensiate suuri puhmaid. Üllatusime puukujulistest sõnajalgadest, mis nagu palmid sirutavad oma kroone majakeste kohal ja eredate punaste õitega pohutu-kavadest.

Victoria ülikooli hoone on ehitatud punastest tellistest vanainglise stiilis. Seinu katab luuderohi. Hoone ei suuda enam kõiki kateedreid ja laboratooriume majutada, paljud neist on kolunud läheduses asuvasse barakkidesse, mis jäid siia sõja ajast, mil Uus-Meremaal paiknes ligi miljon Ameerika Ühendriikide sõdurit.

Ülikooli vana hoone taga kerkib hiiglaslik ehitusel olev

hoone, mille kuuele korrusele viiakse 1958. a. ülikooli kateedrid.

Uus-Meremaal on üldse neli ülikooli — Wellingtonis, Aucklandis, Christchurchis ja Dunedinis. Õigemini moodustavad need neli ühtse Uus-Meremaa ülikooli. Igas loetletud keskus on mõned kolledžid (teaduskonnad). Victoria ülikoolis on hästi esindatud bioloogia ja geoloogia, õigusteadus ja teised ühiskonnateadused. Arstiteaduskond asub Dunedinis (Otago Kolledž) ja Christchurchis (Canterbury ülikool), kus on peale selle veel tehnikateaduskond ja kunstikool. Aucklandi ülikoolis asub riigi ainuke arhitektuuriteaduskond.

Siseneme ülikooli kantseleisse, esitleme end ja avaldame soovi tutvuda ülikooliga. Väga armastusväärsed eakad daamid satuvad ärevusse. Praegu on suvi, jaanuarikuu ning jõuluvaheaeg pole veel lõppenud, kõik professorid on ära sõitnud. Helistati, otsiti rektorit või mõnda professorit. Meie õnneks osutus, et geoloog professor Clark on oma laboratooriumis ja võtab meid meelsasti vastu. Üks lahketest daamidest juhatas meid üle ülikooli õue barakki, kus ajutiselt asub geoloogia kateeder.

Professor Clark, üks Uus-Meremaa tuntumaid geolooge, võttis meid rõõmuga vastu, jutustas ülikooli struktuurist, õpetamisest, õppeprogrammidest, oma kateedri tööst ja tutvustas meid kogu 45 aasta vanuse ülikooliga (tuleb arvestada, et Uus-Meremaa on noor riik).

Õpetamine Uus-Meremaa kõrgemates koolides on kõrgel tasemel ja uusmeremaa õpetlased, kes töötavad peale kodumaa ka Inglismaal, on saavutanud teenitud tunnustuse. Seda teadis meist igaüks oma erialal juba varem. Muuseas, kuulus füüsik Rutherford, üks aatomienergia probleemi püstitajaid, on Uus-Meremaalt pärit. Ta sündis farmerist tõldsepa 12-lapselises peres ning õppis Christchurchi ülikoolis.

Praegu on ülikooli hooned tühjad. Kõik üliõpilased on vaheajaks ära sõitnud. Viibisime vanas raamatukogus, mis asub endises, puulõigetega ja värviliste akendega kaunistatud kirikus.

Kõndisime mööda geoloogia, botaanika ja zooloogia kabinette. Ülikooli zoologiamuuseumis, kus kohalik fauna on hästi esindatud, paelus erilist tähelepanu terrarium kahe hateeriaga (*Sphenodon punctatus*). Isaloom on umbes 80-, emaloom 50-aastane. Sisalikud püüti Cooki väi-

nas asuvalt Stepheni saarelt ja nad elavad juba mitu aastat laboratooriumis. Aupakliku värinaga kätes puudutasin selle aatomisajandini säilinud «dinosauruse» kuiva ja jahedat, soomustega kaetud nahka.

Nõbralik professor Clark näitas meile ka uut, ehitusel olevat hoonet, jutustades, mis kuskile tuleb, ja tutvustades meid geoloogia kateedri kavatsetavate ruumidega. Lõpuks tõusime katusele. Meie ees avanes suurepärane vaade all asuvale linnale, lahele ja laevadele ning teisel poolt lahte kerkivatele rohelistele mägedele, kuid terav külm tuul, mis Wellingtonis on nii tavaline, sundis meid varsti katuselt lahkuma.

Olles näidanud kõike, mis võiks loodusteadlasi üldse huvitada, sõidutas professor Clark meid oma autos Wellingtoni muuseumi ja tutvustas meid muuseumi direktori doktor Fallaga. Doktor Falla lubas meile näidata muuseumi laboratooriume ja rikkalikke kogusid.

Professor Clark aitas kontakti luua ka paljude teiste teadlastega, kellega soovisime tutvuda.

Meid kui teaduslikke töötajaid huvitasid Uus-Meremaa teaduslikud asutused. Teaduslikku tööd ühendab ja koordineerib Teaduslike ja Tööstuslike Uurimiste Valitsus (*Department of Scientific and Industrial Research of N. Z.*), mille juhtimise alla kuuluvad puhtteaduslikud instituudid ja laboratooriumid ning samuti praktikaga tihe-
dalt seotud asutused, mis tegelevad põllumajanduse, väetamise, piimanduse, fütopatoloogia, tootlustamise, maa-põuevarade kaevandamise ja paljude muude probleemidega.

Järgmisel hommikul külastasime Okeanograafia Instituuti, mis asutati alles mõne aasta eest. Instituut oma kümne töötajaga asub kitsastes ruumides. Tema direktoriks on praegu zooloog doktor Morrison Cassie. Oma väikese laevukesega teostavad instituudi töötajad okeanoloogilisi uurimusi Uus-Meremaad ümbritsevates vetes. Uuritakse loodeid ja hoovusi, ookeani elustikku, setete kujunemist ja ookeanipõhja struktuuri. Mõningaid vaatlusi tehakse rahvusvahelise geofüüsika-aasta programmi kohaselt.

Okeanograafia Instituudi varustus ei üllatanud meid millegi erilisega. Vaatluste tehnika on umbes sama mis meilgi, kuid väikesel laeval töötades ei suuda siinsed okeanoloogid muidugi uurida meresügavusi.

Doktor Cassie jutustas üksikasjaliselt instituudi tööst. Hüvastijätul kutsusime teda ja kõiki instituudi teaduslikke töötajaid «Vitjazile» teadlaste visiidiks määratud päeval.

Juba esimese paari päevaga saavutasime hea kontakti Wellingtoni teadlastega. Professor Bogorov tutvus rahvusvahelise geofüüsika-aasta läbiviimiseks moodustatud komitee juhtidega, geoloogid olid külas geoloogia ja geodeesia valitsustes ja sõlmisid tutvusi kohalike väljapaistvate teadlastega — paleontoloog doktor Flemingiga, paleobotaanik Cooperiga, maoorilasest geoloogi Te Pungaga, suiraanalüüsi eriteadlase, armastusväärse doktor Harrise ja teistega. Meteoroloogid külastasid meteoroloogiaobservatooriumi ja tutvusid isiklikult siinsete sünoptikute ja meteoroloogidega. Nendega tutvumine osutus edasisel sõidul meile üpris kasulikuks. Zooloogid kohtusid Wellingtoni zooloogidega jne.

Ei saa märkimata jätta seda südamlikkust ja lahkust, millega meisse suhtusid siinsed teadlased.

Õhtuks kutsusid nõukogude sõbrad — G. M. Rodionov abikaasaga ja teised esinduse töötajad meid kõiki endale külla.

Nõukogude esindus asub mäe otsas ilusas rohelises majas keset aeda, «rohelises kindluses», nagu seda Wellingtonis naljatlevalt nimetatakse.

Vestlustes siinsete töötajatega kuulsime palju huvitavat Uus-Meremaast, tema loodusest, inimestest ja nende suurest huvist Nõukogude Liidu vastu.

Samal ajal taheti teada kõike kaugel kodumaa elust. Nende küsimused ja õhin näitasid, millise tähelepanuga nad jälgivad meie rahva suuri edusamme partei ja valitsuse otsuste täitmisel Nõukogude Liidu majandusliku ja kultuurilise arengu tõstmisel. Millise erutusega võeti siin vastu teade maailma esimese Maa tehiskaaslase väljasaatmisest Nõukogude Liidus.

Jutustasime neile, kuidas kodumaal sellesse suhtuti. Nõukogude inimesed saatsid ajalehtede toimetustesse ja Teaduste Akadeemiasse kirju täis vaimustust ja uhkust oma isamaa, Kommunistliku Partei, nõukogude teaduse ning inseneride ja tööliste üle, kes viisid ellu inimkonna kõige julgemad unistused.

Esinduse töötajatel oli meile meeldiv üllatus: demonstreeriti Aleksei Tolstoi triloogia «Kannatuste rada» esimese osa järgi loodud filmi «Õed». Ei «Vitjazil» viibivad

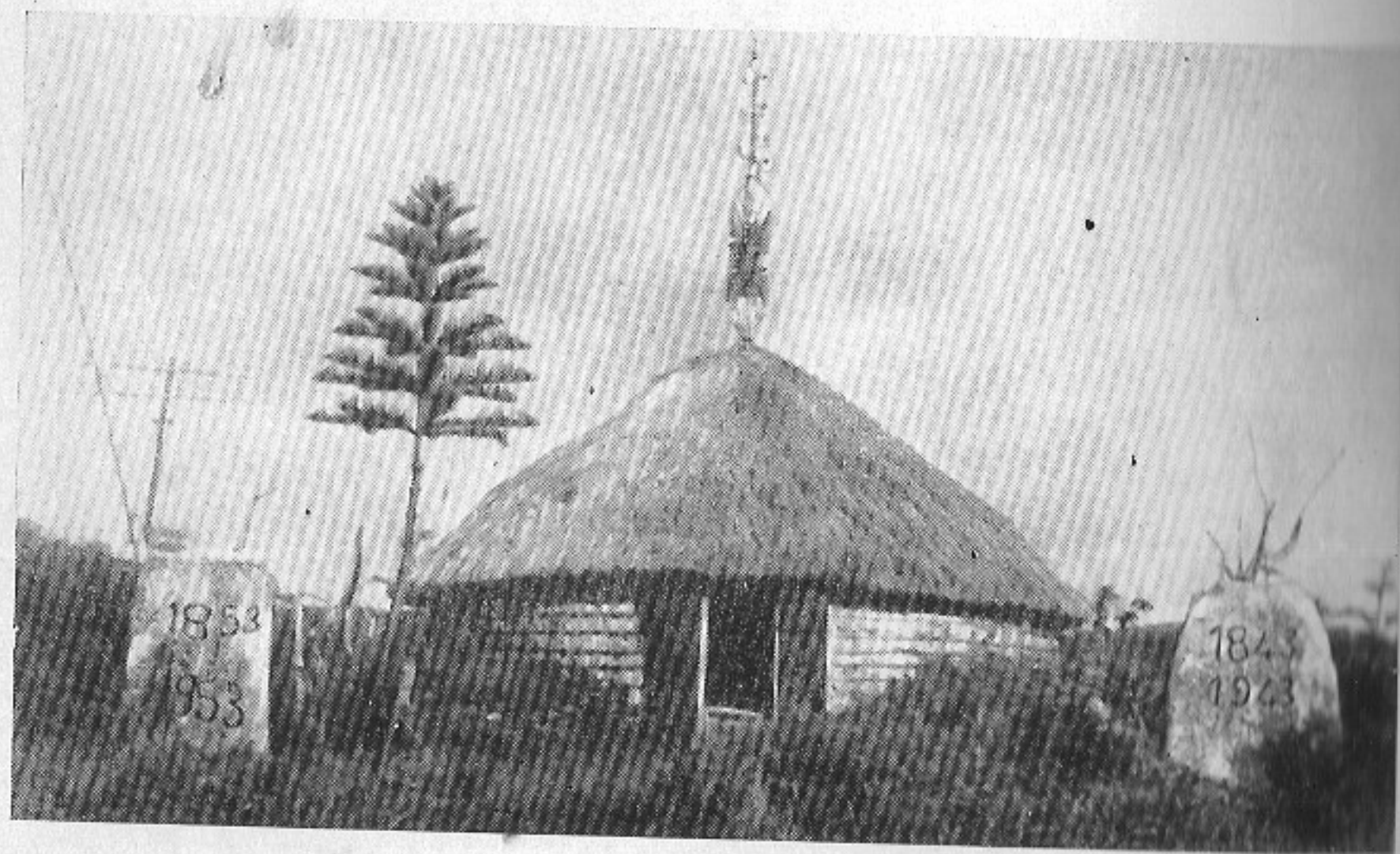

Kasuariin ehk raudpuu.

Prantsuse Okeania Instituudi laboratooriumid endistes sõjaväebarakkiden.

Pealikuonn Uus-Kaledoonial.

Cooki araukaariad ja «Notre Dame'i» kalju Uus-Kaledoonial.

Mangroovrannik
Uus-Kaledoonial
tõusu ajal.

Kanaakide elamu.

moskvalased ega vladivostoklased polnud seda veel näinud ja nii vaatasimegi kodumaist filmi esmakordselt hoopis teises maailma otsas.

Kohalikud ajalehed — päevaleht «Dominion» ja õhtuline «Evening Star» avaldasid «Vitjazi» saabumisest alates ekspeditsiooni kohta teateid ja kirjutasid koos paljude fotodega. Kuni lahkumiseni Wellingtonist ei vaibunud huvi Vene laeva vastu. Laev oli külalistele avatud ja kogu päeva tungles siin rahvast. Olime vististi teine Wellingtonis peatunud Nõukogude laev. Möödunud aastal viibis siin Antarktise-ekspeditsioonist osavõtnud «Ob».

Järgmine päev, 14. jaanuar oli ekspeditsiooni elus erilise tähtsusega. Rahvusvahelise geofüüsika-aasta läbiviimiseks valitud kohaliku komiteega sõlmitud kokkuleppe järgi toimus täna Uus-Meremaa Kuningliku Seltsi (*Royal Society of New Zealand*) istung, kus professor Bogorov esitas ettekande meie ekspeditsiooni tulemustest. Kuningliku Seltsi valge hubane auditooriumi Wellingtoni muuseumi majas oli viimase võimaluseni tulvil teadlasi. Istungit juhatas RGA Uus-Meremaa komitee sekretär professor Barnett.

Venjamin Grigorjevitš peatus oma lühikeses ja selges, inglise keeles esitatud ettekandes esimese Vaikset ookeani põhja-lõuna suunas läbiva profiili tulemustel.

Suurel, A. I. Savilovi poolt maitsekalt kujundatud tabelil oli kujutatud, kuidas põhjapoolkera parasvöötmeist lõunasse, läbi subtroopiliste, troopiliste ja ekvatoriaalsete ning lõunapoolkera subtroopiliste alade parasvöötmesse liikudes muutuvad keskkonna tingimused. Siin võis näha, kuidas muutub selles suunas päikesekiirguse intensiivsus, õhu ja vee temperatuur, vee läbipaistvus, hapniku ja süsihappegaasi ning fosfaatide sisaldus. Tabel kajastas ka muutusi elustikus: bakterite, planktoni, kalade ja bentose koostises ning põhjasetete kuhjumises.

Vaikse ookeani keskosa, mida profiil läbis, jaguneb valdavate tuulte ja veemasside liikumise alusel mitmeks vööndiks: Vaikse ookeani Põhjahoovuse vöönd ulatub 32. põhjalaiuskraadini, talle järgneb põhjapoolkera subtroopilise konvergenti vöönd, kus põrkuvad kokku kahe suugused veemassid. See põhjustab võimsaid vertikaalsuunalisi veevoole, mis ulatuvad veepinnalt merepõhjani. Sellele järgneb omakorda 21.—9. põhjalaiuskraadini põhjapoolkera passaatide vöönd. Ekvatoriaalse vastuhoo-

vuse vöönd ulatub 7. lõunalaiuskraadini, lõunapoolkera passaatide vöönd 15. ja lõunapoolkera subtroopilise konvergentsi vöönd 30. lõunalaiuskraadini.

Nõukogude ekspeditsiooni ülema ettekandes oli esmakordselt Vaikse ookeani uurimisloos esitatud ookeani keskosa terviklik, kompleksne okeanoloogiline iseloomustus. Professor Bogorov osutas, et ookeani bioloogilises struktuuris võib märgata teatud sümmeetriat. Põhja- ja lõunapoolkera parasvöötme külmade vete ülemises, päikesekiirtest valgustatud veekihi on palju toitesooli (fosfaate) ja seetõttu ka massiliselt planktonit. Troopikavööde on selles suhtes kõige vaesem, ka subtroopikas on toitesooli ja planktonit vähe. Ookeani keskosas, ekvaatori ümbruses, tõuseb jällegi fosfaadi- ja planktonisisaldus. Seda põhjustavad tugevad vertikaalsed voolud, mis toovad pinnakihtidesse suurtest sügavustest tohutul hulgal toitesooli.

Planktoni rohkuse tõttu parasvöötmes ja ekvatoriaalsetel aladel on neis ka kalu kõige enam. Ihtüoloogid said samade püügivahenditega parasvöötme jahedast ja ekvatoriaalsete alade tugevasti soojenenud veest hoopis enam kalaliike kui ookeani teistest osadest. Troopilistelt ja subtroopilistelt aladelt saadi seevastu minimaalselt kalu.

Kõigi veekihtide planktonisisalduse uurimine näitas, et parasvöötme vetes on massiliselt planktonit sügavates veekihtides. Subtroopilistel, troopilistel ja ekvatoriaalsetel aladel on plankton koondunud pindmistesse veekihtidesse, kuna sügavamad kihid on planktonist väga vaesed. Seetõttu muutub bentos, mis elab ülevalt laskuvate elavate ja surnud planktonorganismide arvel, ekvaatori suunas liikudes järjest liigivaesemaks. Troopiliste alade sinavad veed ei suuda toita kuigi palju organisme ookeani põhjas.

Professor Bogorov esitas Vaikse ookeani hüdroloogiast ja bioloogiast terve rea uusi ja täpseid andmeid, mis tekitasid auditooriumis elavat huvi. Uusmeremaalased huvitusid oma maa saarelise asendi tõttu üldse väga meredest ja nende uurimisest. Esitatud skeem ookeani füüsikaliste, keemiliste ja bioloogiliste omaduste muutustest jättis kuulajatele sügava mulje. See näitas ühtlasi Nõukogude ekspeditsiooni tööde hiiglaslikku mahtu, mis väikese, piiratud võimalustega maa teadlastele eriti imponeeris.

Spetsialistid mitmetelt erialadelt esitasid ettekandjale

palju küsimusi. Paljudele küsijatele vastas ta sealsamas, mitmeid aga kutsus üksikasjalikumaks aruteluks «Vitjazile», kus homme toimuval sümposiumil arutatakse laboratooriumide kaupa igakülgset ekspeditsiooni senist tööd. Istungi juhataja professor Barnett tõstis oma lõppsõnas esile Nõukogude ekspeditsiooni uurimuste detailsust ja ulatust ning tänas ettekandjat Uus-Meremaa Kuningliku Seltsi nimel.

Järgmisel päeval kogunesid kohalikud teadlased laevale, mis oli sel päeval teistele külalistele suletud. Iga teadlane otsis üles vastava laboratooriumi, geoloogid olid külas geoloogidel, zooloogid zooloogidel jne. Igas laboratooriumis esitati põhjalikke andmeid senisest tööst, demonstreeriti kollektsioone, kaarte, diagramme ja graafikuid.

Ekspeditsiooni saavutusi arutleti elavas sundimatus vestluses ja see andis nii meile kui meie sõpradele palju kasulikku. Sel päeval loodi tõeline, tihe kontakt nõukogude ja uusmeremaa teadlaste vahel. See oli just seda laadi arvamuste vahetus, millest nii palju kirjutatakse ajalehtedes ja mis laabub väga lihtsalt, nagu iseenesest, kui mitte «külma sõja» pooldajad, kes on selliste kohtumiste vaenlased, seda ei takistaks.

Ühel järgnevatest päevadest õnnestus mul osa võtta kohalike geoloogide professor Clarki, doktor Harrise, doktor Te Punga ja teiste korraldatud ekskursioonist meie geoloogidele. Marsruut kulges algul piki lahe rannikut, piki murrangute rida, milliseid on Wellingtoni rajoonis palju. Seejärel möödusime Hutt'i orus kahest väikesest linnakesest — Lower Huttist ja Upper Huttist.

Hutt'i jõe orus toimusid verised sõjad maooride ja inglise kolonistide vahel. Praegu asuvad siin tehaste ja aedadesse uppuvate ilusate kotedžitega eeslinnad, kus elab suur osa Wellingtoni elanikkonnast.

Sõitsime kolme autoga mööda suurepärase asfaltteed, aeg-ajalt peatudes ja kuulates siinsete geoloogide selatust nende alade geoloogilise ehituse ja praegu siin toimuvate tektooniliste protsesside kohta. Meie tähelepanu pöörduti huvitavale okaspuule perekonnast *Podocarpus* ja üksikutele hiiglaslikele kauripuudele, mis varem katsid peaaegu kogu maa.

Möödume lopsaka rohukattega karjamaadest, kus nosisavad rohtu veised ja suured peenvillalammaste karjad.

Sõitsime maha peaaegu sada miili ja saime esimesed, muldugi põgusad, kuid ikkagi vahenditult muljed kohalikust loodusest ja põllumajandusest. Geoloogid said kuulda palju huvitavat ja tegid vastavate spetsialistide juhendamisel ka lähemaid vaatlusi.

Õhtul toimus meie diplomaatilises esinduses «Vitjazil» saabumise puhul ametlik vastuvõtt. G. M. Rodionov oma abikaasaga, kapten ja ekspeditsiooni ülem võtsid külaliskeskkonnas vastu. Külalisi kogunes suur hulk. Saabusid peaminister, leiboristliku partei liider Walter Nash abikaasaga, linnapea mister Kitts, ministrid, Ameerika Ühendriikide saadik, kes viibis muide esimest korda vastuvõtul Nõukogude esinduses, Prantsusmaa, India ja teiste riikide saadikud, RGA Uus-Meremaa komitee esimees, teadlased ja ühiskonnategelased.

Külalised valgusid esinduse ruumidesse laiali. Rühmiti seistes vesteldi elavalt. Vahepeal maitsti ka laudadelt suupisteid, puuviljamahlu, eriti aga suurepärase maitsega apelsinimahla ja joodi veini.

Professor Bogorov ja mister Barnett pidasid vastastikku tervituskõne. Meie diplomaadid aitasid Venjamin Grigorjevitšil kõnet koostada, sest ametlikul vastuvõtul peab kinni pidama kindlast etiketist, tuleb teada, kuidas tituleerida peaministrit või linnapead, ei tohi unustada esimesena tervitamast peaministrit ja seejärel opositsiooni liidrit ja peab üldse teadma palju sedalaadi pisiasju. Mõningatele raskustele vaatamata tuli meie ekspeditsiooni ülem oma ülesandega auga toime, kuigi see näis olevat võrratult raskem kui põhjalik ettekanne ekspeditsiooni tulemustest.

Huvitavatest tutvustest tahaksin mainida füüsikut sõõr Ernest Marsdeni, kes põlvneb Uus-Meremaa vanadest kolonistidest. Ta on praegu küll pensionil, kuid töötab aktiivselt radioaktiivsete isotoopide alal. Selle punapõskse lõbusa ja elava vanahärraga kohtusin esmakordselt veerand sajandi eest Cambridge'is, kus ta oli kuulsal Rutherfordi kaastööline, mina aga töötasin tema sõbra, füüsiku ja keemiku William Hardy laboratooriumis.

Teine huvitav külaline oli maooride asjade minister Tirakatene — suurekasvuline lühikeste hallide juustega maoori. Ta tundis huvi, kas me püüdsime kalu, eriti haisid ja kas me hailiha proovisime. Ühtlasi lubas ta meid kositada maoori toiduga hailihast, mida lastakse maa sees

täkk aega «hapneda». Selline liha haiseb küll tugevasti, kuid on väga maitsev. Vana maoori vidutas lõbusalt oma väikesest musti silmi, kujutledes, millist sensatsiooni tekitaks see maooride rahvustoit praeguses valitud seltskonnas.

Talstkordselt kohtusime paljude praeguste külalistega paar päeva hiljem «Vitjazil» korraldatud vastuvõtul. Külalised tutvusid laevaga ja teaduslike seadmetega, viibisid laboratooriumides, vaatlesid kõikvõimalikke võõrapäraseid kalu ja muid haruldusi, nagu näiteks kivistunud haihambaid või akvaariumis ujuvat Fidži merimadu. Seejärel koguneti salongi, kus pakuti einet nagu kahe nädala eest Fidžil. Vana hallipäine peaminister mister Nash pidas kõne, mis meeldis meile kõigile. Kõne mõte seisnes lühidalt öeldes selles, et poliitikud peaksid teadlastest eeskujul võtma. Nõukogude ja uusmeremaa teadlased leidsid kohe ühise keele ja löid sõprusdameid, töötades ühiste probleemide kallal ja püüdes ühise õilsa eesmärgi poole. Meie, poliitikud, ütles Nash, peaksime samuti, ilma igasuguse tagamõtteta, lihtsalt ja avameelselt taotlema rahvastevahelist sõprust, sest kõigil meil on ju ühine eesmärk — inimkonna õnn.

Lõbus ja seltskondlik Prantsuse saadik proovis nõukogude šampanjat ja kiitis seda. Küllap tema juba tunneb asja! Siiski valis saadik lõpuks pealinna valge. Ta tundis huvi, kas me sõidame ka Uus-Kaledooniale, kus töötab Prantsuse Okeania Instituut, kus teostatakse merede uurimist. Tõepoolest suurepärase mõte!

Mind hämmastas India saadik, väike tüse seltskondlik vanahärra, kes polnud küll kordagi olnud Venemaal, kuid oskas pisut vene keelt ning tundis hästi vene muusikat ja kirjandust.

Kogu seltskonna hingeks oli meie vaimukas šaržeedaäär Georgi Mihhailovitš Rodionov. Üldise poolehoidu võitis ka kapten, tagasihoidlik, lihtne ja nooruslik Igor Vassiljevitsš Sergejev.

Külaliste hulgas äratas veel tähelepanu pikk avala päevitunud näoga mereväelane. See oli kommodoor Hewston, Ameerika Antarktilise ekspeditsiooni lipulaeva, jäälõhkuja «Glacier» komandör. Jäälõhkuja kruvid olid antarktilistes jäädes murdunud ja laev oli suurte raskustega jõudnud Wellingtoni, kus teda praegu dokis remonditi.

Kommodoor Hewston palus meid jäälõhkujale külla.

Võtsime kutse rõõmuga vastu. Kapten ise näitas meile — kapten Sergejevile, professor Bogorovile ja mulle kogu laeva. Jäälõhkuja oli uusima konstruktsiooniga, võimas 8500-tonnine laev, mille elektridiiselmootorid olid 21 000 hj võimsusega. Praegusel hetkel on «Glacier» maailma võimsaim jäälõhkuja. Ta peab alla vanduma ainult Leningradis vette lastud aatomijäälõhkujale «Lenin», mille võimsuseks on projekteeritud 44 000 hobujõudu.

Ameerika jäälõhkujal nägime palju meeldivat — avar roolikamber, kust saab peale masinatelegraafi veel vahe-tult masinaid juhtida. Masinaid saab juhtida ka masti otsas asuvast vaatluspunktist, mis on väga kasulik jääväl-jade läbimisel. Meeldis ka soe angaar kahele helikopte-rile. Angaari tagaväravatest veereb helikopter otse lennu-väljaks kohandatud tekile.

Laeval on ka väike laboratoorium, kus töötab üks hüdro-loogiliste uurimustega tegelev okeanoloog, kes tiitrib ka hapnikku ja pildistab meresügavusi. Teaduslik töötaja, hüdroloog mister Littlewood tutvustas meid Antarktikas tehtud uurimustega ja kinkis «Vitjazile» valgustrüki pal-jundatud töid esimese ja teise, 1957. a. märtsis lõppenud Antarktika-ekspeditsiooni kohta.

Pärast laevaga tutvumist kutsus kommodoor meid salongi, kus õhtustasime koos laeva ohvitseridega sundi-matus õhkkonnas.

Tahaksin jutustada veel kahest külaskäigust Wellinto-nis. Need toimusid muuseumi ja Tuumauurimiste Insti-tuuti. Muuseumi soovitasid meil tingimata külastada kõik, küll meie esinduse töötajad, uued sõbrad ja uusmeremaa teadlased, ja tõepoolest, muuseumis veedetud pool päeva polnud asjatult kulutatud.

Tulime muuseumi terve grupiga ja muuseumi direktor doktor Falla oli varmalt nõus meie giidiks hakkama. Ta ei näidanud meile üksnes väljapanekuid, vaid ka labora-tooriume, kus mitmetel aladel tehakse tõhusat teaduslikku tööd.

Muuseumi on kogutud kõige rikkalikumad kogud Uus-Meremaa ja teiste Okeania saarte ajaloo, etnograafia ja arheoloogia alalt. Loodusteaduste osakonnas on zooloogi-lised ja botaanilised kollektsioonid, muuseumi hästi pla-neeritud ja kauni hoone teisel korrusel aga asub rahvus-lik maaligalerii.

Alumisel korrusel vaatlesime maoori arhitektuuri näidi-seid: ühiskondlikke hooneid, templeid ja elumaju. Kõik need olid rikkalikult kaunistatud maoori stiilis puulõige-tega, millele on iseloomulikud kõverad, sujuvalt lookle-vad jooned. Maoori lahingupiroogid on kõrgete ninadega ja samuti puunikerdustega kaunistatud. Välja on pandud veel sõjariistad — nuiad, kilbid ja viskodad ning söögi-nõud ja rõivad.

Maoori puulõikekunst on välja suremas. Tänapäeval elab ainult mõni selle ala kunstnik. Üks osavamatest, Te Puanda, töötab muuseumi restaureerimistöökohas, taasta-des Uus-Meremaalt või teistelt saartelt toodud vanu ese-meid. Meistri paljude peente lõiketerade hulgas nägime ka rohelistest kivist, nefriidist uuritsaid, milliseid ta kasu-tab võrdselt uute, šefiildi terasest lõikenugadega.

Muuseumis on esindatud kolme tüüpi pirooge Uus-Meremaalt, Samoa, Fidži, Gilberti, Havai, Saalomoni ja Uus-Hebriidi saartelt, seega Polüneesia, Mikroneesia ja Melaneesia tüüpi. Erinevused piroogide konstruktsioonis ja purjedes on suured, mistõttu ka nende meresõidu oma-dused on erinevad.

Loodusteaduste osakond on niisama huvitav. Eelkõige paelusid siin pilku juba väljasurnud loomad. Välja on pandud moaküttide, moriooride laagripaigalt leitud suu-red linnuluud ja laagrilõkke jäänused. Selle kõrval sei-sab suure moa (*Dinornis maximum*) kolme meetri kõr-gune skelett. Teises vitriinis paistab täiesti väljasurnuks peetud takaahe topis. See kanasuurune lind on samuti tii-badeta, punaste jalgade ja musta sulestikuga. Takaahetraagilisil ajalool peatusime juba eespool.

Auk liivas kõrkjate vahel on hiidtormilinnu (*Macro-nectes giganteus*) pesa, milles suure punakaspruuni linnu kõrval lamas rahulikult «elav kivistis» — hateeria. Nägime ka väljasurnud hoiat ja ainult Uus-Meremaal elavat musta valge «kaelasidemega» lindu, keda tema kõlava hääle pärast armastatakse ja hüütakse «kellukese-linnuks» (*bell bird*, maoori keeles «tui»). Tui on kujuta-tud ka väikesel vaskrahal.

Muuseumis on välja pandud ka hirmuäratava nokaga rohekasruuge mägipapagoi («kea»), ainus lind, kes pole Uus-Meremaal kaitse all. Arvatakse, ja küllap mitte põh-juseta, et kea tungib kallale lammastele ja talledele ning kisub nende seljast villatorte, tõmmates koos villaga

sageli ka liha kaasa. Puuri suletud linnud aga ei söö üldse liha ja tarvitavad ainult taimset toitu.

Ülemisel korrusel asub maaligalerii. Siin on veel palju tühje seinu. Pilte valitakse väga hoolikalt. Mulle meeldisid eriti Russell Clarki ja MacCormacki akvarellid Uus-Meremaa maastikest ja veel mitmed teised tööd. Uus-Meremaal armastatakse vist üldse eriti akvarelli. Ma pole kunstialal asjatundja, kuid mulle näis, et paljud maalid Wellingtoni galeriist võiksid vabalt kaunistada Londoni või Leningradi muuseumide seinu.

Vaevalt võib kõnelda mingist iseseisvast uusmeremaa maalijate koolkonnast või mingist kohalikust stiilist. Muuseumi direktor jutustas, et paljud väljapaistvad kunstnikud asuvad ümber Ameerikasse või Euroopasse, kuna nende talent ei leia siin küllaldast kasutamist.

Tuumauurimiste laboratoorium (*Division of nuclear science*), kuhu mind külla kutsuti, asub sõja ajal ameeriklaste poolt ehitatud barakkides. Väljast on barakid nagu barakid ikka, kuid sees on kõik väga mugavalt ja ratsionaalselt, ilma mingite «liialdusteta» sisse seatud. Laboratooriumi personal on väikesearvuline ja noor, kuid kvalifitseeritud.

Tuumauurimiste laboratoorium uurib peamiselt radioaktiivset süsinikku C^{14} , mida leidub meid ümbritsevas maailmas kõikjal — atmosfääris, ookeanide, järvede ja jõgede vees, taime- ja loomariigis.

Radioaktiivset süsinikku tekib õhus pidevalt kosmiliste kiirte toimel õhulämmastiku N^{14} aatomeile. Radioaktiivne süsinik nagu harilik süsinik C^{12} moodustab süsihappegaasi molekuli. Radioaktiivne süsihappegaas $C^{14}O_2$ lahustub koos tavalise süsihappegaasiga, milles radioaktiivne süsinik puudub, ookeanide vees, tema abil kujunevad vees karbonaadid ja bikarbonaadid, molluskite koid ja karbid, teda assimileerivad maismaa- ja veetaimed. Radioaktiivse süsiniku tekkimine ja selle sidumine elus ja eluta looduse poolt on kindlas tasakaalus.

Radioaktiivne süsinik omab nagu kõik radioaktiivsed isotoobid kindlat eluiga, mida mõõdetakse poolestusajaga. C^{14} poolestusaeg on üle 5500 aasta. Lagunedes kujuneb radioaktiivsest isotoobist harilik lämmastik N^{14} . Tänapäeval kasvavate taimede ja neist toituvate loomade koed sisaldavad radioaktiivset ja harilikku süsinikku samas vahekorras nagu atmosfäärgi. Aastatuhandete eest

kujunenud kivisööekihtides, väljakaevatud luustikes või vanade rahvaste tarbeesemetes peab radioaktiivse süsiniku protsent olema selle aja jooksul vähenenud. Mõõtes hariliku ja radioaktiivse süsiniku vahekorda, saamegi teada uuritava objekti vanuse.

C^{14} täpne mõõtmine elus ja eluta looduses kõige erinevates esemetes ongi Uus-Meremaa Tuumauurimise instituudi peamisi ülesandeid. Andekad füüsikud ja keemikud doktor MacNaughton, doktor Wilson, doktor Raghter ja teised on töötanud välja üsna täieliku, erakordselt täpse meetodi atmosfääris, merevees, taimedes ja loomades leiduva kogu süsiniku saamiseks puhta süsihappe näol ja selles oleva radioaktiivse süsiniku määramiseks. Selle meetodika alusel, millele on uhke kogu laboratoorium, määrati mõne aasta täpsusega näiteks, millal elasid need moad, kelle luid leiti moaküttide lõkkejäänustest. Tehti ka kindlaks, mitme aasta jooksul veeosake lasub ookeani pinnalt näiteks tuhande või kahe tuhande meetri sügavusele.

Uurides õhus, puudes, loomades ja mujal sisalduvat radioaktiivset süsinikku, tegid uusmeremaa teadlased kindlaks, et 1954. aastast alates kasvab C^{14} sisaldus meid ümbritsevas maailmas ja meis endis järjekindlalt. Selle põhjuseks on kohutavad vesinikupommi plahvatused, mille tagajärjel lämmastiku aatomid muutuvad tohutul hulgal radioaktiivse süsiniku aatomiks. Uusmeremaa teadlaste andmed näitavad veelkordselt, kui vajalik on inimkonnale ja maakera elustikule üldse tuumarelvade kasutuse viivitamatu lõpetamine. Wellingtoni Tuumauurimise laboratooriumi töötajad on samuti nagu meiegi aatomi-plahvatuste viivitamatu katkestamise tulised pooldajad.

Instituudi ühes laboratooriumis töötab tuntud füüsik Marsden. Ta töötab kivimite vanuse määramise kallal, kasutades selleks mitmesuguseid radioaktiivseid isotoope. Marsdeni laboratoorium on kaasaegse tehnika uusimate saavutustega varustatud. Kuna aga auväärt professor on 70-aastane ja pensionile läinud, ei kuulu ta instituudi koosseisu ja töötab ilma tasuta ning abiliteta. Tugev ja liikuv söör Ernest Marsden teeb kõik ise, üksinda.

Ta oli valmis meile kogu oma laboratooriumi näitama, jutustas oma uurimustest ja kinkis meile oma tööde

separaate. Ühtlasi palus ta meilt merepõhjast leitud halde hambaid nende vanuse määramiseks.

18. jaanuar. Täna kell 14.00 sõidame ära. Hommikul käisime veel botaanikaaias, kus kasvavad majesteetlikud kauripuud, araukaariad ja mitmesugused puukujulised sõnajalad. Kõige enam hämmastasid meid suured kõikvõimaliku kuju ja värvidega begooniad, mis olid koondatud spetsiaalsesse kasvuhoonesse (*begonia house*). Oli raske uskuda, et kõik need erineva välimusega lilled, millest iga järgmine oli üha imelisem ja ebatavalisem, kuuluvad eranditult begooniate hulka.

Astusime sisse ka linna teises servas asuvasse looma-aeda. Siin võisime imetleda sümpaatseid ja tagasihoidlikke kiiviseid.

Kell 1 päeval oleme jälle pardal. Sadamavõimud kontrollivad laeva, korraldati viimaseid dokumente. Sadamasse on kogunenud hulk saatjaid. Nende hulgas on meie esinduse töötajad oma perekondadega ja meie uued sõbrad, uusmeremaa teadlased. Siin on ka doktor Cassie abikaasaga ja teised Okeanograafia Instituudi töötajad, geoloog professor Harris, mister Clark ja teised. Saatjate seas liigub ka meile täiesti tundmatuid kujusid. Paistab, et need on venelased, emigrandid. Nad ei loonud küll sidemeid kaasmaalastega, kuid tulid siiski kodumaalt pärit laeva saatma.

Raske on unustada üht kuju. Üksik vanaldane naine ranges mustas kleidis ja musta pearätikuga seisis kogu aja sadamakail, ei lausunud ühtki sõna ega lasknud hetkekski silmist laeva ja inimesi selle pardal. Kui saatjad viskasid kohaliku kombe järgi laevale paberlinte, mis ühendasid veel laeva sadamakaiga, haaras ta mitu «Vitjazilt» rippuvat linti, keeras nad suurde nutsakusse ja peitis käekotti. Nähtavasti pole kerge kodumaast lahus elada.

Kell 14.15 hakkab lootsikaater laeva kai äärest eemale tirima. Sadamasillalt alustavad inglased laulu, neile kõlab vastuseks meie meremeeste koorilaul, mis saab saatjate aplausi osaliseks.

Väljume reidile, laev teeb pöörde. Maalt lehvitatakse kätega, mütside ja rättidega. Naine mustas on astunud päris kai servale ja vaatab üksisilmi laeva. «Vitjaz» arendab kiirust.

Hüvasti, Wellington!

UUS-KALEDOONIA

Jällegi löikab «Vitjazi» nina Cooki väina laineid. Sõidame läände. Püsib päikesepaisteline, selge, kuid jahe ilm. Väina mõlemad kaldad on selgesti näha, paremal paistab Põhjasaar, vasemal Lõunasaar. Rannik on järsk ja mägine, taamal kerkivad kõrged mäed. Terve päeva saadavad laeva kajakad: suured ja ilusad mustade, valge äärisega tiibadega nn. dominikaani kajakad (*L. dominicanus*) ja väikesed valged hallitiivalised kajakad. Nad istuvad tõugeldes ja kisades nagu varblased mastil, vantidel ja lipuvardal. Albatrosse pole veel näha, maa on liiga lähedal.

Inimesed on veel mõtetega maal, kohtumiste ja lahku-mise juures. Kajutites valitseb korratus, kõikjal vedeleb alles viimaste šillingite eest tehtud sisseoste. Öhtuks saabub reaktsioon, väsinult poevad kõik magama.

Väljume väinast ookeanile, too tervitab meid tugeva ummiklainerusega. Terve järgmise päeva sõidame piki Põhjasaare läänerrannikut põhja suunas. Majesteetlikult kõrgub saare kohal Mount Egmonti lumise mütsiga kaetud koonus.

Ööseks lainetus vaibub ja hommik saabub vaiksena ja selgena. Muutub juba märgatavalt soojemaks. Päeval ületasime Maria van Diemeni neeme traaversi. Uus-Meremaa, Ao-tea-roa, jääb seljataha.

Ees paistab kolm väikest kaljusaart. Keskmise, kõige suurem on kaetud rohelistele niitudega. Tasman, kes avastas saared 1643. a. kolmekuningapäeval, nimetas selle «Kolmekuningasaareks» (*Three Kings Island*). Tasman tahtis siin ojakesest vett tagavaraks võtta, kuid see ei õnnestunud, sest randuda oli üpris raske ja pealegi sööstsid randa pärismaalased ilmselt vaenulike kavatsustega.

Saare juures tegime vaatlusi, põhjaammutaja tõi päeva-
valgele imeilusaid roosasid koralle ja palju teisi loomi.
Sõidame üha põhja suunas. Jälle ilmuvad nähtavale
troopika kuulutajad lendkalad. Kajakad jätavad meid
juba maha, albatrossid aga saadavad veel laeva, kuid ka
nemad lahkuvad meist, kui ilmad lähevad palavaks.

Kõiki, eriti aga teaduslikke töötajaid vaevab küsimus:
kas jõuame külastada Uus-Kaledooniat. See Prantsus-
maale kuuluv omapärane, teistest erinev saar huvitab
meid väga. Iga uus maa ju meelitab, kuid peale selle
asub Uus-Kaledoonias Prantsuse Okeaania Instituut, mis
teostab Vaikse ookeani kaguosas okeanograafilisi uurit-
musi. Oleks äärmiselt huvitav luua siinsete okeanograafi-
dega sidemeid.

Kokkupuuted välismaa teadlastega omavad ka suurt
poliitilist tähtsust. Ega ilmaaegu nimetanud uusmeremaa-
lased «Vitjazi» külaskäiku Wellingtoni «kõige õnnestu-
numaks diplomaatiliseks missiooniks».

Ekspeditsiooni ülem saadab Teaduste Akadeemia presii-
diumile telegrammi, argumenteerides vajadust Uus-Kale-
doonia pealinna Nouméasse sõitmiseks. Vastust oodates
sõidame endisel kursil piki 176. idapikkuskraadi otse
põhja suunas, tehes plaanikohaseid vaatlusi.

Kaljukitse pööriloonel toimunud vaatluste ajal toob
radist kauaoodatud teate, et meid lubatakse sõita Nou-
méasse. Pingeline ootus on lõppenud. Nouméasse saabum-
ine määrati pühapäevale, 26. jaanuarile. Vaieldi kaua
küsimuse üle, et pühapäeval äkki kõik puhkavad, keegi
ei tule meile vastu ja päev läheb asjata kaotsi. Tundes
prantslasi, veenan juhtkonda, et nad on armastusvää-
sed ja külalislahked, Nõukogude uurimislaev aga niivõrd
haruldane külaline, et sellisteks kahtlusteks pole põhjust.

Prantsuse kubernerile ja Okeaania Instituudi direkto-
rile teatatakse radiogrammiga meie saabumisest. Järgmi-
sel päeval tuleb lahke vastus: vabariigi ülemkomissar
soovib meile õnnelikku jõudmist Uus-Kaledooniale. Prant-
suse Okeaania Instituut on õnnelik ekspeditsiooniga koh-
tumise üle.

Võtame kursi läände, Uus-Kaledooniale. Möödume
mitmekümne miili pikkusest vallrahust ja pöördume siis
otse põhja, Nouméa poole.

Hommikul kell 8 märgib laevaradar juba maa olemas-
olu laeva ees. Ja tõepoolest, varsti hakkavad pilvede

vahelt paistma Uus-Kaledoonia mägised kontuurid. Ligi-
nedes muutuvad mäeahelikud üha ulatuslikumaks. Tuleb
ettevaatlikult sõita, sest murdlainete järgi otsustades on
vasakul ja paremal rahusid. Paremal vedelebki karil suur
laevavakk. Veidi edasi paistavad ka vasakul rahudel
helendavad laevariismed. Ees kerkib tuletorniga kalju-
saar. Hoiame kurssi otse sellele. Ligineb lootsikaater, mis
ootas meid rahudevööndit läbiva Boulari väina suudmes.

Kaatri nimi on «Jeanne». Prantslased jäävad ikka
prantslasteks! Tumedanahksed, fidžilastest hoopis tumeda-
mad kanaakid püüavad köisredeli kinni ja prantslasest
loots ronib laevale. See pole vormiriietes inglise loots,
kes kandis meremehemütsi, lipsu ja pimestavalt valgeid
lühikesi pükse. Uus-Kaledoonial ei pea prantslased nii
etiketist kinni. Lootsil on seljas kirju särk, palja jala otsas
kodused tuhvlid. Lõbusalt naeratades läheb ta roolikamb-
risse, tutvustab ennast ja juhhib laeva läbi kitsa rahude-
vahelise väina, mille laius ei ületa kohati isegi 300 meet-
rit ja kus kõikjal võib kuulda murdlainete kohinat
rahudel.

Rahudevööndile järgneb suur ja vaikne laguun, mille
ühe sopi moodustab Nouméa laht. Laevast kihutavad
mööda kaatrid puhkajatega, täna on ju pühapäev. Kõik
lehvitavad ja viipavad meile tervituseks. Ahtris lehviv
punalipp sirbi ja vasaraga on ennenägematu vaatepilt.
Eelmastis lehviv Prantsuse trikoloor, kuna sõidame Prant-
suse sadamasse. Eemal paistavad linna valged majad,
nende kohal kõrguvad mäed. Vasemal tossab miski väga
ja varjutab horisondi, moodustades inetu kontrasti randa
kaunistavate kookospalmide ja sambakujuliste araukaa-
riatega. Selgus, et see on rikastamisvabrik, kus töödel-
dakse saare peamist rikkust — niklit.

Olemegi juba Nouméa sadamas ning läheneme kaile.
Sadamasse on kogunenud hulk rahvast, prantslasi ja
kanaakisid, täiskasvanuid ja lapsi. Küllalt palju on ka
aasialasi, eelkõige vietnamlasi ja indoneeslasi. Kui Uus-
Kaledoonias avastati suured nikli leiukohad, hakkasid
prantslased tööjõudu vedama Indohiinast ja Jaavalt. Pal-
jud tööliised aklimatiseerusid siin ja jäidki saarele elama.
Vastutuliute hulgas on ka üks-kaks venelast.

Prantsuse kombes avalduvad kõiges, nii üle parda ker-
gesti tekkivates vestlustes kui ka daamide tualettides. Siin
valitseb troopiline kuumus ja paljudel prantsuse kaunita-

ridel on seljas ainult roosad või kirjud päevitusriided. Pärsin paksult heatahtlikult õlgkübaras prantslaselt, kas Vene laevu on varem Uus-Kaledoonias käinud. Ta on küll siin sündinud ja kasvanud, aga ei mäleta sellist juhust. Ja tegelikult oligi «Vitjaz» esimene Uus-Kaledooniat külastanud Nõukogude laev.

Trappi mööda tulevad laevale kohalikud võimud, nende hulgas minu paks tuttav. Osutub, et ta on politsei-ülem. Kõik formaalsused lahendatakse kähku. Ka siin ei võeta meilt mingit sadamamaksu, sest meie sõidule vaadatakse kui sõprusvisiidile. Maal viibimiseks pole vaja mingeid dokumente. Et meremehed ei kaotaks oma dokumente, korjab ettenägelik Eduard, meie neljas tüürimees, kõik meremeheraamatud oma kappi.

Salk mehi läheb ekspeditsiooni ülema kajutisse. Selgub, et Okeaania Instituudi kõik teaduslikud töötajad eesotsas direktori doktor Bugnicourt'iga on tulnud meid vastu võtma. Keegi ei hoolinud pühapäevasest puhkusest. Tutvume. Prantsuse teadlased avaldavad rõõmu meie saabumise üle, huvituvad meie töödest ja lubavad meile näidata kõike, mis meid huvitab. Nad teadsid juba, et töötame ookeanil kuskil nende lähedal, et olime Fidžil ja Wellingtonis, kuid nad ei julgenud lootagi, et sõidame ka Nouméasse.

Prantslased on toimekas rahvas ja monsieur Bugnicourt ei kaota aega, vaid esitab ekskursioonide, istungite ja külaskäikude plaani meie lühikese Nouméas viibimise ajaks. Olime selle eeskujulikult läbimõeldud ja toreda plaaniga muidugi nõus.

Tänaeks kutsuvad prantsuse teadlased 25 vanemat teaduslikku töötajat oma autodes ekskursioonile linna ümbrusse, õhtuks aga palutakse meid õhtusöögile. Teistele soovijatele lubatakse organiseerida ekskursioone bussidel.

Kokkulepitud ajal sõidavad meile järele doktor Bugnicourt abikaasaga ja teised teadlased — bioloog ja okeanograaf Michel Legand, hüdroloog ja keemik Henri Rotchi, ihtüoloog Michel Ango ning geoloog Tercigni.

Mina sõidan doktor Bugnicourt'i autos ja kuulan huviga tema vestlust Uus-Kaledooniast. Ta ise on erialalt fütopatoloog, tunneb väga hästi siinset floorat ja üldse kogu saare elu ja ajalugu.

Uus-Kaledoonia on Vaikse ookeani suuremaid saari, geograafiliselt väga omapärane ja suurte loodusrikkus-

tega. Saare majanduselu baseerub suurel määral tema rohketel maapõuevaradel, mis on Vaikse ookeani saarte kohta üsna ebatavaline. Mäetööstus on Uus-Kaledoonias hästi arenenud, toodetakse niklit, kroomi, koobaltit ja vähemal määral ka rauda. Selles suhtes erineb Uus-Kaledoonia tunduvalt naabersaartest — Uus-Gineast, Saalomoni ja Uus-Hebriidi saartest, kus majanduselu on üldiselt maha jäänud ja baseerub peamiselt kookospalmil.

Teine erinevus naabersaartest peitub kliimas. Uus-Kaledoonial valitseb tervislik, mitte liigselt kuum kliima, malaariat ja troopikapalavikku siin ei tunta. Vähe leidub siin ka mitmete viiruste edasikandjaid, moskiitosid.

Uus-Kaledooniale on iseloomulik veel rahvastiku äärmiselt kirju rahvuslik koostis. Saarel elavast 65 000 inimesest moodustavad põliselanikud, kanaakid 34 000, eurooplased 21 500 ning ülejäänud 10 000 hulka kuuluvad vietnamlased, jaavalased, hiinlased ja vähesed jaapanlased. Jaapanlasi oli varem hoopis rohkem, kuid pärast sõda rändasid nad tagasi Jaapanisse.

Prantsuse koloonia Uus-Kaledoonia koosneb peasaarest La Grande Terre, väikesest Ile des Pins'i (Mändide saarest), 60 miili idas asuvast Loyalty' saarestikust ja Fidži ning Samoa vahel asuvatest Wallise ja Futuna saartest.

Administratsiooni juhiks on Prantsuse ülemkomissar, kelle residents asub Nouméas. Komissar esindab Prantsusmaad ka Inglise-Prantsuse kondomiiniumiks olevatel Uus-Hebriidi saartel.

Uus-Kaledoonia on ligi 400 km pikkune ja keskmiselt 40 km laiune pikk kitsas saar. Piki saare telge kulgeb üksikutest massiividest koosnev mäestik — Chaîne Centrale. Mõned tipud selles kerkivad 2000 meetrist kõrgemale. Itta, Vaikse ookeani suunas, madalduvad mäed väga järsult. Idanõlvadele toovad passaadid rikkalikult sademeid ja nõlvu katavad tihedad troopilised vihmametsad. Väga terava kontrasti moodustavad neile läänenõlvad, kus valitseb kuiv kliima ja sajab 2—3 korda vähem. Siin levivad kiltmaad ja madalad tasandikud, mis on kaetud kidurate savannidega, sageli võib näha lausa paljaid kaljusid. Nendele maastikele on tüüpiliseks hallikasvalged, eukalüptilaadsed, ilma kooreta niauulipuud (*Melaleuca leucadendron*). Niauulil on üks märkimisväärne omadus — ta suudab taluda metsatulekahjusid,

alet aga tehakse siin sageli. Niauuli lehtedest tehakse ravimpreparaati gomenooli.

Kõrgemal mägede nõlvadel kasvavad kõrgetüvelised, sirged kauripuud ja mitmed araukaaria liigid. Rannikumadalikul on paljudes kohtades mangroovtihnikeid. Uus-Kaledoonia metsadele on tüüpilised sambakujulised araukaariad (*Araucaria Cooki*), mida Cook pidas algul basaldist sammasteks, ja õrnade peente lehtedega raudpuud ehk kasuariinid (*Casuarina*).

Uus-Kaledoonia floora on väga omapärane. Doktor Bugnicourt jutustab, et saare pikaajalise eraldatuse tõttu on 80 protsenti taimeliikidest endeemsed. Väga palju on vanu liike. Kuskil mujal pole nii palju araukaaria ega puukujuliste sõnajalgade liike kui siin.

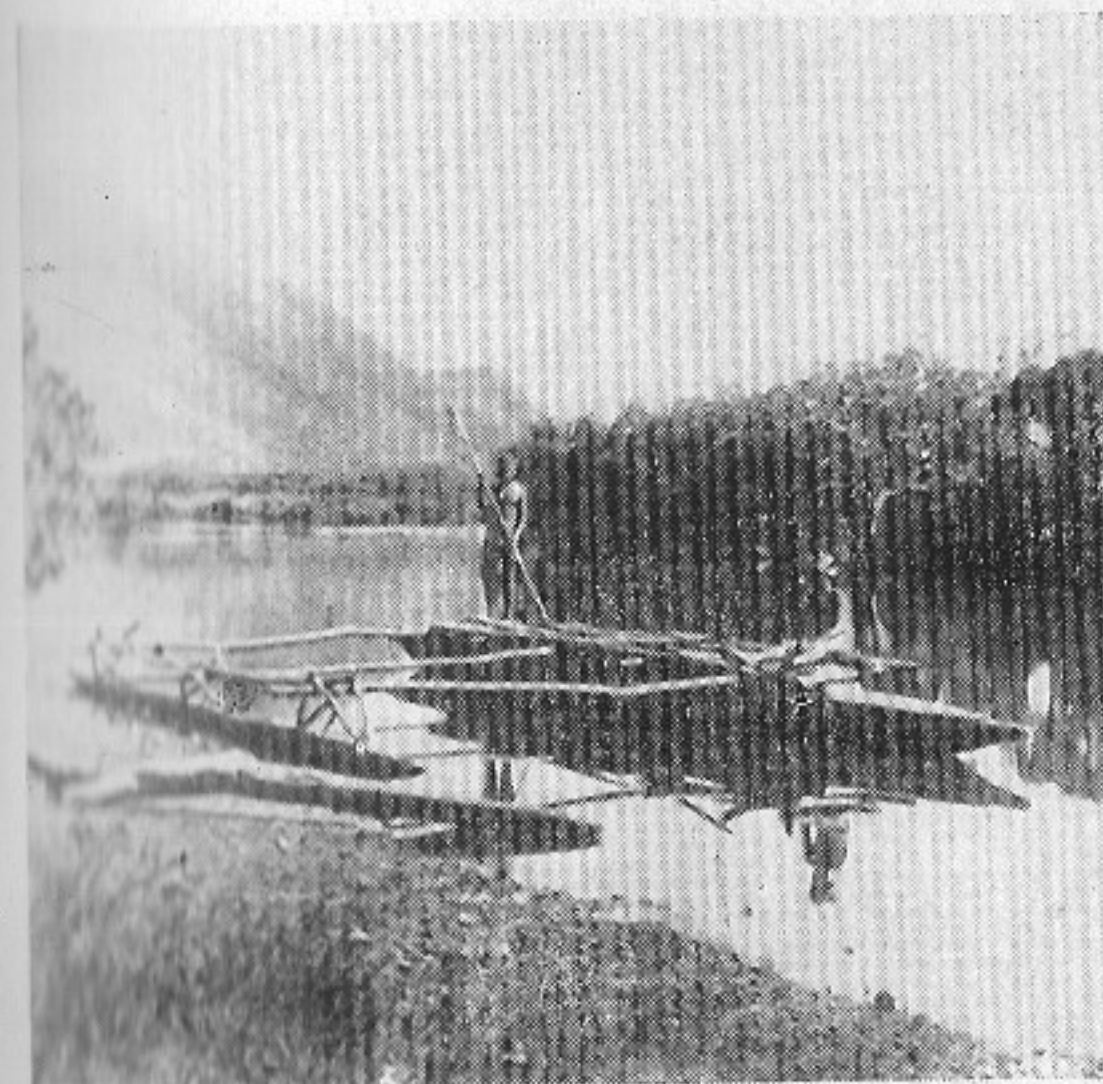
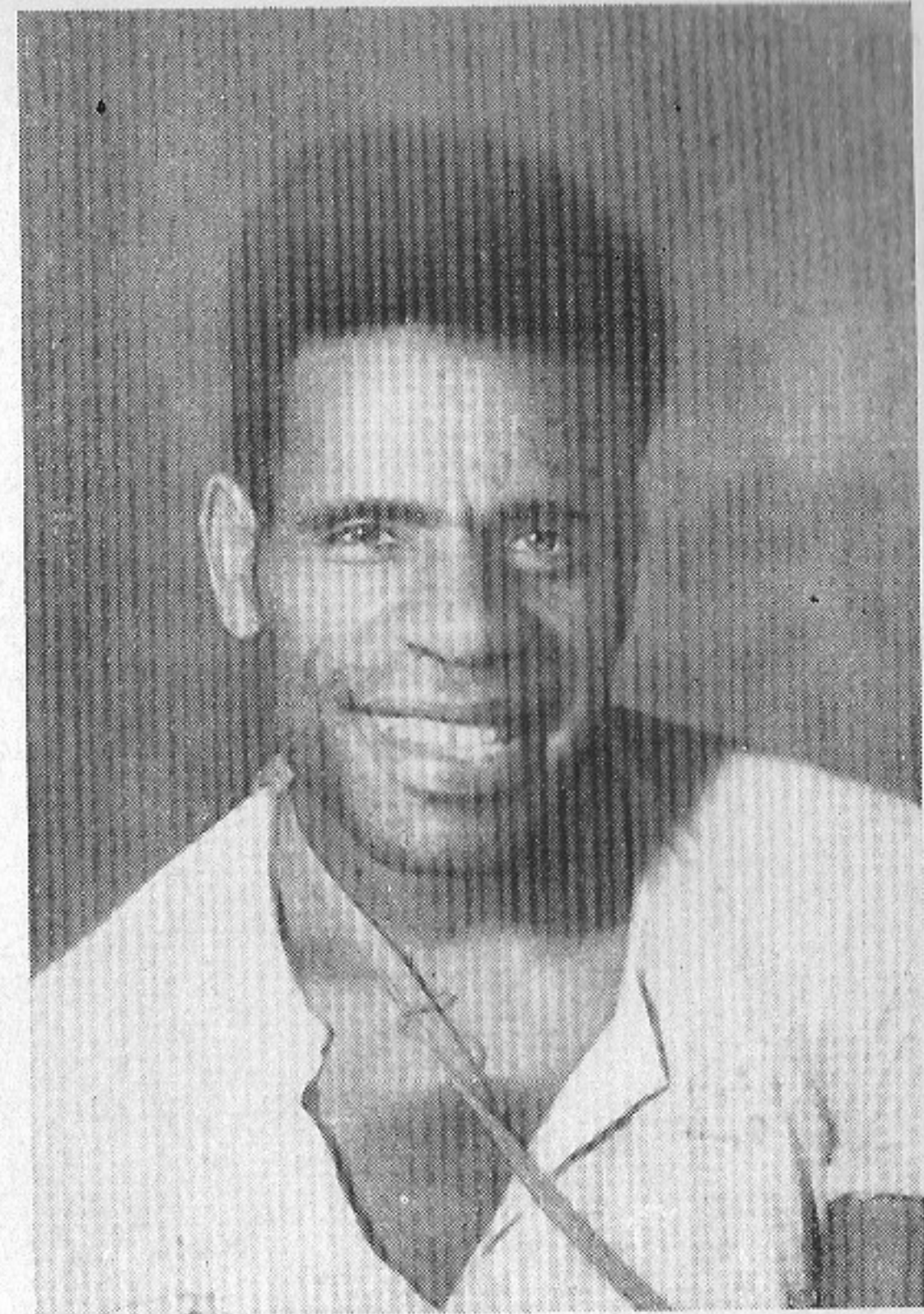
Seevastu on saare fauna väga vaene. Imetajatest leidub siin ainult mõni nahkhiire liik, sealhulgas ka suur *Pteropus ornat*, kelle tiibade siruulatus on üle 1 meetri. Kõik teised imetajad on sisse toodud kas Okeaanias või eurooplaste poolt. Uus-Kaledoonia metsades uitab ringi metssigu (õigemini küll metsistunud sigu), kes tekitavad suurt kahju taropõldudele, palju on ka hirvi, kelle liha kohalikud elanikud väga hindavad. Huvitav on peatuda siinsete hirvede «ajalool». Kunagi saatis Filipiinide kuberner Uus-Kaledoonia kubernerile kingituseks paari hirvi. Hirved hüppasid üle parki ümbritseva tara, põgenesid metsa, aklimatiseerusid ja paljunesid. Nüüd saavad kanaakid hirvelihast peamise toitumiseks vajaliku valkaine. Igal aastal veetakse välja umbes 20 000 hirvenahka.

Uus-Kaledooniale omastest lindudest on kõige huvitavam kaagu (*Rhinochetus jubatus*), kes on praegu muutunud üpris haruldaseks. See on kummaline lind, kes ei lenda, kuigi tal on tiivad, ja kes haugub koera moodi.

Palume doktor Bugnicourt'i sõita läbi külade. Külad, mis on säilitanud veel oma muistse välimuse, asuvad kaugel saare põhjaosas ja koosnevad ümaratest õlgkatustega hüttidest ning puulõigetega ilustatud pealiku majast. Sinna pole meil võimalik sõita, kuid doktor Bugnicourt sõidutab meid läbi kaasaegse ilmega kanaaki külade, mis on eurooplaste mõjutusel kaotanud oma esialgse, maallise ilme.

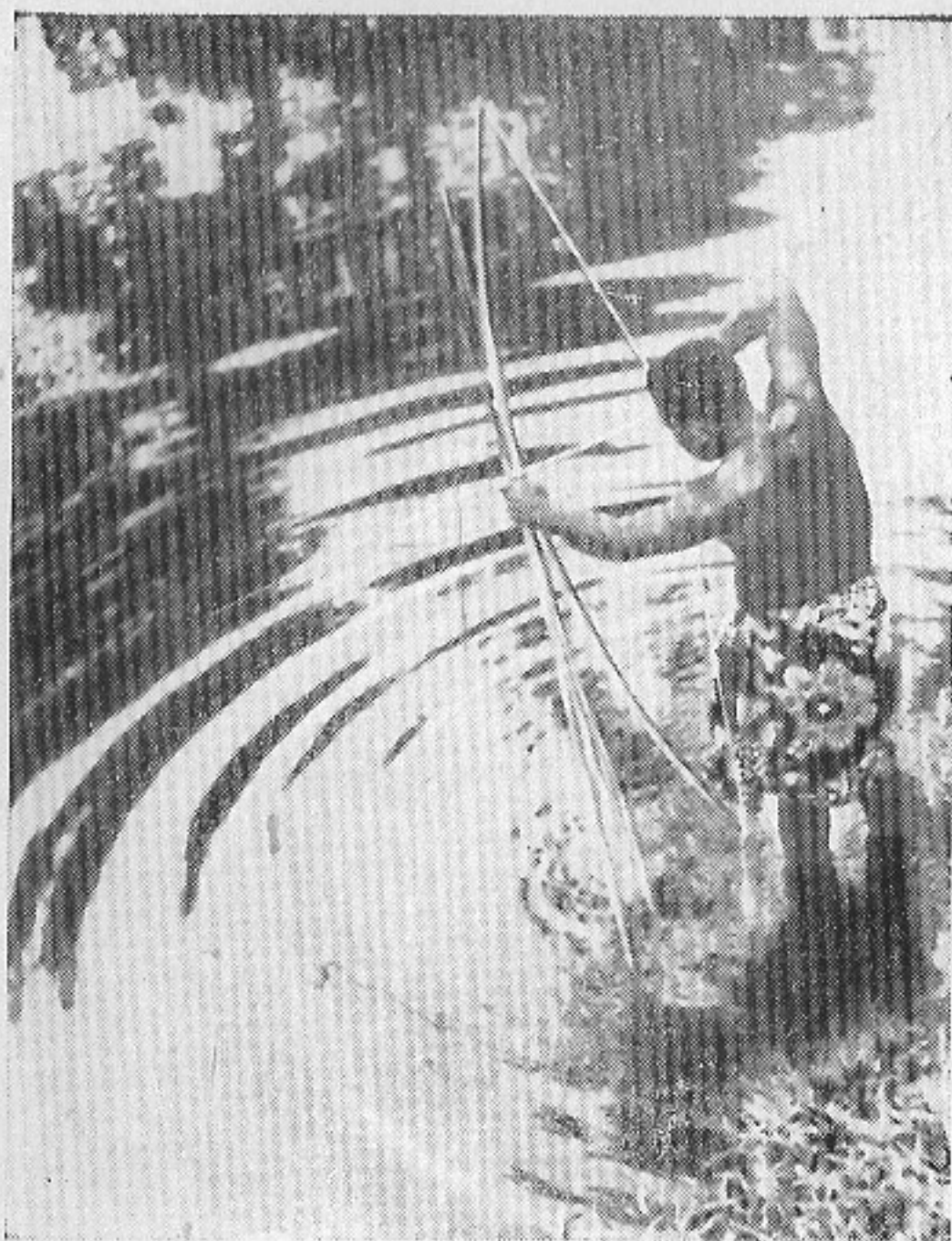
Nagu instituudi direktor jutustab, kuuluvad kanaakid Melaneesia rahvaste hulka ja omavad selgesti väljakujunenud negroidseid tunnuseid, nagu tume nahavärvus,

Kanaaki Uus-Kaledoonialt.

Katamaraniga piroog Uus-Kaledoonial.

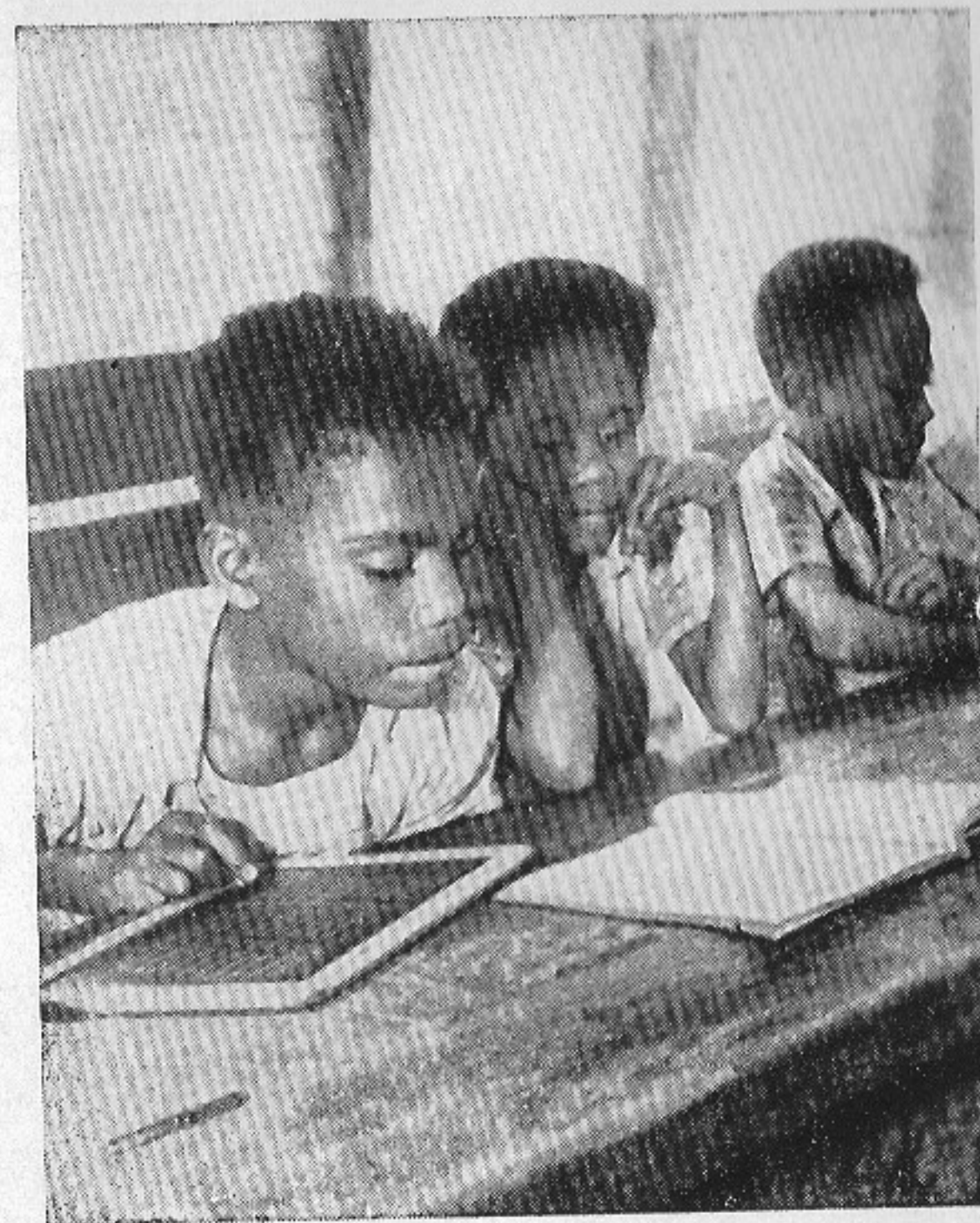
Kanaakid püüavad kalu
vibuga.

Kanaaki poiss
õngitsemas.

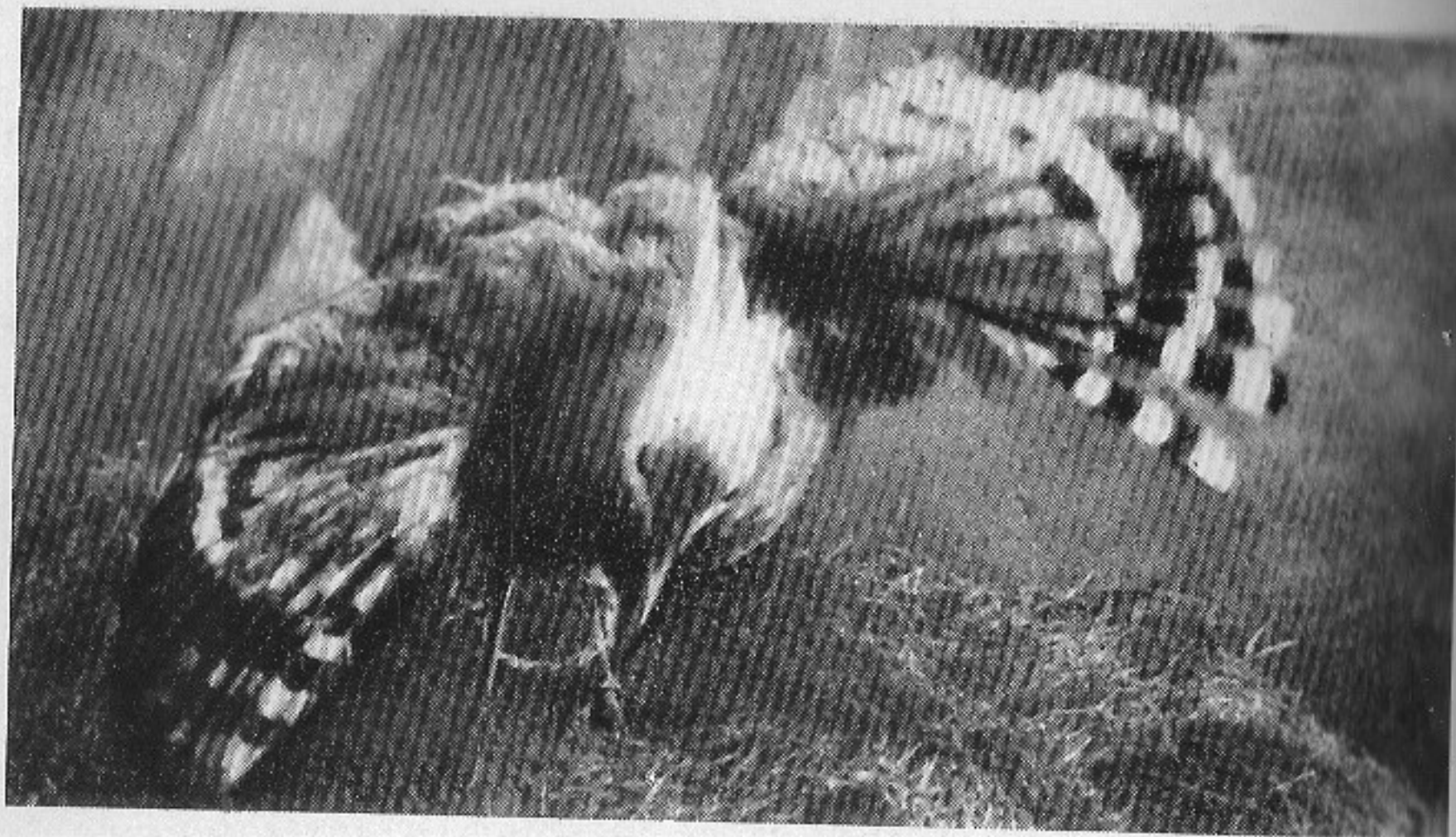
1

Kanaaki koolipoisid.

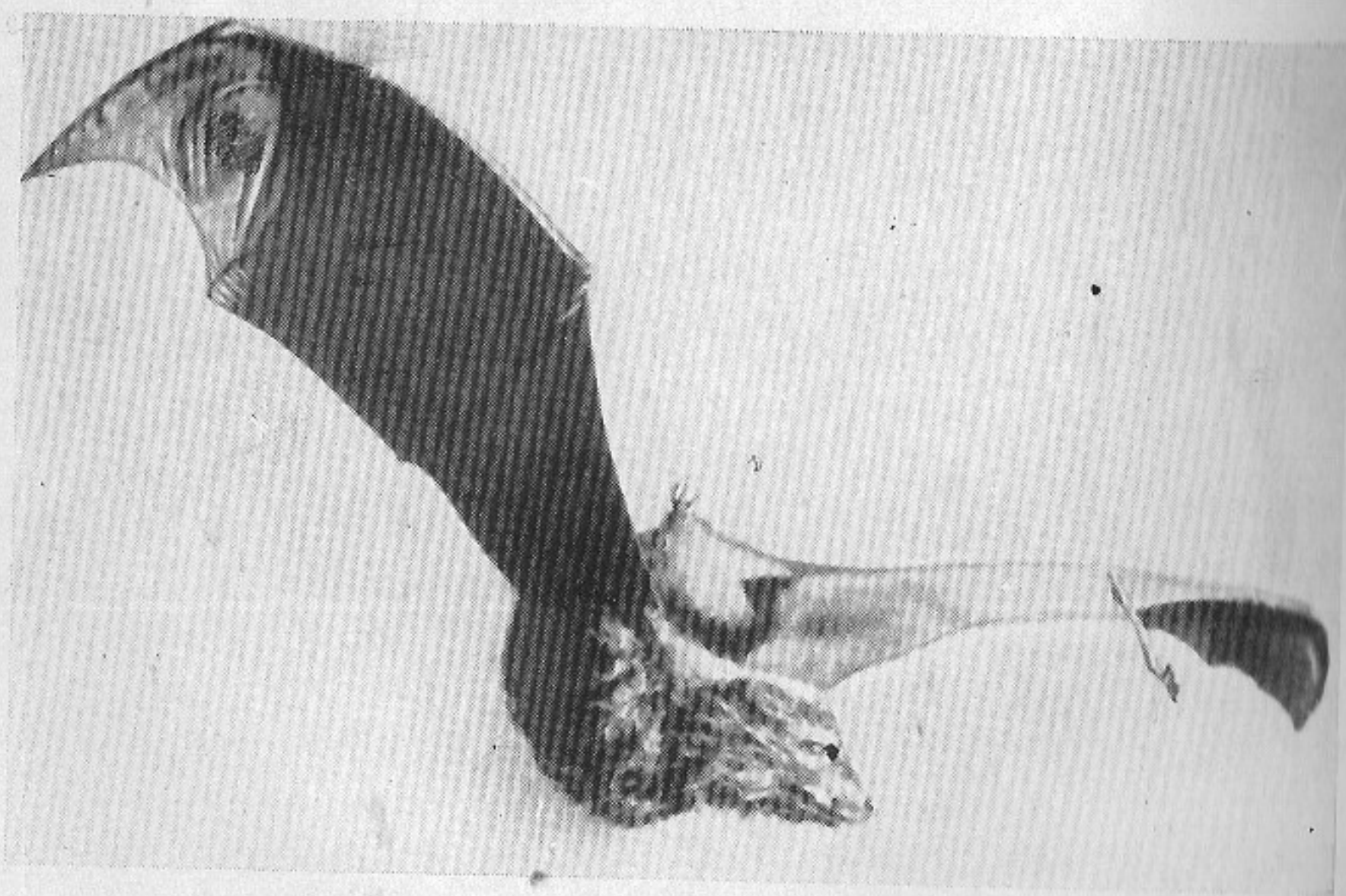

Kanaakid kogutud jamsijuurikatega.

Kaagu (*Rhinochetus jubatus*).

Nahkhiir *Pteropus ornatus* — ainus pärismaalasest imetaja Uus-Kaledoonialt.

paksud huuled ja kähardunud juuksed. On ka jooni, mis viitavad austraallastega segunemisele. Uus-Kaledoonia mõnede osade, eriti aga Loyalty saarte elanikel on märgata polüneesia rassi tunnuseid.

Kanaakid on väga andekad ja omandavad tsivilisatsiooni saavutusi kiiresti. Tänapäeval nad on kirjaoskajad, kõigis külates on koole, kus õpetavad kanaakid. Kanaakidel on ka oma kirjakeel. Koolis õpivad lapsed kohalikus ja prantsuse keeles. Kõik kanaakid on ristiusulised, enamuses katoliiklased. See on misjonäride tegevuse tulemus. Muide, misjonärid löid ka siinse kirjakeele.

Uus-Kaledoonia vallutamise ja majandusliku alistamise ajalugu on pikk ja selles on palju sellist, mis ei tee valgetele kolonisaatoritele au, ütleb doktor Bugnicourt. Kolonisaatorite poliitika, valgete kolonistide ahnus ja pärismaalaste maade äravõtmine põhjustasid pärismaalaste ülestõuse, mis valitsuse poolt metsikult maha suruti. Valgete poolt kaasa toodud epideemiad nõudsid palju ohvreid. Rahvaarv vähenes pidevalt. Enne koloniseerimist elas Uus-Kaledoonias ligi 70 000 inimest, XX sajandi alguseks oli aga kanaakide arv vähenenud 30 000-le.

Meie tähelepanu köidavad mägede nõlvul ridadena asuvad terrassid. Doktor Bugnicourt selgitab, et neil kasvatavad kanaakid taro (*Colocasia antiquorum*), mis on peamiseks toidukultuuriks saarel. Kõikidele terrassidele voolab vesi, taro istutatakse poolvedelasse pinnasesse. Keerukad, kuid väga täpsed niisutussüsteemid on rajatud silma järgi, ilma igasuguste geodeetiliste instrumentide abita. Viimasel ajal teeb selle töömahuka kultuuri kasvatamine Uus-Kaledoonias vähikäiku.

Möödume aladest, kus pealmine pinnasekiht on eemaldatud. Tuleb välja, et need on mahajäetud niklikaevandused. Niklikaak ulatub saarel kohati otse maapinnale ja seda toodeti algelisel viisil algul laialdaselt. Toodetud maak veeti Nouméa rikastamisvabrikusse. Uus-Kaledoonia niklikaak sisaldab kohati kuni 80 protsenti niklit. Praegu toodetakse niklit peamiselt suurtes mehhaniseeritud kaevandustes. Uus-Kaledoonia on kapitalistliku maailma peamisi niklitootjaid.

Mägede jalamil, sügava järsaku veerul autod peatuvad. Koguneme ühte ja geoloog Tercigni tutvustab meile Uus-Kaledoonia geoloogilist ehitust, tema seletuste mõistmiseks pakub peatuskoht palju näitlikku materjali. Tee

ääres paljanduvad rohelised kivid sisaldavad kroomi. Usna hiljuti, sõja ajal, toodeti Uus-Kaledoonias suurel hulgal kroomi, praegu esineb sellel alal langus.

Asume tagasiteele. Nouméast 40 kilomeetri kaugusel keerame maanteelt kõrvale läheduses paistva madala kiriku juurde. Kiriku kõrval asub suur küla. See on ühe esimesi katoliku misjonäride kolooniaid, mis kujunes suure kanaaki küla juurde. Misjonärid etendasid ja etendavad ka praegu suurt osa Uus-Kaledoonia majanduslikul alistamisel ja kohaliku elanikkonna psüühika «läbitöötamisel». Koloonias on kool, raamatukogu, väike haigla ja dispanser. Misjonäride ettevõtted on valitsusele kasulikud, kuna nad ei nõua valitsuselt raha.

Koole ja haiglaid peetakse ülal vabatahtlike annetuste ja korjanduste najal.

Sõidame külla. See on tüüpiline kaasaegne kanaaki küla. Valgeks lubjatud majad on ehitatud laudadest või savi ja õlgedega segatud kuivatatud sõnnikust. Katused on lainelisest plekist või kiltkivist. Inimesed elavad vaeselt, taimestik ümberringi on aga liigirikas, just nagu viibiksime botaanikaaias. Siin on Euroopa päritoluga viljapuid, virsikupuid, mangopuid, leivapuid, melonipuid, avokaadosid (*Persea americana*) ja muidugi kookospalme.

Teiste puude varju on istutatud kohvipõõsaid. Suured kohviistandikud asuvad kaugel, nägime neid teisel ekskursioonil.

Monsieur Bugnicourt jutustas, et enne eurooplaste tulekut kasvatati Uus-Kaledoonial juba kookospalme ja leivapuid, mille olid siia toonud tõenäoliselt polüneeslased. Samuti tunti suhkruroogu juba varem. Eurooplased, eelkõige misjonärid, tõid saarele ananassi, avokaado ja mango (*Mangifera indica*), melonipuu ehk papaia (*Carica papaya*) ning tsitruselistest — sidruni-, apelsini- ja mandariinipuu.

Avaldame oma lahketele saatjatele suurt tänu huvitava ja sisuka ekskursiooni eest. Doktor Bugnicourt ja tema kolleegid meenutavad meile, et oleme õhtul nende küllalised.

VEIDI UUS-KALEDOONIA AJALOOST

Esimese eurooplasena külastas Uus-Kaledooniat kapten Cook 1774. aastal. Cook maabus saare kirdeosas Balade küla juures. Tundmatu saare märgine maastik meenutas talle Šotimaa rannikut ja ta nimetas saare Šotimaa muistse nime, Kaledoonia järgi Uus-Kaledooniaks.

Cook kohtus saarel rahulike ja sõbralike inimestega. Temaga kaasas olevad teadlased tegid retke sisemaale ja määrasid saare laiuse. Cookil vedas, ta sattus saarele just suguharudevahelise rahu perioodil. Saarlastel oli küllalt toitu, mida nad meremeestega meelsasti jagasid. Cook kirjutab oma reisimärkmetes kanaakidest kui väga sõbralikest ja tasastest inimestest ega räägi sõnakestki inimsööjatest.

17 aastat hiljem, 1791. aastal külastas Uus-Kaledooniat admiral Bruni d'Entrecasteaux' ekspeditsioon, mis Prantsuse revolutsiooni tormistel aastatel saadeti teadmata kadunud meresõitjat La Pérouse'i otsima. Prantsuse laevad «Recherche» ja «Espérance» jäid ankrusse samas kohas kus Cooki laevgi. Prantsuse meresõitjatel aga ei vedanud. Saarel käis parajasti kodusõda. Esimesena nägid nad rannikul teiba otsa aetud päid ja pärismaalasi, kes sõid oma vaenlaste liha. Sõja tõttu olid põllud sööti jäetud, kookospalmid maha raiutud, kõikjal valitses nälg ja kannibalism. Ekspeditsioonist osa võtnud loodusteadlane La Billardiére märgib oma aruandes, et siin elavad vaenulikud ja metsikud pärismaalased, keda ei saa usaldada ja kes püüavad petta ja varastada, kus vähegi võimalik. La Billardiére'i sõnad lähevad täiesti lahku Cooki arvamuselt.

Järgneva paari-kolmekümne aasta kestel külastasid Uus-Kaledooniat ainult sandlipuuga kaubitsejad, trepangikogujad ja mitmesugused aferistid. Hiljem randusid saarel

juba üksikud valged kolonistid, viimaste seast sai väga populaarseks inglase kapten Paddon, kes etendas suurt osa saare koloniseerimisel. Oma kolooniaid rajasid ka katoliku ja luteri usu misjonärid. Misjonärid, eriti katoliiklased, omasid suurt tähtsust Uus-Kaledoonia koloniseerimisel.

Esimesed prantsuse katoliikliku maristide ordu misjonärid asusid saarele Balade lähedale elama 1843. aastal. Nad tõttasid heiskama saarel Prantsuse lippu, kuid Inglise valitsus protesteeris ja Louis Philippe'i valitsus laskis lipu kähku maha võtta.

Algul kujunesid misjonäride ja kanaakide vahel enam-vähem sõbralikud suhted. Misjonäride pidev sekkumine saarlaste ellu aga tekitas viimastes lõpuks rahulolematust. Misjonäre tapeti, osa põgenes möödasõitvatele laevadele. Fanaatilise piiskopi Douarre'i poolt juhitud katoliku misjonärid olid aga väga visad. Nad tulid uuesti saarele ja olid jällegi sunnitud põgenema.

Järjekindlalt, kuigi väga aeglaselt, suurenes ka kolonistide arv. Eurooplased said teada saare looduslikest rikkustest, viljakatest muldadest ja soodsast kliimast. Inglismaa ja Prantsusmaa vahel ägenes võitlus saare valitsemise pärast. Napoleon III valitsus, tuues ettekäändeks misjonäride ja hüdrograafilisi uurimusi teostava Prantsuse laeva «Alcmene» meeskonna tapmise, otsustas Uus-Kaledoonia annekteerida.

1853. a. heiskas admiral Febvrier des Pointes Napoleon III käsul Balades Prantsuse lipu. Seega ennetas ta ühe päeva võrra Inglise fregati «Herold» kaptenit, kes seisis juba saare juures ankrus ja kellele oli tehtud ülesandeks kuulutada Uus-Kaledoonia Briti krooni valduseks. Kapten sai Admiraliteedilt range noomituse ja lõpetas oma elu enesetapmisega.

Pärast ametlikku ühendamist Prantsusmaaga hakkasid prantslased saart intensiivselt ekspluateerima. Saarele rajati kookospalmi- ja suhkrurooistandikke, eriti arenes aga kohviubade tootmine. Juba 70. aastatel leiti saarel nikli-, krooni- ja rauamaaki.

Seoses saare annekteerimisega alustasid uuesti tegevust misjonärid, rajades misjonipunkte Uus-Kaledoonia kõigisse osadesse. Järk-järgult «pöörati» ristiusku kogu kohalik elanikkond. Tegelikult oli ristiusu vastuvõtmine rohkem formaalne. Misjonärid aitasid koloniseerimisele

tõhusalt kaasa. Nad tõid saarele veiseid ja lambaid, aklimatiseerisid siin viljapuid, teravilju ja juurvilju, asutasid kooli ja õpetasid kirjaoskust. Nende peamine püüe oli saarlaste psüühika mõjutamine, nendesse alandlikkuse sisendamine valgete vastu. Ainsaks lugemisvaraks oli vaimulik kirjandus, mis kutsus üles alistuma jumalale ja võimudele. Fanaatilises võitluses «paganausu» vastu hävitasid misjonärid, eriti protestandid, vana kultuuri mälestusmärke, põletasid vanu kunstiteoseid, panid keelu alla saarlaste laulud, tantsud ja teised süütud lõbustused.

1863. a. otsustas Prantsuse valitsus muuta kauge Uus-Kaledoonia oma karistuskolooniaks tapva kliimaga Gajaana asemel. Kolmkümmend aastat (1864–1894) oli Uus-Kaledoonia sunnitööliste saar. Selle aja jooksul saadeti siia umbes 40 000 vangi. Pärast Pariisi Kommuuni purustamist saadeti umbes 400 kommunaari Uus-Kaledooniale. Nende hulgas olid geograaf Elisée Reclus, Louise Michel, Henri Rochefort ja teised. Kõige «ohtlikumatele» poliitvangidele seati sisse range sunnitöörežiim Noutméa lähedal asuval kõrbelise ilmega Ducos' poolsaarel. Praegu asub seal hästi korraldatud leeprahaigete koloonia. Vähem hädaohtlikeks peetud poliitvange asustati Mändide saarele. Rochefort'il õnnestus koos viie kaaslasega ühel Austraalia laeval Uus-Kaledooniast põgeneda.

Osa kommunaare hukkus sunnitööl ja on maetud Ducos' poolsaarel eraldi kalmistule. Pärast amnestiat pöördus osa kommunaare kodumaale tagasi, paljud jäid aga saarele elama. Sel perioodil saavutas vaimne elu saarel kõrgpunkti. Energilised ja haritud kommunaarid soodustasid ja kiirendasid Uus-Kaledoonia tööstuse ja põllumajanduse arengut.

Uus-Kaledoonia koloniseerimisele kaasnes nagu alati paremate maade haaramine ja katsed kasutada saarlasi orjadena kaevandustes ja istandikes. Nii nagu Fidžil, nõnda osutusid ka siin saarlased selliseks tööks sobimatuks. Nad ei lahkunud meeleldi oma küladest ja töötasid ainult vastu tahtmist valgete kaevandustes ja istandikes, nende oma jamsi- ja taroistandikud olid aga väga hoolsalt haritud.

Pahameelepuhangud valgete vastu muutusid sagedas-teks. Eriti suuri konflikte põhjustas veiste sissetoomine. Karjanduseks olid saare looduslikud tingimused väga sobivad. Loomad tallasid aga ära kanaakide tarastamata

põllud, purustasid suure vaevaga rajatud niisutusseadmed, mida kohalikud elanikud pidasid «tabuks». Kanaakide meelepaha ja rahulolematuse kasvas ja viis 1878. aastal suure ülestõusu puhkemisele. Isegi prantsuse ajaloolased ei võinud mitte tunnista saarlaste õigust rahulolematuseks.

Kanaakide ülestõusu juhtis energiline pealik Atai. Ülestõus oli verine ja julm, hulk valgeid ja koloniste tapeti, nende majad põletati maatas. Vastuhakk suruti relvade jõul karmilt maha, mõned ülestõusnud suguharud asustati täielikult ümber Mändide saarele. Üksikuid rahu-tusi tekkis vahetpidamatult kuni Esimese maailmasõjani.

Kui oli lõplikult selgunud, et kanaake ei saa kaevandustes kasutada, hakati sisse vedama hiinlasi, jaapanlasi, indoneeslasi ja vietnamlasi. Pärast Teist maailmasõda viidi jaapanlased koju tagasi, ent suurem osa Aasia töolistest jäigi siia elama. Seepärast ongi Uus-Kaledoonia rahvastik oma rahvusliku koostise poolest nii kirju.

Kell 8 õhtul sõitsid meile järele Okeaania Instituudi töötajad. V. G. Bogorov, Z. A. Filatova, Vinogradovite abielupaar ja mina sõitsime instituudi direktori Bugnicourt'iga tema koju. Direktor elab instituudi territooriumil, keset suurt parki ilusas kerges bangalos. See hoone, nagu ka kõik teised instituudi hooned, on tegelikult endine ameeriklaste barakk. Sõja ajal, kui Saalomoni saartel käisid lahingud, peatusid Uus-Kaledoonias Ameerika väed. Saar asus Korallimere sõjatandri lähedases tagalas. Praegu asuvad barakkides laboratooriumid ja teaduslike töötajate korterid.

Sees on väga ilus ja mugav, kuidagi ei saa öelda, et viibime endises barakis. Ühes seinas on jämedalt tahutud kividest kamin, mööbel on mugav ja kerge. Laes tiirleb käratult ventilaator. Direktor Bugnicourt alustab vestlust Prantsuse Okeaania Instituudist.

Instituut on noor asutus. Ta rajati 1946. aastal ja teostab uurimusi mullateaduse, fütopatoloogia, entomoloogia, okeanograafia, geofüüsika ja etnoloogia alal. Tema tegevuspiirkond hõlmab kõiki Prantsuse valdusi Vaikses ookeanis — Uus-Kaledoonia koos juurdekuuluvate saartega ja nn. Etablissements français d'Océanie', kuhu kuuluvad Vaikse ookeani idaosas asuvad Tahiti, Tuamotu ja Markiisaared. Instituudi koosseisu kuulub 32 inimest, neist 10 teaduslikku töötajat. Enamikuga neist tutvusime

juba tänase ekskursiooni ajal. Teadlased on eranditult prantslased, abipersonali hulka kuulub peale prantslaste ka uuskaledoonlasi.

Prantsuse Okeaania Instituut kuulub Meretaguste Territooriumide Teadusliku ja Tehnilise Uurimise Valitsuse (*Office de la recherche scientifique et technique outre mer*) alluvusse. Viimase 10—12 aasta jooksul on selles süsteemis rajatud uurimiskeskusi Aafrikas — Senegalis, Gineas, Elevandiluurannikul, Kameruunis, Togos, Brazzaville'is ja Pointe-Noire'is, samuti Madagaskaril, Guajaanas ja siin, Uus-Kaledoonial.

Huvitavas jutuajamises, millest võttis osa ka madame Bugnicourt, lõbus ja sümpaatne pariisitar, lähenes lõuna-aeg kiiresti. Lõunatama viidi meid rannarestorani «Biarritz». Istusime teise korruse rõdul, kust avaneb haruldane vaade tuules õõtsuvatele palmidele, valgele koralliliivast plaažile ja aeglaselt rulluvatele lainetele. Tumedas troopikataevas särasid suured heledad tähed.

Saalis kohtasime «omasid». Kapten, kapteni vanemabi ja vanemmehhaanik veetsid siin aega mereagendi ja tema sõprade seltsis. Lõuna oli oiuline. Supi asemel kanti lauale punase veiniga täidetud poolikud melonid, teiseks toiduks oli väga maitsev kohalik ahvenaliik ja roostbiif seentega. Osutus, et seened ja vein on pärit Prantsusmaalt. Desserdiks pakuti väga originaalset «Alaska pommi», mille jäätisest sisemust ümbritses tuline leegitsev rumm.

Pärast lõunat tuli meie juurde bioloog Legand'i kasutütar, noor ja kaunis tahiititar mademoiselle Kerry, lilled juustes. Michel Legand on ise tahiititariga abielus. Tahiti ja Uus-Kaledoonia vahel valitsevad tihedad sidemed.

Tahiitlaste hulgas on palju haritlasi, tahiititaride ilu aga leiab prantslaste poolt väärilist hindamist. Abielud prantslaste ja tahiititaride vahel pole sugugi haruldased. Ma mõtlen siinjuures «seaduslikku», linnavalitsuses registreeritud abielu.

Mademoiselle Kerry pani meile tahiti kombe kohaselt lillevanikud kaela ja suudles meid mõlemale põsele. Kahjuks ei saanud meist keegi olla tema tantsupartner.

Alles hilisõhtul sõidutasid külalislahked võõrustajad meid tagasi laevale.

Järgneval hommikul kell 8 toimus ametlik visiit kubernerile tema residentsis. Vabariigi ülemkomissar, pikk ja

kõhn monsieur Grimald võttis meid vastu oma kabinetis. Pool tundi vestlesime temaga meie sõidust ja Nouméast saadud muljetest. Öhtuks kutsus kuberner meid enda juurde kokteili jooma. Ekspeditsiooni ülem palus teda omakorda «Vitjazile». Kuberner võttis küllakutse vastu.

Meie aeg oli äärmiselt piiratud. Päeval külastasime Okeaania Instituuti, mis paikneb linnast 5 kilomeetri kaugusel, Anse Vata lahe ääres, keset suurt parki lainelisest plekist ja fibrotsemendist ehitatud ajutistes barakides. Viimased olid väga ruumikad, mugavad ja lihtsa sisustusega.

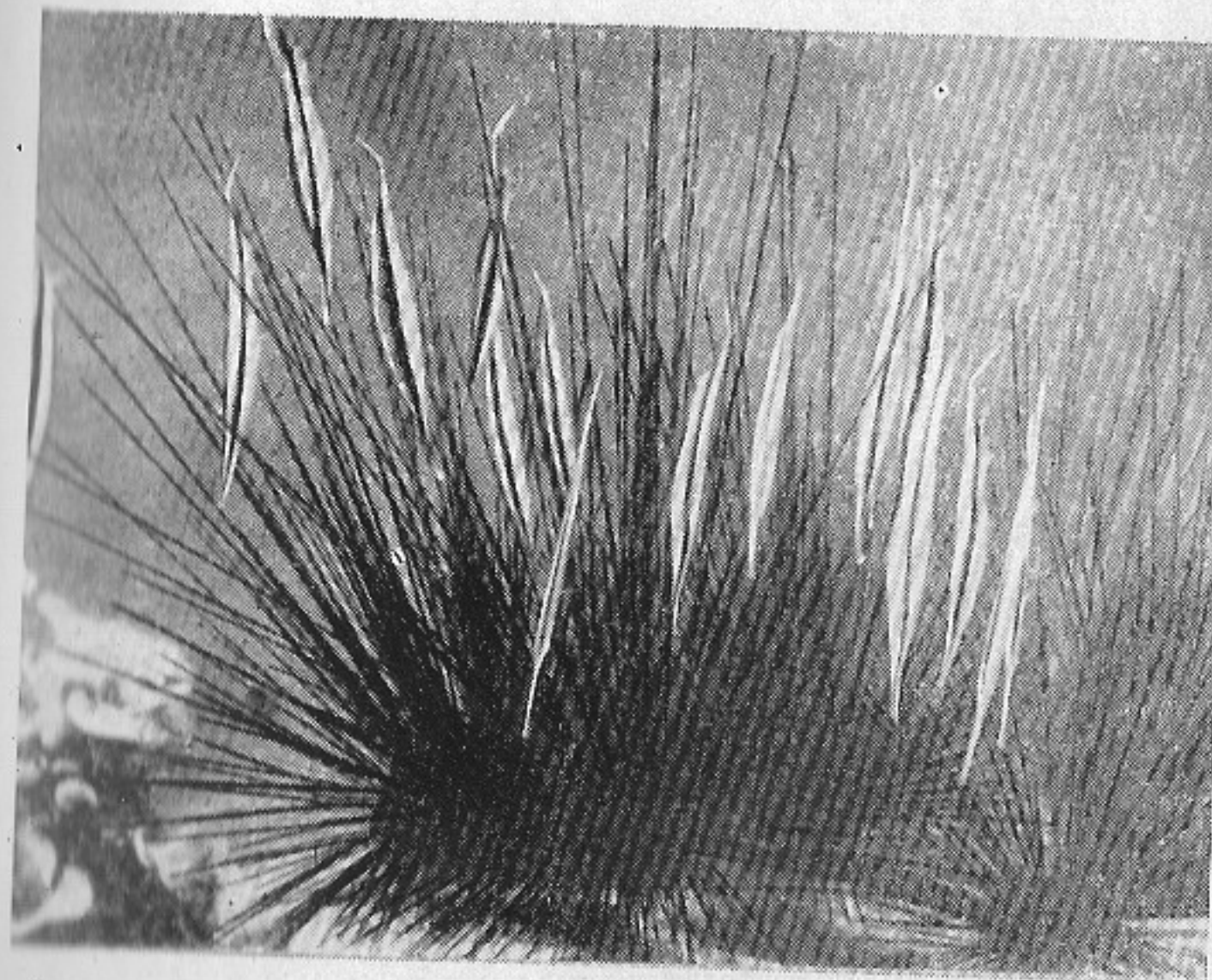
Esiteks võtsime osa teaduslikust istungist, kuhu kogunes umbes 30 prantslast ja teadlasi «Vitjazilt». Professor Bogorov tegi ettekande meie ekspeditsiooni tegevusest. Ta rääkis inglise keeles ja ihtüoloog Michel Ango tõlkis prantsuse keelde. Pärast Bogorovi ettekande arutamist rääkisid bioloog Michel Legand ja hüdroloog Henri Rotchi oma töödest Uus-Kaledoonia rannikuvetes. Nad teostavad uurimusi väikesel, 300-tonnisel laeval «Orsom III». Nimi on koostatud Meretaguste Territooriumide Uurimise Valitsuse esimestest tähtedest. «Orsom I» töötab Madagaskari merejaamas, «Orsom II» Prantsuse Guajaanas ja «Orsom IV» ehitatakse Kesk-Aafrikas asuva Pointe-Noire'i okeanograafiajaama jaoks.

Tööd laeval «Orsom III» omavad peale puhtteaduslike eesmärkide veel praktilist tähtsust tööndusliku tuunipüügi arendamisel. Kuni viimase ajani tegelevad tööndusliku tuunipüügiga ainult jaapanlased. Prantsuse teadlased võtavad veel koos ameeriklaste ja jaapanlastega osa okeanograafilistest uurimistest Vaikse ookeani keskosas nn. Equapaci plaani järgi (*equatorial Pacific*). Uurimiste programm ja tehniline varustus on peaaegu samad mis meil.

Pärast istungit tutvusime instituudi laboratooriumidega. Mükoloogia laboratooriumis uuritakse seeni, mis kahjustavad kookospalme, kohvipõõsast ja teisi kultuurtaimi. Vaatasime ka geoloogia laboratooriumi, kus tegeldakse Uus-Kaledoonia geoloogilise ehituse ja maavarade uurimisega ning käisime mullateaduse laboratooriumis.

Meditiinilise ja põllumajandusliku entomoloogia laboratooriumis uuritakse kahjulike ja kasulike putukate bioloogilisi iseärasusi. Rääkisime juba, et Uus-Kaledoonias

Mürgine sinanteia.

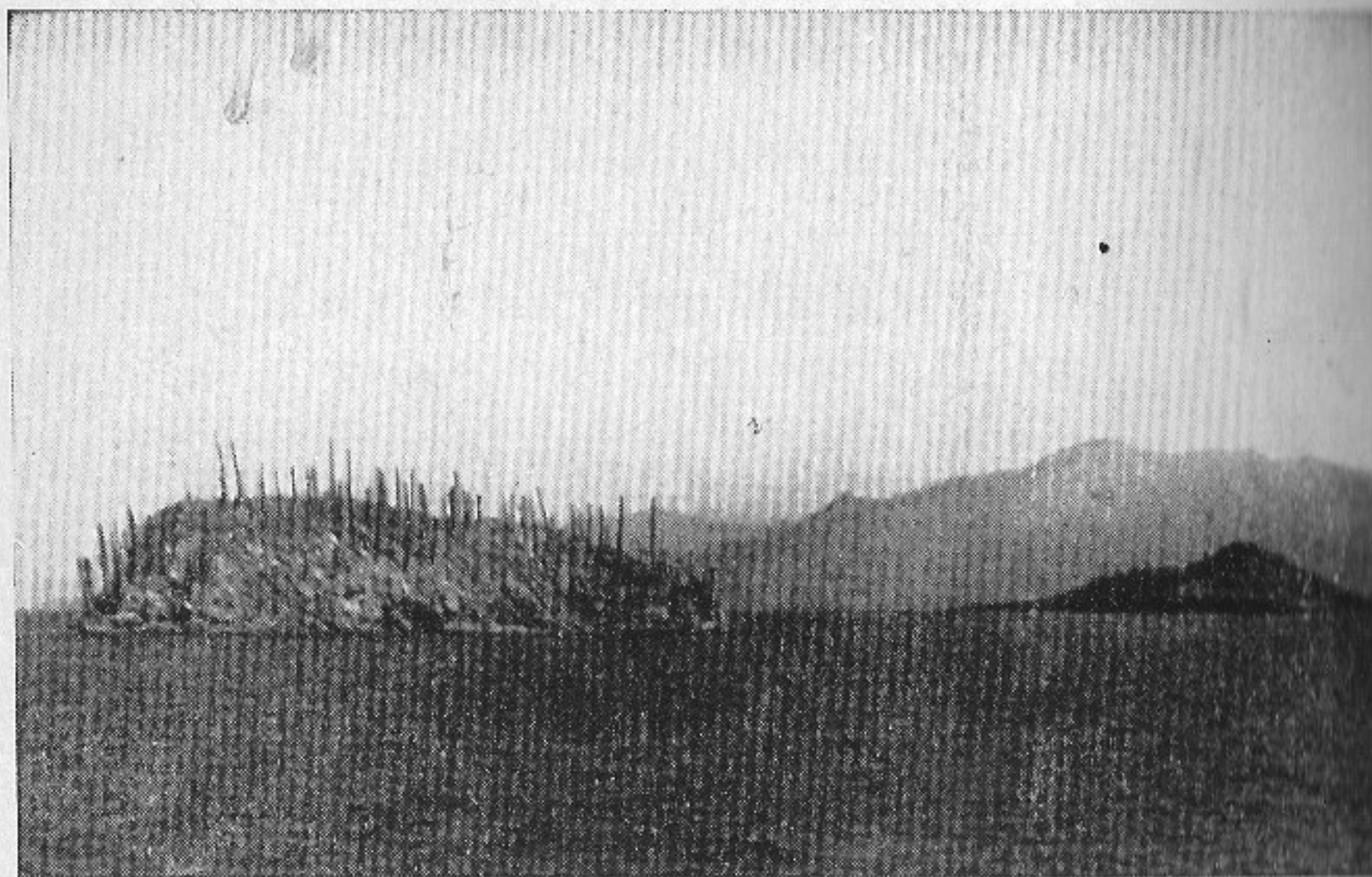

Pildike Nouméa akvaariumist. Kalakesed *Aeoliscus strigatus*.

Taro (*Colocasia antiquorum*).

Siilisaar Uus-Kaledoonia ranniku lähedal,

pole malaariasääski, kuid leidub siiski mõningaid haigusi levitavaid moskiitoliike.

Okeanoloogia laboratooriumis uuritakse peamiselt mollusk trohhust, mida kanaakid suurel hulgal merest püüavad. Trohhuse pärlmutrikarpe veetakse Prantsusmaale nõobivabrikutesse. Laboratooriumi töötajad jutustasid ühe andeka uurija traagilisest hukust, kes uuris trohhuse bioloogiat. Ta tahtis kindlaks teha, kui sügavale trohhuse kolooniad korallrahudel ulatuvad, sukeldus akvalangiga varustatult rahu serval 80 meetri sügavusele ega ilmunud enam pinnale. Ka hilisemad otsingud ei andnud tulemusi. Nähtavasti kiskus tugev süvahoovus ta sügavusse.

Etnoloogid näitasid meile mitmeid huvitavaid puust esemeid, mida kasutati paganausu pidustustel, puust tootemeid, mitmesuguseid kivist tööriistu ja relvi — kirveid, peitleid, oherdeid, vibu ja nooli, viskodasid ja palju muud. Esemed on jämedalt töödeldud, primitiivsed ja jäävad kaugele maha maooride või polüneeslaste tööriistadest.

Tehes kokkuvõtet Okeaania Instituudis saadud muljetest, ei saa jätta märkimata, et prantsuse teadlased seostavad teaduslikke uurimusi väga õnnestunult praktika vajadustega. Veel paistis silma, et töötajaid on kõikjal vähe, kuid nende kvalifikatsioon on kõrge. Vestlustes selgus, et teadusliku töötaja palk on madalam kui kaubanduse või tööstuse alal töötajatel. Seepärast siirduvad teaduslikule tööle ainult inimesed, kes on sellest tööpoolest sügavalt huvitatud.

Okeanograafilisi töid suure ulatusliku programmi järgi teevad laeval «Orsom III» ainult kolm inimest — Henri Rotchi ja tema kaks abilist. 12—15 päeva kuu jooksul veedavad nad oma laevukesega merel tingimustes, mida ei saa nimetada headeks. See jutt pani meid mõtlema «Vitjazil» valitsevatele soodsatele tingimustele.

Pärast instituudiga tutvumist pöördusime tagasi laevale ja leidsime selle külastajaist tulvil. «Vitjazil» käis askeldus nagu sipelgapesas. Siin oli mehi ja naisi, musti ja valgeid, vietnamlasi ja jaapanlasi ning väga palju lapsi, kes jooksid mööda laeva ja hullasid. Kui süsimustad paistsid mõned melaneeslased!

Kõigil kolmel Nouméas viibitud päeval lubati laeva külastada.

Ohtuks riietusime ümber ja sõitsime ülemkomissari residentsi. Monsieur Grimald ja tema abikaasa võtsid

külalisi väga lahkelt ja sõbralikult vastu. Peale meid oli kutsutud veel administratsiooni esindajaid — haridusminister, tervishoiuminister, ühiskondlike tööde minister ja teised. Külaliste hulgas oli ka minu vana tuttav politsei-ülem, prantsuse teadlased ja kohaliku parlamendi liikmed. Parlament ehk generaalnõukogu tegutseb alles lühikest aega, 1953. aastast alates. Selle koosseisus on ka 9 põliselanike esindajat.

Mul oli rõõm tutvuda botaanik Jaques Barrau'ga. Barrau on pikk, lõbus, kõige paremates aastates mees, kelle eruditsioon on otse hämmastav. Ta tegeleb Uus-Kaledoonia ja teiste Okeaania saarte põllumajanduslike kultuuride ajaloo ja agrobioloogiaga.

Jaques Barrau põlvneb Uus-Kaledoonia vanade asukate perekonnast. Tema vanemad sõbrunesid paljude kommunaaridega, eriti Louise Michel'ga, kes töötas pärast vabanemist Nouméas koolidirektorina. Barrau ise võttis sõjapäevil osa vastupanuliikumisest ja istus kolm aastat Dachau kontsentratsioonilaagris.

Barrau'lt sain kuulda palju huvitavat Uus-Kaledoonia päriselanike praegusest elust. Ta on kirjutanud väljapaistvaid töid Uus-Kaledoonia maaharimisviisidest, Okeaania kultuurtaimedest, nende kasvatamisest, toiteväärtusest ja toitute valmistamisest.

Muuseas, J. Barrau tunneb hästi kolme «Vitjazi» ajalugu ning on lugenud Mikluhho-Maklai töid. Tema teataski mulle, et Nouméa näeb oma olemasolu jooksul kolmandat korda Vene laeva. 1892. aastal peatus siin Vene eskaader, 1902. aastal sõitis Nouméasse sõjalaev «Tsesarevitš» ja nüüd 1958. aastal «Vitjaz».

Jaques Barrau töötab Lõuna-Vaikse ookeani komisjonis (*South Pacific Commission*). Komisjon on rahvusvaheline konsultatiivorgan, mis loodi 1947. a. kuue riigi poolt, kes omasid territooriume lõuna pool ekvaatorit. Need olid Austraalia, Uus-Meremaa, Prantsusmaa, Inglismaa, Holland ja Ameerika Ühendriigid. 1951. aastal anti komisjoni kompetentsi ka põhja pool ekvaatorit asuvad Ühendriikidele kuuluvad Mikroneesia saarestikud, kus muide teostatakse tuumarelvakatsetusi (Marshalli saarestikus).

Lõuna-Vaikse ookeani komisjoni residents asub Nouméas, Okeaania Instituudi naabruses. Komisjoni ülesandeks on nende alade rahvastiku elu ja tavade uurimine. Komisjon tegeleb peamiselt sotsiaalsete ja meditsiini-

liste probleemidega. Selle koosseisu kuulub 12 komisari, igast riigist kaks. Kaks korda aastas toimuvad komisjoni istungid. Komisjon organiseerib uurimisnõukogu, kuhu kutsutakse tuntud spetsialiste mitmelt erialalt. Uurimisnõukogu esitab komisjonile soovitusel vajalike uurimuste läbiviimiseks, tema liikmed ühtlasi teostavad uurimusi.

Peale selle kutsub komisjon üks kord kolme aasta jooksul kokku Lõuna-Vaikse ookeani konverentsi. Esimene selline konverents toimus 1950. aastal Suvas, teine 1953. aastal Nouméas. Komisjoni ja Prantsuse Okeaania Instituudi vahel valitseb tihe koostöö, mõned instituudi töötajad kuuluvad ka uurimisnõukokku.

Jaques Barrau, kes tunneb põhjalikult uuskaledoonlaste sotsiaalset korda ja majanduselu, kuulub samuti uurimisnõukogu koosseisu.

Cooki, La Billardiére' ja teiste reisimärkmetest selgub, et enne koloniseerimist kasvatati saarel peamiselt taro ja jamssi, samuti bataate, leivapuid, banaane ja suhkruroogu. Kanaakide menüüs olid tähtsal kohal, eriti ikalduste ajal, metsikult kasvavate taimede viljad ja juurikad. Suur tähtsus oli ja on praegugi kalade, molluskite ja vähilaadsete püügil.

Kohalikes legendides jutustatakse huvitavalt sellest, kuidas juba enne eurooplaste tulekut siin kultuurtaimi kasvatati ja maad hariti. Nii räägitakse mingitest peniamannidest, kes kunagi väga ammu tulid saarele ja õpetasid uuskaledoonlasi rajama mägede nõlvadele niisutatavaid terrasse taro kasvatamiseks. Banaanide, suhkruroo ja jamsi kohta jutustavad pärimused, et neid taimi tuli enne vees kaua aega pesta, niivõrd paksu soolakihihiga olid nad kaetud pärast pikka teekonda. Arvatakse, et selliseid toidukultuure nagu bataat, leivapuu ja isegi kookospalm töid Uus-Kaledooniasse polüneeslased, kes külastasid seda saart korduvalt ja koloniseerisid XIX sajandil Loyalty saare.

Endine pärismaine põllumajandus saavutas Uus-Kaledoonias küllalt kõrge taseme. Püsivaid põllualasid polnud. Mets või savann süüdati põlema ja hariti üles. Kui maa oli välja kurnatud, jäeti see sööti ja hariti uus tükk üles. Eriti kõrge agrotehnilise taseme saavutas tarokasvatuse kunstlikult niisutatavatel maadel, mis samuti jäeti mõne aasta pärast sööti. Maad kasutati enamasti perekondade

kaupa. Kollektiivselt kasutatavat suguharu maad ega ka eraomandit siin ei tuntud.

Kui prantslased tõrjusid kanaakid reservaatidesse, tekkis paljudes külades maapuudus. Varasematel aegadel taastus mullaviljakus sööti jäetud maadel aegamööda uuesti, nüüd aga kasvatati samadel põllulappidel järjest samu juurvilju, mistõttu mullaviljakus langes kiiresti. Seda ei suutnud taastada ka lühikene, 2—3 aastat kestnud puhkeperiood. Ja kuigi 1946. aastast alates kaotati reservaadid, annab põlluharimiseks sobivate maade puudus siiski tunda.

Toidukultuuridest peavad uuskaledoonlased tähtsamateks tähtsusega taimi: jamssi, taro, maniokki ja riisi. Neid kasvatatakse toiduks kõige enam. Lämmastikuühendeid sisaldavaid kalu, linde, molluskeid ja vähke kasutatakse ainult lisanditena mageda ja imala toidu maitsestamiseks.

On huvitav, et põllukultuuride hooldamine on kanaakidel meeste ja naiste vahel rangelt jagatud. Niisutatud aladel kasvatatavad kultuurid, nagu taro, suhkruroog ja banaanid kuuluvad naiste hooldamisele, kuivuslembelisemaid kultuure, näiteks jamssi aga kasvatavad mehed. Viimasel ajal on niisutatav taro (*Colocasia antiquorum*) asendumas teise tarosordiga perekonnast *Colocasia* või veel sagedamini tarosortidega perekonnadest *Xanthosoma* ja *Alocasia*, mida ei kasvatata enam aedades, vaid põllul.

Saare maastikele tüüpilised terrassid taropõldudega on kadumas. Barrau' arvates on siin mitu põhjust. Osa niisutussüsteeme on kolonistide kari purustanud, pealegi on kanaakidele rohkem meeldima hakanud kohviistandike rajamine, kuna kohvist saadakse rohkem rahalist tulu. Üks põhjus seisneb ka uute, vähem töömahukate tarosortide, näiteks hebriidide taro, laialdases levikus. Ja lõpuks puudub paljudel suguharudel niisutatava taro jaoks sobiv maa.

Paljudes Uus-Kaledoonia rajoonides on kanaakide toidus tähtsal kohal magus kartul — bataat ja maniokk, mille misjonärid tõid siia 1852. aastal Tongalt. Maniokk pannakse maha pärast jamsi koristamist samadele vagudele. Maniokimugulaid süüakse keedetult. Suhtumine maniokisse on eri kohtades erinev. Seal, kus maad on vähe, ütleb kanaaki: «Maniokk on meie leib». Mägisuguharudes aga, kus on küllalt jamssi ja taro, peetakse maniokki

ainult koeratoiduks. Teraviljadest kasvatatakse vähesel määral maisi.

Nagu võisime veenduda, armastavad Uus-Kaledoonia elanikud väga leiba ja kui neil juhtub leiba olema, söövad seda suurtes kogustes. Jahu meeldib neile samuti väga ning mitmesugused kakukesed ja pannkoogid on armastatud toiduks.

Kaasajal on kõige enam levinud kultuurtaimeks eurooplaste ja kanaakide maadel kohvipõõsas. Kohviistandikud hõlmavad üle 5000 hektari. Kohvi on hakanud tarvitama ka kanaakid, kes armastavad juua seda väga kangelt. Kohvi moodustab ühtlasi Uus-Kaledoonia peamise välja-veoartikli.

Viimastel aastakümnetel on uuskaledoonlaste toitumine tunduvalt muutunud. Endiste töömahukate, oma tarbeks kasvatatud toidukultuuride asemel eelistatakse kasvatada kohvipõõsaid ja osta poest leiba, riisi ning kala- ja lihakonserve. Sellistel muutustel on tõsised tagajärjed. Esiteks võib toit osutuda vitamiinide ja soolade poolest vaeseks ja teiseks seab ta maaharija täielikku sõltuvusse turu nõuetest, hindade kõikumisest jne.

Mis koduloomadesse puutub, siis kanu kasvatati saarel ammu. Juba Cook kirjutas, et ta kuulis saarel kukelaulu. Kanu peetakse hulgaliselt ka praegu. Nad elavad ja toituvad omapead.

Sigu kasvatatakse kõigi suguharude juures. Neid söödetakse kookspähklite ja köögijäätmetega. Sigu tapetakse ainult pidulike sündmuste ja lugupeetud külaliste saabumise puhul. Polüneesia saartest erinevalt ei tuntud Uus-Kaledoonial varem koeri ega sigu. Esimesed sead tõi siia Cook.

Tänapäeval on ka veiseid Uus-Kaledoonial hulgaliselt. 1951. aasta loenduse andmetel oli siin 92 000 veist. Liha-konservitööstus on küllaldaselt arenenud. Veiseid kasvatavad peaaegu eranditult eurooplased, kanaakidele kuulub ainult umbes 6000 veist. Kanaakid töötavad aga sageli veisekarjustena eurooplaste juures. Nad armastavad ja hindavad väga hobuseid, kasvatades neid üsna suurel hulgal.

Mõned sõnad ka küttimisest ja kalapüügist. Peamiseks jahiloomaks on hirv, kes toodi Uus-Kaledooniasse mujalt sisse. Püssiga käiakse jahil harva, tavaliselt aetakse hirved koertega jökke või kaljude vahele ja tapetakse siis odade

või nooltega. Mõned suguharud, kes elavad mägedes, kua hirvi on palju, käivad pidevalt jahil ja söövad iga päev hirveliha. Hirvede rohkuse tõttu on lindude ja nahkhiirte kütmine vähenenud, ka kalal käiakse harvemini ning sisemaal elavad suguharud ei käi enam rannakülades põllusaadusi kalade vastu vahetamas. Hirveliha küllus tegi lõpu ka inimliha söömisele, mida esines veel XIX sajandi lõpuni.

Metssigu kütitakse vähem, kuigi nad tekitavad põldudele suurt kahju. Kohalikud koerad ei kõlba metsseajahiks.

Väikesekaliibriliste vintpüsside ja nooltega kütitakse ka linde. Peamiselt lastakse maitstva lihaga metstuvisid. Eriti hinnatakse suurt uuskaledoonia tuvi *Phaenorhina goliath*. Jõgedel ja soodes kütitakse parte. Väga levinud on jaht suurtele nahkhiirtele *Pteropes ornatus*, keda tapetakse kivide ja kaigastega siis, kui nad laskuvad puudele magama.

Kalu püütakse merest ja siseveekogudest. Eriti osavasti käsitsevad kanaakid kalapüügil oda, millega nagu ahinguga püütakse angerjaid ja mageveekalu.

Väga levinud on kalapüügil mürgi kasutamine. Kalapüügiks siseveekogudes kasvatatakse spetsiaalselt mürki sisaldavat taime *Euphorbia kanalensis*. Pakike peeneks-tambitud taimedega pannakse jõepõhja auku. Mürk on väga mõjus, kuid selle tarvitamisega tuleb olla ettevaatlik. Meres kasutatakse teisi mürgiseid taimi: *Excoecaria agallocha* ja *Cerbera manghas*. Merest püütakse kalu ka võrguga. Peale kalade püütakse veel languste, krabisid, tiguseid ja karpe. Erilise innuga peetakse jahti merikilpkonnadele, keda peetakse delikatessiks ja püütakse alati enne suuri pidustusi.

Jaques Barrau jutustas, et 1952. aastal tapeti Wunjo külas viis meriveist, kellest saadi üle ühe tonni liha. Selline «saak» on aga haruldane.

Üks päev «Vitjazil» oli reserveeritud prantsuse teadlaste ja ametiisikute külaskäikudeks. Laevaga ja laboratooriumidega tutvusid Okeaania Instituudi töötajad ja ministrid, samuti ülemkomissar monsieur Grimald. Seejärel korraldati vastuvõtt. Messiruumis olid laudad kaetud ja õhtu möödus lõbusas meeleolus, mida muidugi soodustas see asjaolu, et enamus külalisi tulid koos abikaasadega. Külaliste hulgas oli bioloog Michel Legand oma Tahitiilt pärit hur-

mava naisega. Madame Legand räägib suurepäraselt prantsuse keelt ja küllalt hästi ka inglise keelt. Ta on mitu korda viibinud Prantsusmaal.

Veinist ja maitsvast toidust lugupidavatele lõbusatele seltsivatele prantslastele meeldis kõik — punane kalamari, suitsutatud nerka, meie šampanja ja armeenia konjak. Vaimustus Kaug-Ida kalasaaduste üle oli nii siiras ja suur, et igale külalisele anti Nõukogude laevalt mälestuseks kaasa väike pakike kalamarja ja suitsunerkaga.

Vaatamata meie vähesele prantsuse keele oskusele möödus «vastuvõtt» erakordselt sõbralikus ja sundimatus õhkkonnas.

Järgmisel päeval jäin maaleminekuga pisut hiljaks, kui mind kutsuti tekile. Laevale kanti meie radist, kes oli käinud Okeaania Instituudi lähedal meres suplemas. Veest välja tulles oli teda midagi torkinud või vastu jalga löönud. Jalg valutab kohutavalt ja mees suutis vaevu hoiduda karjumast. Rannas viibinud prantslased tõid ta laevale.

Ehmusin hirmsasti, sest siinsetes rannavetes elab ohtlik sinanteia (*Sinanthia horrida*). See kala lebab tavaliselt liikumatult merepõhjas. Teda katavad vetikad ja eemalt vaadates meenutab ta rohkem veealust kivi kui kala, mis pärast teda nimetataksegi sageli kivikalaks. Seljauime aluse juures on kalal mürginäärmed. Kui astuda sinanteia peale, vigastavad uimekiired nahka ja tekkinud haava tungib mürk. Sinanteia mürk tekitab väljakannatamatut valu ja võib põhjustada surma. Isegi tugevad mehed karjuvad selle käes nagu meeletud.

Pärast haava järelevaatust rahunesin, sest haav ei asunud tallas, vaid jalakannas ja polnud torkehaav. Nähtavasti astus mees veest väljudes raikalale, kes lõi teda sabaga, mille otsas on mürgine oga. Selline haav pole ohtlik, juba õhtuks vaibus valu ja haav kasvas kiiresti kinni.

Nouméa akvaariumis nägime kohutavat sinanteiat, kes oli püütud samast rannast, kus meie kannatanu käis suplemas.

Akvaarium kuulub Nouméa haruldasemate vaatamisväärsuste hulka. Akvaariumi rajaja doktor Catala on eriteadlane korallrahude fauna alal. Akvaarium ehitati tema rahadega, linn andis ainult ehituskrundi.

Akvaarium asub Okeaania Instituudi läheduses. Sisene-

sime ja olime otsekohe hämmastunud ja ühtlasi võlutud. Olen külastanud paljusid Lääne-Euroopa akvaariume, kuid midagi sellist pole ma varem näinud. Siin oli kõiki liike ja värvi koralle, küll roosasid ja valgeid, küll lillakaid ja kreemikaid, küll õrnade sulgjate kombitsatega ja ka jämedate, kõrveniitidega varustatud kombitsatega liike, millest kalad hoiuvad aupaklikku kaugusse. Meri-rooside kõrval oli veel kõikvõimalikes värvitoonides meriane-moone, mööda põhja roomasid krabid ja pikavurrulised langustid. Eriti mõjuvad olid aga korallrahudel elavad kirjud kalad. Neid oli siin mitut värvi ja kirja — punase- ja sinisekirjusid, musta- ja kollasevöödilisi nagu sebrad, tähnilisi ja vikerkaarevärvilisi nagu troopilised liblikad jne.

Akvaarium koosneb paljudest sektsioonidest ja iga uue sektsiooni ees tardusime imestusest. Aeglaselt jalgu liigutades ujub meie eest mööda merikilpkonn. Kuski kaugemale on peitu pugenud merimadu. Palju on ka suuri kalu, neist paljud, nagu näiteks rífiahven, omavad ka töönduslikku tähtsust. Doktor Catala andis meile huvitavaid seletusi. Omapärase eluviisiga on kirju kalake *Amphyprion*. Ta elab suures sõpruses meri-roosiga perekonnast *Metridium*, ujub kartmatult selle kombitsate vahele ja puudutab neid, kusjuures meri-roos ei reageeri üldse neile küllalt tugevatele tõugetele. Vaenlaste eest põgenedes sööstab kalake meri-roosi kõrveniitidega varustatud kombitsate vahele, mille saagiks langeb kõrvetusest halvatuna iga teine kala. *Amphyprion* puhastab meri-roosi toidujäänustest. Igal meri-roosil on oma kalake. Veel on huvitavad püstises asendis seisvad kalakesed perekonnast *Aeoliscus*, kes peituvad hädaohu puhul meri-siiliku nõelte vahele. Liikumatult lamas akvaariumi põhjas mürgine sinanteia.

Doktor Catala näitas meile ka, kuidas akvaariumi elanikud söötmise ajal käituvad. Millise aplusega söötsid nad vette heidetud kalatükkide kallale! Akvaariumi elustik on kogutud kuni 40 meetri sügavusel kalurite ja akvalangistide poolt. Catala ise ja tema abikaasa olid omal ajal suured allveejahi entusiastid. Teekonnal paadist akvaariumi hoitakse loomi vees, kuhu vahetpidamata juhitakse õhku või hapnikku. Doktor Catala on akvaariumi ehituses ja veevarustuses teinud palju teravmeelseid täiustusi ja leiusi. Nii on veetõrud valmistatud poolläbipaistvast plast-

massist ja mähitud tumeda riide sisse. See takistab torude ummistumist vetikatega.

Täna-sime akvaariumi armastusväärset peremeest ja tema abikaasat kogu südamest selle eest, et nad terve päeva jooksul näitasid «Vitjazi» koosseisule akvaariumi, andsid seletusi, kinkisid mälestuseks värvilisi diapositiive akvaariumi elanikest ja seda kõike tasuta.

Lähenes lahkumistund. Külalislahked prantslased püüdsid teha kõik, et meie siinviibimine mööduks võimalikult huvitavalt ja kasulikult. Meile korraldati ekskursioone saarele, kutsuti külla, linnavalitsuse hoone esisel väljakul korraldati õhtu, kus esinesid meie isetegevuslased ja kohalikud kunstnikud. Eriti menukad olid meie tantsijad. Haruldase mulje jättis ka tants mõõgaga, mille esitas Wallise saarelt pärinev Pakita, kes žongleeris terava mõõgaga lausa akrobaatliku osavusega. Õhtule oli kogunenud üle tuhande inimese kõigist rahvustest. Õhtu korraldaja, kohaliku ajalehe toimetaja sõnade järgi polnud sellistel õhtutel veel kunagi nii palju rahvast olnud.

Pärast eeskava lõppu tirisid prantslased meid baari, tellisid õlut ja organiseerisid tantsu. Veel kaua kandus läbi vaikse troopikaöö «Vitjazini» vene ja prantsuse laule, millega lõpetati sõprusõhtu kaugel Uus-Kaledoonial.

Viimasel päeval olime professor Bogoroviga kutsutud Michel Legand'i juurde lõunale. Tema bangalo asub mere ääres keset väikest aeda, kus kasvavad apelsini- ja sidrunipuud. Perenaine palus lahkesti sisse astuda. Siseneme ja hüüatame vaimustusest. Siin oli kõik «pärismaine», tahiitipärane ja samal ajal maitsekas. Kõrkjatest mööbel, tahiiti-lehvikud ja lamamismatid. Lamp oli peidetud Tahiitil töödeldud kunstipärasesse pärlmutrikarpi. Ühes nurgas on tuamotu piroogi mudel, seintel ripuvad väikesed, kuid suurepäraseid reproduktsioonid Gauguini maalidest. Maja-perenaine, sihvakas ja kaunis tahiititar kannab lihtsat, elegantset kleiti. Ta räägib palju huvitavat Gauguini viimastest eluaastatest, mida kuulus kunstnik veetis äärmises viletsuses Tahiiti pealinnas Papeetes. Madame Legand'i isa oli Gauguini tuttav.

Istume lõunalauda. Toite ulatab Legand'i kasutütar, mademoiselle Kerry. Lõuna on peaaegu tahiitilik. Algul pakutakse toorest kala sidrunimahlas, siis kookospiimas. Toit on väga maitsev. Teise toiduna tuuakse tahiiti moodi praetud kana küpsetatud banaanide ja kastanitega. Kohv

pole küll Tahiti päritoluga, vaid kohalik, väga kange ja maitsev. Ainult šampanja on Prantsusmaalt toodud.

Kogu miljö, lõuna ning huvitavad vestlused melaneeslaste ja polüneeslaste elust ning saatusest ning Legand'i sügavalt humaansed ja õiglased seisukohad jätsid meile erakordselt hea mulje.

Õhtul suplen veel viimast korda meres. Ujun ja püüan tajuda kogu seda ebatavalisust, mida põhjamaalasele pakub meid ümbritsev Okeania ja 28-kraadine soe vesi jaanuaris. Päike loojub. Suure tihedusega vesi hoiab vee peal nagu elavhõbe. Ujun kaldale ja silmitsen põhja, et mitte astuda raikalale või, mis veel hullem, sinanteiale.

Ärasõit on määratud hommikul kella kaheksaks. Saabuvad sõbrad ja tuttavad. Jumal hoidku, kui palju tutvusi on jõudnud soetada prantsuse keelt mitte kõnelevad vitjazlased. Vahetatakse suveniire ja pildistatakse kõikvõimalike rühmadena.

Kümme minutit enne kaheksat palub kapten külalisi laevalt lahkuda. Trapp tõstetakse üles. Hakkame tasakesi kaist eemalduma. Tahiti kombe kohaselt viskame vette laeva ja kalda vahele oma lillevanikud. See tähendab, et tuleme veel tagasi!

Väljume aeglase käiguga lahest. Kõik sadamasse kogunenud autod annavad lahkumissignaali. Nouméa jääb järjest kaugemale. Loots viib meid teisel kursil Havannah-Passe'i kanali kaudu avamerele. Möödume omapärasest, sambakujuliste araukaariatega tikitud saarekesest, mida nimetatakse selle välimuse pärast Siilisaareks.

Päike kõrvetab. Keset rohelist hakkavad silma maha jäetud niklikaevandused. Kõrgete jugadena päiskuvad alla randa ojad.

Peatume. Lootsipaati «Jeanne» läheneb laevale. Meid oodates olid mustanahalised madrused kalu püüdnud ja viskavad nüüd püütud ahvenad meile pardale. Jätame lootsi jumalaga ja alustame edasisõitu.

PIKI 171. IDAMERIDIAANI PÕHJA SUUNAS

29. jaanuar. Sõidame avamerel. On soe ja vaikne, puhub kerge, 2—3-palline tuul, taevast sõuavad üksikud pilved. Möödume Loyalty saarteahelikust Lifou ja Maré saarte vahelt. Need kuuluvad administratiivselt Uus-Kaledoonia koloonia koosseisu, rahvastik on siin aga teistsugune, polüneeslastega segunenud ning ka majandus on erinev, baseerudes kookospähklil.

Ootamatult näitab kajalood sügavuse vähenemist 800—200—100 meetrile. Ületame kaardil märkimata veealuse aheliku tasase käiguga.

Hommikuks jõuame suurte, 7000-meetrise sügavuste piirkonda. Siin algab Uus-Hebriidide süvik. Peatume ja alustame vaatlusi. Peatuse ajal sattus konksu otsa 70 sentimeetri pikkune sile musta selja ja tähnilise sabaga kollane merimadu *Pelanus platurus*. Seda madu peetakse mürgiseks. Kahjuks ei elanud ta meie juures kaua.

Sõidame edasi kirde suunas. Jälle tunneme naudingut lendkalu vaadeldes. Umbes kella 6 paiku ilmub silmapii-rile kõrge mäGINE saar. See on Uus-Hebriidide kõige lõunapoolsem, Aneityumi saar. Mägede nõlvu katavad tihedad metsad. Saar jätab üldiselt tumeda ja sünge mulje, võib-olla on selles süüdi ka saabuv pimedus.

31. jaanuari ööl jõuame «oma» meridiaanile — idapikkusele, mida mööda hakkame põhja poole sõitma, tehes plaanis ettenähtud punktides vaatlusi. Naudime veel troopikat, sügavsinist merd ja eredat päikest. Pöördume pisut loodesse, et täpsustada Mitrasaare järgi oma asendit. Saar väärib tõepoolest oma nime. Merelt vaadatuna meenutab ta kaht heinasaadu, küllaldase fantaasia korral aga võib saare kontuurides siiski leida teatud sarnasust piiskopi peakatte, mitraga. Saar kuulub Saalomoni saarte juurde.

Kuskil ligiduses peaks olema Santa Cruze saarestikku kuuluv Vanikoro saar. Otsime binoklitega silmapiiril, kuid ei taba teda. Vanikoro ranniku rahudel purunesid 1788. aastal La Pérouse'i laevad. Suurem osa La Pérouse'i kaastest tapeti pärismaalaste poolt, La Pérouse ise koos osa meeskonnaga purjetas laevariismetest tehtud laeval edasi ja kadus teadmatult. Mõned tema meeskonnast elasid saarel mitu aastat, arvatavasti ka veel siis, kui Vanikoro vetesse jõudsid La Pérouse'i otsima saadetud d'Entrecasteaux' laevad «Recherche» ja «Espérance».

La Pérouse'ile anti 1775. aastal Pariisi Meditsiinilisest Seltsist kaasa huvitav juhised vaade'da ja uurida inimesi, keda nad kohtavad, ja, kui võimalik, tuua mõni kaasa. Selts pidas vähe tõenäoliseks, et La Pérouse kohtab kääbuseid või hiiglast, või siis sabaga inimesi, kuid lootis, et La Pérouse leiab saartelt hermafrodiite, «mehi, kelle rinnanäärmed sisaldavad küllaldaselt piima laste toitmiseks.»

Sõidame põhja, ekvaatori suunas. Millegipärast kohtame vähem lendkalu ja haisid kui lõunasse sõidul. Ilm on soe ja niiske, relatiivne niiskus on üle 90 protsendi, sajab ägedat paduvihma. Puhub nõrk läänetuul, nagu see passaatidevahelises alas on tavaline. Ajuti esineb täielik tuulevaikus.

6. veebruari õhtul ületame ekvaatori. Otse ekvaatoril tegime vaatlusi. Kodusele põhjapoolkerale jõudmise puhul külastasid meid kapten oma vanemabi ja teiste seltsimeestega, jõime šampanjat.

7. veebruar. Oleme 1. põhjalaiuskraadil. Õhtul demonstreeritakse tekil filme. See meelelahutus on üürrike, sest varsti annab tunda põhjapoolkera talv, võib oodata külma ja tormi. Praegu aga naudime soojust ja vaikust. Taeväs särab Lõuna Rist, taevaserval aga vilksatab juba Suur Vanker, mis on siin teises asendis, ja Põhjanel asub kuskil allpool silmapiiri.

Jõudsimme Gilberti saarestiku lähistele. Heledas kuuvalguses joonistuvad teravalt välja Makini atolli kontuurid, mustendavad palmid. Rannas põleb lõke. Lõkke ääres istuvad arvatavasti inimesed ja jälgivad tundmatu laeva tuleid. Teised inimesed, teine elu. Kui kahju on sellest, et ei saa sõita randa, elada mõni päev vaikselt atollil ja tutvuda siinse rahva elu ning loodusega. Gilberti saared kuuluvad juba Mikroneesiasse. Inglise lootsiraamatus kirjutatakse,

et siinsed elanikud on «aktiivsed ja taibukad». Gilberti saari tuntakse kõige kiiremate piroogide poolest. Ekspeditsiooni ülem ei taha kuulda peatusest. Nagunii oleme juba hilinenu ja Moskvast, instituudi direktioonilt, saabuvad ähvardavad telegrammid, milles nõutakse tagasitulekut täpselt ettenähtud tähtajaks.

Sõidame üha edasi ja asume juba passaatide vööndis. Kogu päeva puhub idast ühtlane värske 3—4-palline tuul, kohati ulatub tuule tugevus 5 pallini. Tuul toob jahe-dust. Õnnistatud passaatide vööndis sõidame terve nädala, peaaegu ekvaatori lähistelt kuni 20. põhjalaiuskraadini.

Saabusime Marshalli saarestiku traaversile ja kuigi meie kurss kulgeb otse läbi saarestiku, oleme sunnitud pöörduma paremale, sest Marshalli saartel asub Ameerika Ühendriikide aatomipolügoon ja läbisõit siit on keelatud.

11. veebruar. Oleme 12. põhjalaiusel. Doktor German Nikiforovitš teatab, et teaduslikul töötajal Kozljaninovil on pimesoolepõletik ja osutub vajalikuks operatsioon. Ta palub mind lõikusel assisteerida. Suitsetamisruum muudetakse operatsioonisaaliks.

Kuigi doktor on vilunud kirurg, oli operatsioon väga raske ja kestis kaua, sest pimesoole ussjätk ei sarnanenud üldse ussjätkega ega asunud seal, kus oleks olnud loomulik. Seepärast võttis selle otsimine tükk aega. Kõik lõppes siiski õnnelikult ja enne Vladivostokki jalutas Kozljaninov juba tekil, lõbustades teisi oma naljade ja vaimukusega.

Ületasime 20. põhjalaiuskraadi. Lendkalu pole peaaegu üldse näha, haisid samuti. Ka saari ei paista enam, ühtki laeva ei liigu silmapiiril, ümberringi on ainult tühi ookean. Põhjaammutaja tõi jälle päevavalgele suuri hahambaid. Nägime ka esimesi albatrosse, kes saadavad meid Vladivostokini.

Kirdepassaat lakkas puhumast. Püsib tuulevaikus, mida aegamööda asendavad loodetuuled, esialgu nõrgad, kuid päev-päevalt üha tugevnevad. Loodetuuled toovad kaasa külma vihma. Juba ületasime ka Vähi pöörjoone. Külma tuulise ilma tõttu on tekil töötamine ainult spordipükstes keelatud. Tuul muutub järjest tugevamaks, laine tõuseb. Albatrossid lendlevad tuules ja liuglevad lainete kohal. Panime selga vattkuued.

Vahist ja vaatlustest vabal ajal tehakse arvutusi, koostatakse aruandeid ja joonistatakse graafikuid.

18. veebruar. Tuul tõusis 8 pallini, ilm on pilves, sajab. Põhja suunast liiguvad kõrged järsud lained. Aeg-ajalt paiskub laevakruvi veest välja, kogu laev vappub ja väriseb. Kiirus langeb 8 sõlmeni.

Öösel tugevneb tuul veelgi, laev sõidab keskmise kiirusega. Sünoptik teatab, et meist kirdes asub püsiv tsüklon. Teine, noor, kujunev tsüklon ligineb Jaapani rannikult.

20. veebruar. Öösel muutus vaiksemaks, tugev lainetus vaibus, lamedad kirdest saabuvad ummiklained aga kõigutavad tugevasti laeva. Hoiame kurssi Sangari väinale, kuhu jääb veel 1500 miili.

Ilm muutus küll vaiksemaks, kuid vaikus on petlik. Sünoptiku sõnade järgi liigub meie suunas uus tsüklon. Jaapani raadiojaamad hoiatavad tormi eest. Kapteni korraldusel kontrollitakse, kas laboratooriumides on kõik kõvasti kinnitatud. Pootsman ja madrused kinnitavad tekil olevaid esemeid.

Ja tõesti, tuulevaikust asendab kagutuul. Peagi on selle kiirus 4—5 palli ja lõunaks juba 6—7 palli. Tuul muudab suunda ja hakkab puhuma lõunast. Baromeeter langeb üllatava kiirusega, sest tsüklon liigub meie suunas, meie aga sõidame talle vastu. Öhtul puhub juba 8—9-palline edelatuul, mis läheb aegamööda üle loodetuuleks.

Torm pillutas laeva kolm päeva järjest. Tuule tugevus ulatus 10—11 pallini, lained tõusid 10—11 meetrini. Kogu aeg tuli sõita keskmise kiirusega. Arvutuste põhjal selgus, et ajuiti me ei liikunud enam edasi, vaid juba pisut tagasi. Pika sõidu ajal «merestunud» inimesed talusid tormi üsna hästi. Laeva meeskond on rahulolematu, sest torm pidurdab kodusadamasse jõudmist. Meeskond koosneb vladvostoklastest ja neile on kallid iga päev, mille nad saavad veeta koduste ringis kahe sõidu vahel.

Kolmandal päeval hakkas baromeeter aeglaselt tõusma. Läänest liigub «Vitjazi» poole kõrgrõhuala. 22. veebruari lõunaks langes tuule tugevus 2—3 pallini, tegime tavalised 12 sõlme ja liginesime järjest Sangari väinale. Jahe-dale ilmale vaatamata (õhus 10°, vees 13°) kõikide tuju tõusis. Selline temperatuur tundub meile madalana, kuigi praegu on veebruar. Radistid aga teatasid, et Vladivostokis on 10° külma. On nagu pisut kahju, et troopika, Fidži ja atollid on seljataga ja võib-olla jäädavalt.

25. veebruar. Iga päevaga muutub üha külmemaks. Taevas on selge, puhub 5-palline tuul põhja-loodest, temperatuur on kõigest 2°. Paneme palitüd selga.

Öhtu eel hakkab vasakul paistma Jaapani saare Honšiu udusse mähkunud rannik. Läbi uduvine eraldab silm ainult mägist rannikut, lund mägedel ja ähmast päikest. Võib-olla on see ainult endasugestioon, kuid mulle tundub, nagu oleksin vaadanud mõnd jaapani maali.

Hilisõhtul, juba pimedas, sõidame Sangari väina. Rannikul vilguvad tuled, laevast vasakul ja paremal plingivad tuletornid. Vastu ruttab laevu, mida me pärast Uus-Kaledoonialt lahkumist pole näinud.

Jaapani meri tervitas meid tormise vastutuule ja lumega. «Vitjazi» kõrge nina, pardad ja ankruvinn kattusid jääkoorikuga. Kuid mis sellest, Vladivostok on juba lähedal. Laeval viidi läbi ekspeditsiooni tulemustele pühendatud koosolek. Töötatakse palavikuliselt aruannete kallal, mis peavad sadamasse jõudmise ajaks valmis olema. Siin on mängus ekspeditsiooni au.

27. veebruar. Päike tõuseb pakasevinas, tuul ja meri aga on vaiksed. Kiirus on 13 sõlme, ülim, mida saab «Vitjazi» masinatest välja pigistada. Hommikul kella 9 paiku näeme kodumaa rannikut. Paistavad Primorje lumised kaljud. Kui sarnane on Primorje rannik Uus-Meremaaga! Ka läbitungiv tuul ja väikesed külmad lained on samasugused nagu Cooki väinas.

Kõik on kodune ja tuttav. Juba jäi ahtrisse Povorotnoi neem. Askoldi saare juurest ulatus merre jää, kuid «Vitjaz» läbis selle kergesti. Kell 4 jõudsimel Kuldsarvelahe suudmesse. Kogu laht on kinni külmunud. Reidil ootas juba kaater piirivalvurite ja tolliametnikega. Peatume ja võimud ronivad laevale.

Öhtul viskame otsad samale kaile, mille äärest nelja kuu eest lahkusime. Kail ootavad meremeeste perekonnad. Kohtumised, sülelused. Meie, teiste linnade elanikud tõtame telefonikõnepunkti kaugekõnesid tellima.

«Vitjazi» kahekümne kuues reis on lõppenud. Meie imetore sõit on läbi.

SISUKORD

Sissejuhatus	5
Moskva—Vladivostok	7
Sangari väinast ekvaatorini	16
Okeaania saared	34
Atafu atoll	43
Fidži saartele	51
Fidži saared	61
Fidži alistamise ajalugu	77
«Vitjaz» Fidžil	87
Lõunasse — Uus-Meremaale	112
Uus-Meremaa. <i>Ao-tea-roa</i>	128
Uus-Meremaa loodus	136
«Vitjaz» Wellingtonis	140
Uus-Kaledoonia	155
Veidi Uus-Kaledoonia ajalooost	163
Piki 171. idameridiaani põhja suunas	179

Е. М. Крепс
НА «ВИТЯЗЕ» К ОСТРОВАМ ТИХОГО ОКЕАНА
На эстонском языке
Оформление У. Кюльв
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja A. Saar
Kunstiline toimetaja H. Tikand
Tehniline toimetaja K. Timmer
Korrektorid O. Sepp ja L. Reiman

Ladumisele antud 4. X 1961. Trükkimisele antud 26. X 1961. Paber 54×84.
1/16. Trükipoognaid 11,5+12 lisa. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoog-
maid 10,66. Arvutuspoognaid 11,46. Trükiarv 25 000. Tellimise nr. 1824.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind 51 kop.

